

Sosyal Bilimler
Enstitüsü

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARAP DİLİ VE BELAGATI ANA BİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİNDE MİSİRDAKİ ARAP HALK ŞİİRİ OLGUSU VE GELİŞİMİ

Yüksek Lisans Tezi

ESRA ŞENTÜRK

İSTANBUL, 2022

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARAP DİLİ VE BELAGATI ANA BİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİNDE MISIRDAKİ ARAP HALK ŞİİRİ OLGUSU VE GELİŞİMİ

Yüksek Lisans Tezi

ESRA ŞENTÜRK

Danışman: DR. ALİ TÜLÜ

İSTANBUL, 2022

ÖZET

Arap dünyasında Osmanlı dönemi hakkında söylenen Arap edebiyatının gelişmediği ve hatta çöktüğü söylentileri mevcuttur. Söz konusu dönem için ortaya atılan bu fikirler, Osmanlı dönemi hakkında yapılan kapsamlı çalışmalara kadar olan süreçte oldukça yayılmıştır. Osmanlı dönemi hakkında Modern Arap edebiyatı dünyasında yerleşmiş olan bu düşünceler, edebiyat çevrelerinin yazdıkları edebi ve bilimsel eserlerle de halka aktarılmıştır. Son yıllarda söz konusu dönemi kapsayan Arap edebiyatı üzerine yapılmış bazı çalışmalar döneme farklı bir açıdan bakmaya çalışmıştır. Bu çalışma da son dönem çalışmalarına binaen, Osmanlı döneminde özellikle Mısır bölgesindeki halk şiirini konu edinmiştir. Arap halk şiiri Endülüs ve Abbasi dönemi ile birlikte ortaya çıkmasından dolayı daha yenidir. Bu sebeple bu şiirdeki gelişim aynı zamanda Osmanlı dönemindeki gelişime ispat olabileceğinden ayrı bir önem taşımaktadır. Memlûkler döneminde gelişim gösterip Osmanlı döneminde de bu gelişimini sürdürmüştür. Birçok şair tarafından bu türlerle her alanda eserler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Dönemi, Mısır, Arap Halk Şiiri, Zecel, Mevâliyâ, Kâne ve Kâne, Kûmâ, Dûbeyt*

ABSTRACT

In general, there are rumors in the Arab world that Arabic literature did not develop and even collapsed during the Ottoman Empire. These ideas about the era in question extended throughout the process leading up to a comprehensive study of the Ottoman period. Accordingly, the considerations about the Ottoman period that have become entrenched in the world of modern Arabic literature were conveyed to the public by literary and scholarly works from the literary world. In recent years, several studies of Arabic literature during the Ottoman period have attempted to look at this period from different aspects. Based on these recent studies, the thesis focuses on folk poetry in the Ottoman period, especially in the Egyptian region. For this reason, the development in this poem is also important as it can be a proof of the development in the Ottoman Period. This Arabic Folk Poetry developed in the Mamluk Period and continued the development in the the Ottoman period. Many poets have used these genres to publish works in all fields.

Key Words: *Ottoman Period, Egypt, Arabic Folk Poetry, Zecel, Mevaliya, Kane and Kane, Kuma, Dubeyt*

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihinin en eski edebi türlerinden olan halk şiirleri Arap edebiyatındaki yerini de çok eski zamanlarda almıştır. Arap edebiyatında da kendine yer edinmesi ile birlikte bölge halkının sesini, nefisini, aşklarını, acılarını, mutluluklarını, değerlerini ve kültürlerini yansıtan güzel birer hatıraya dönüşmüştür. İlerleyen dönemlerde farklı milletler ile karışıp kültürel değerleri çeşitlenen Arap halkının bu yenilenmiş değerlerini yansıttığı Arap halk şiiri güncel formlarının her biri edebiyatın birer rengi olmuş, Arap edebiyatının zenginliğine zenginlik katmıştır.

Osmanlı dönemi de Arap edebiyatındaki bu zenginliklerin günümüze ulaşmasında önemli bir köprü vazifesi görmüş ve dönemin edebiyat çevrelerinin üretimi ile de Arap edebiyatı aktifliğini korumuştur. Bu çalışmanın amacı da Arap halkının sesi olmuş, Mısırda büyük bir gelişim kaydetmiş olan Arap halk şiiri türlerini tanıtmak ve Osmanlı döneminin bu şiirlerin gelişimlerine olan katkılarını incelemektir.

Çalışmanın amacına hizmet etmesi için yapmış olduğum araştırmalar ve okumalar, bu okumaları özümseyip yazıya aktarabilme aşamalarında destek verip yönlendirmeleri, mülahazaları, fikirleri ile desteğini benden esirgemeyen tez danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Ali Tülü'ye, bu alanda yetişmemde büyük katkıları olan lisans ve yüksek lisans hocalarıma şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Eğitim hayatım boyunca karşılaştığım zorluklara karşı dirayet gösterebilmem için maddi ve manevi ellerindeki bütün imkanlarını bana sunan ve bu zorlu süreçte de beni yalnız bırakmayan çok kıymetli aileme gerek akademik anlamda gerekse manevi anlamda desteklerini esirgemeyen sevgili arkadaşlarıma, şimdiye değin üzerimde büyük emekleri olan sevgili halam Hatice Belga'ya en içten teşekkürlerimi sunarım.

Esra ŞENTÜRK

İstanbul, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
KISALTMALAR	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
GİRİŞ	8
BİRİNCİ BÖLÜM: ARAP HALK EDEBİYATI VE TÜRLERİ	4
1.1 Arap Halk Şiiri Yeni Bir Forma Dönüşmesindeki Etkenler	5
1.2 Anonim Halk Edebiyatı Türleri	6
1.2.1 Kıssa	6
1.2.2 Efsaneler	9
1.2.3 Darb-ı Meseller	9
1.2.4 Bilmeceler ve Fıkra Türü	11
1.2.5 Şarkılar, Türküler ve Maniler	11
1.3 Arap Halk Şiiri	13
1.3.1 Zecel	13
1.3.2 Mevâliyyâ	14
1.3.3 Dûbeyt	14
1.3.4 Kâne ve Kâne	15
1.3.5 Kûmâ	15
1.4 Arap Edebiyatının Mısırdaki Tanınması	16
1.5 Arap Halk Şiiri Formlarının Mısır'da Tanınması	17
1.5 Memlûkler Döneminde Mısırdaki Arap Halk Şiiri	17
1.6 Memlûkler Döneminde Arap Halk Şiiri Formlarının Gelişimleri	18
1.6.1 Zecel	18
1.6.2 Mevâliyyâ	20
1.6.3 Dûbeyt	20
1.6.4 Kâne ve Kâne	20
İKİNCİ BÖLÜM: OSMANLILAR DÖNEMİNDE ARAP HALK ŞİİRİ	22
2.1 Osmanlı Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat	22
2.2 Osmanlı Döneminde Mısır'daki Kültürel Faaliyetler	23
2.3 Osmanlı Döneminde Edebi Hayat	25
2.3.1 Edebi Çevrelerin Osmanlı Dönemi Hakkındaki Görüşleri	25
2.3.2 el-Medresetu'l-Bekriyye	28

2.3.3 el-Medresetu'l-Aleviyye	30
2.3.4 el-Medresetu'l-Emîriyye	32
2.3.5 el-Medresetu'l-Şabiyye.....	33
2.4 Osmanlı Döneminde Mısırdaki Arap Halk Şiirinin Gelişimi	34
2.4.1 Zecel.....	34
2.4.2 Mevâliyâ	52
2.4.3 Dûbeyt.....	58
2.4.4 Kâne ve Kâne	59
2.4.5 Kûmâ	61
2.10 Mısırlı Halk Şairlerinden Öne Çıkanlar ve Hayatları	64
2.10.1 Abdullah el-İdkâvî.....	64
2.10.2 Abdullah el-Şebrâvî.....	65
2.10.3 Ahmed el-Ğazzî.....	66
2.10.4 Âmir el-Enbûtî	67
2.10.5 Bahâu'l-Âmilî.....	68
2.10.6 Bedruddin el-Zeytûnî	68
3.8.7 İbn İyâs.....	69
3.8.8 Kasım bin Ataullahî'l-Mısri.....	69
3.8.9 Muhammed el-Bekrî	70
3.8.10 Şihabuddîn el-Hafâcî.....	71
3.8.11 Yusuf bin Muhammed eş-Şirbînî.....	72
KAYNAKÇA.....	75

KISALTMALAR

b	: bin
bkz	: bakınız
ev	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h	: hicri
haz.	: hazırlayan
hz.	: hazreti
m	: miladi
nşr	: neşreden
	: Ölüm tarihi
r.a.	: radiyallahu anhu
s.a.v	: sallallahu aleyhi vesellem
thk	: tahkik eden
yy	: yüzyıl
vb	: ve benzeri
?	: bilinmemektedir

ŞEKİLLER LİSTESİ

Tablo 1. Zecel kafiye düzeni	52
Tablo 2. 5 mısralı mevâliyâ kafiye düzeni.....	53
Tablo 3. 7 mısralı mevâliyâ kafiye düzeni.....	54

GİRİŞ

Osmanlı dönemi Mısırında Arap halk şiiri başlıklı bu çalışma, Osmanlı döneminde Mısırdaki Arap halk şiiri türlerinin gelişimlerini incelemektedir. Bu türlerin çıkış noktaları, Osmanlı öncesinde Mısırdaki mevcudiyetleri, gelişimleri ve Osmanlı döneminde nasıl bir ilerleme kaydettikleri ele alınmıştır. Bu ilerlemeler üzerinden Osmanlı ile Memlûkler dönemleri arasında Arap halk şiiri türlerindeki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna bağlı olarak Arap halk şiirinin 20. yüzyılın başlarına kadar olan serüveni anlatılmıştır.

Böyle bir çalışmanın yapılmasındaki amaç, Osmanlı döneminin edebi üretim açısından aktif bir dönem olduğunu gösterebilmektir. Bu aktiflik edebiyat ürünlerindeki nazım ve nesir türlerinde kendini göstermiştir. Arap halk şiirinin Cahiliye dönemine nispetle daha yakın bir tarih olan Endülüs ve Abbasi dönemlerinde yeni bir form halini alıp günümüze kadar gelmeyi başarabilmiştir. Bu başarının arkasındaki diğer iki dönem de, Memlûkler ve Osmanlı dönemleridir ki, bu türlerin unutulmadan günümüze değin ulaşabilmesi bunun en büyük göstergelerinden biri olup Osmanlı döneminde de edebi bir üretim olduğunu ispatlamaktadır. Bu çalışmada da, Osmanlı döneminde nazmedilen şiir çeşitliğini gösterip söz konusu dönemin doğal seyrinde ilerlediğini anlatabilmeyi amaçlamıştır.

Bu çalışmanın önemi, Osmanlı dönemi hakkında yapılan edebiyat çalışmalarının az miktarda olmasından mütevellit söz konusu dönemin hala kapalı bir kutu olmasıdır. Genel manada Osmanlı dönemi Arap edebiyatı hakkında yapılmış olan çalışmaların sayısı olarak yetersiz olması, bu dönem üzerinde çalışmaların yapılması adına dönemi büyük bir boşluk olarak göstermektedir. Bu dönem hakkında yapılacak olan her bir çalışma üzeri tozla kaplı olan değerli edebi ürünlerin ortaya çıkarılması için büyük önem arz etmektedir. Yapılacak olan bu çalışmalar, usta kalemlerin, mevcut boşluğa olan ilgisini artırmayı hedeflemektedir.

Sayıları az da olsa bu alanda yapılmış değerli birkaç çalışma bulunmaktadır. Mısır'da Muhammed Seyyîd el-Kîlânî tarafından *el-Edebu'l-Mısri fi Zilli'l-Hukmi'l-Usmâni* adlı bir kitap, 2002 yılında Nurettin Ceviz tarafından *Osmanlılar Döneminde Mısır'da Arap Edebiyatı (1517-1798)* başlıklı doktora tezi, 2005 yılında Kahire'de Abdullatif İd Fethi tarafından *İtticâhâtü'l-Edebi'l-Arabî fi'l-Karni'l-Hâdi aşer el-hicrî fi Mısır ve's-Şâm* adlı basılmamış doktora tezi, 2009 yılında yine Abdullatif İd Fethi tarafından *el-Useru'l-Edebiyye ve's-Sekâfetu'l-Arabiyye fi'l-Asri'l-Usmâni* başlıklı makale, 2010 yılında Ömer İshakoğlu tarafından hazırlanan *Osmanlı Dönemi Suriye'sinde Edebi ve Kültürel Faaliyetler (1800-1918)* adlı doktora tezi, 2011 yılında Abdullatif İd Fethi tarafından *el-İğtirâb fi'l-*

Edebi'l-Arabî fi'l-Asri'l-Usmâni başlıklı makale, 2015 yılında Kenan Demirayak tarafından *Arap Edebiyatı Tarihi Osmanlı Dönemi (Bilâdu'sh-Şam ve Mısır Bölgesi) (922-1217/1516-1802)* adlı edebiyat tarihi kitabı, 2021 yılında İbrahim Ünalın tarafından *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Seyahatname* başlıklı doktora çalışması kaleme alınmıştır. *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Seyahatname* adlı spesifik bir türü ele alan doktora tezi hariç yukarıda zikredilen diğer çalışmalar Osmanlı dönemindeki Arap edebiyatını bütüncül olarak ele almaktadır. *Osmanlı Dönemi Mısırında Arap Halk Şiiri Olgusu ve Gelişimi* başlıklı bu çalışmamız ise söz konusu dönemdeki spesifik bir tür olan Arap halk şiirinin Mısır'daki gelişimini ele almasıyla diğer çalışmalardan ayrılmıştır.

İlgili çalışma, işlediği konu doğrultusunda amacına hizmet edebilmesi için birinci bölümde Arap halk edebiyatının tanımı verilip türlerinden bahsedilmiş, bu türlerin kökenlerinin hangi dönemlere dayandıklarına değinilmiştir. Birinci bölümün ilk alt başlığı olarak Arap halk şiirinin yeni bir forma dönüşmesindeki etkenler ele alınmış, bu durumun arkasında yatan faktörler anlatılmaya çalışılmıştır. İlk bölümün diğer bir alt başlığı olarak önce anonim eser kapsamına giren halk edebiyatı türlerinden kıssa, efsaneler, darb-ı meseller, bilmece ve fıkralar, şarkı, türkü ve manilerin tanımları yapıp örnekler verilerek işlenmiştir. Ardından Arap halk şiiri formları olan zecel, mevâliyâ, dübeyt, kâne ve kâne ve kûma türlerinin tanımları yapılarak mevcut formu hangi dönemlerde aldıkları zikredilmiştir. Bu başlıklardan sonra Arap edebiyatının Mısır'da ne zaman hangi vesileler ile tanınmaya başladığından ve ardından özellikle Arap halk şiirinin söz konusu formlarının Mısır'a ne zaman girdiğinden bahsedilmiştir. Bu formların Mısır'a girdikten sonra Memlûkler döneminde nasıl bir gelişim gösterip bu gelişimleri hangi açılardan yaşadığı ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü olan Osmanlı döneminde Mısır'da Arap halk şiirinin ilk alt başlığı olarak Osmanlı döneminde Mısır'daki sosyal hayat hakkında bilgi verilerek Mısırın bu dönemdeki halk yapısı verilmeye çalışılmıştır. Sonrasında ise Osmanlı döneminde Mısır'daki kültürel faaliyetler genel çerçevesiyle çizilerek bölgenin kültür seviyesi hakkında bir tablo çizilmiştir. Üçüncü alt başlık olarak da, alimlerin Osmanlı dönemi hakkındaki çeşitli görüşleri, Osmanlı döneminde ekol olabilecek belli başlı şiir tarzlarını ele alan Osmanlı dönemindeki edebi faaliyetler işlenmiştir. Bundan sonrasında ise tezin asıl konusu olan Mısır'da Arap halk şiiri türlerinin bu dönemdeki gelişim seyri, konuları, nazım şekillerinden bir kısmı örnekleriyle verilmiştir. Verilen örneklerden sonra Arap halk şiiri nazmeden Mısırlı ve hayatının belli bir bölümünü Mısır'da geçirmiş olan şairlerden biyografilerine ulaşabildiklerimizin hayatı hakkında bilgi verilmiştir.

Bu çalışma, ele aldığı konu ve dönem ile genelde Osmanlı dönemi Arap edebiyatının, özel de ise bu döneme ait Arap edebiyatının bir parçası olan Arap halk şiirinin Türk yazınında fark edilmesine hizmet etmektedir. Bununla birlikte Osmanlı dönemi olarak da, özel bir dönem çalışması vurgulanmaktadır. Söz konusu dönem içerisinde zecel, mevâliyâ, dübeyt, kâne ve kâne, kûma Arap

halk şiirinin türlerinin gelişimler ele alınarak en çok yaygınlık göstermiş tür olan zecele ayrıcalık tanınmıştır. Böylece Arap lkelerinde bir ihtisas alanı olan Arap halk şiirinde ihtisaslaşmaya Türk akademi camia olarak ışıık tutulması umulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM: ARAP HALK EDEBİYATI VE TÜRLERİ

Halk edebiyatı, ilkel toplumlardan bu yana varlığını devam ettiren, doğduğu toplumun siyasi, içtimai, dini, ahlaki ve benzeri değerlerini yansıtan, edebi bir değer taşıyan manzum ve mensur olarak söylenebilen, sözlü kültüre dayalı bir edebiyat türüdür. Sözlü kültüre dayalı olan bu edebiyat türü Arap edebiyatındaki varlığı anonim eserler ve yazarı bilinen eserler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Arap halk edebiyatının anonim eserlerini oluşturan hikayeler, efsaneler, darb-ı meseller, bilmece, fıkralar, şarkılar, türküler ve halk tabirleri birkaç farklı lehçe ile konuşan Arapların göçebe olarak yaşayıp, gelenek ve tarih bakımından bir birlik gösterdiği Cahiliye dönemine uzanmaktadır. (el-Dakkûkî, 1997, 15: 350-352). Yazarı bilinen eserler kapsamına giren Arap halk şiirinin başlangıcı da yine Cahiliye dönemine dönmektedir. “Mucez” adı verilen secili ve vezinsiz nesir veya hut bu edebi türün başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Arapçanın lehçelerinden Habeşistan’ın Emheriyye lehçesi ile söylenmiş Arap halk şiirleri eski Arap recezinin en iyi örnekleri olarak gösterilmiştir (Brockelmann, 1: 51). Brockelmann recezin aslının ise “rukbanîyye” (رُكْبَانِيَّة) adı verilen şarkılara dayandığını söyleyip şarkıların, şiirlerin oluşmasındaki etkisini ifade etmiştir (Brockelmann, 1: 51-52). Nitekim Arap şiirinin kolay bir kalıbı olarak görülen recez, mâni ve şarkı formlarıyla fasih Arap şiirinin fahriye, medih, hiciv ve nesîb gibi nazım türlerinde kullanmıştır (el-Dakkûkî, 1997, 15: 350-352).

610 yılında Hz. Peygambere vahiy gelmesi ile Arap yarımadasında yeni bir dönem başlamıştır. İslami dönemin başlaması ile Cahiliye döneminin adet ve gelenekleri kökten sarsılmış ve İslam dininin öğretileri Arap yarımadasında yayılmaya başlamış ve ticaret, göç ve fetihler yolu ile diğer bölgelere intikal etmiştir (Özcan, 2001, 23: 27-31). İslamiyet’in öğretileri ve Arap yarımadasının dışına çıkılması ile yeni düşünce ve fikir anlayışı yerleşmeye başlamış, bu durum Müslüman olan bireyler arasında Cahiliye döneminden kalan Arap edebiyatına da konu açısından çeşitlilik kazandırmıştır (Durmuş, 2010, 39: 144-154). Nitekim Arap halk şiiri de söz konusu çeşitlilikten nasibini almış ve bu edebi türlerde yeni formlar ortaya çıkmıştır. Arap halk şiiri kapsamına giren edebi türler, ammice ile irad edilmekte ve lahnlar¹ içermektedir. Ammice ile söylenip içerisinde lahn bulunan şiir türleri zecel, kâne ve kâne ile kûma’dır. El-İbşîhî’nin el- Müstetrafında² Arap halk şiiri türlerinden muvaşşah, dúbeyt ve eş-şi’ru’l karîd’in irablı ve fasih olarak yazıldığı belirtilmiştir. Hatta bu türlerde hata yapılmasının kınanma sebebi olduğu ifade

¹ Lahn: kiraatte ve dilde “hata etmek; sözün maksudını anlamak” gibi mânalara gelen lahnin yaygın olan terim anlamı dilde ve kiraatte hata yapmaktır. Daha fazla bilgi için bk. Çetin, A. (2003), “DîA”, *Lahn*, 27: 55-56

² El-İbşîhî’nin ansiklopedik bir antoloji niteliğindeki eseridir. Daha fazla bilgi için bk. Kılıç, H. (2000), “DîA”, *el-İbşîhi*, 21: 376-377

edilmiştir (Demirayak, 2015: 351). Genel kabul her ne kadar bu şekilde olsa da Ahmed Heykel'in Endülüs edebiyat tarihi üzerine yazmış olduğu kitabında muvaşşah denildiğinde akla halk şiirinin geldiği ve “muvaşşah demek halk şiiri demek” şeklinde bilgi verdiği görülmüştür (Heykel, 1985: 138).

1.1 Arap Halk Şiiri Yeni Bir Forma Dönüşmesindeki Etkenler

Yukarıdaki başlık altında belirtilmiş olan zecel, mevâliyâ, kâne ve kâne, el-dübeyt, el-kûmâ türlerinin oluşumunda etkili olan bazı faktörler vardır. Doğuda kurulmuş olan ve yaklaşık doksan yıl boyunca iktidarda kalan Emevi Devleti bu süreç boyunca Anadolu, Ermenistan, Horasan, Mâverâünnehir, Sind bölgelerini fetihler düzenlemiş ve bu fetihlerin akabinde bu bölgelerdeki yerli halk ile karışmıştır. Emevi devleti ilerleyen yıllarında siyasi çatışmalara, iç mücadelelere, bu mücadeleleri fırsat bilen Bizans saldırılarına ve isyanlara tanık olmuştur. Bütün bunların yanında Emevi devletinin başına geçen birçok halifenin takip ettiği kabilecilik ruhu ve Emevi ailesinin kendi içindeki parçalanması, askerlerin isyancılar yanında yer almaya başlaması Emevi devletinin sonunu hazırlamıştır. Emevi devletinin son halifesi olan II. Mervan bütün bunlarla uğraşırken gidererek büyüyen ve Emevi devletini tamamen ortadan kaldıran Abbasi ihtilalini görememiştir. Kufe'de halife ilan edilen Ebu'l-Abbas es-Seffah'ın Zap Suyu kenarında II. Mervan'ı mağlup edip Emevi ailesi mensuplarını katletmesi üzerine Doğu'da Emevi devleti tamamen yıkılmıştır. Emevi ailesinden Abdurrahman b. Muaviye b. Hişam bundan kaçmayı başararak Kuzey Afrika üzerinden Velid b. Abdülmelik döneminde Tarık b. Ziyad komutasında fethedilen Endülüs'e geçerek burada Endülüs Emevi devletini kurmuştur. Doğuda ise yıkılan Emevi devletinin yerine Abbasi devleti geçmiştir (Yiğit, 1995, 11: 87-104).

İslam aleminin Doğu bölgesinde ise yabancı ve Arap karışımı, Emevi devletinde başlayıp Abbasi devletinde artarak devam etmiştir. Abbasi devletinin acem halka karşı izlemiş olduğu ılımlı politika Arap-acem etkileşimini daha da hızlandırmıştır (Yıldız, 1988, 1: 31-48). Bu etkileşim dil ve edebiyat alanlarına da yansımıştır. Nitekim Arap halk şiirinin yeni formlarından çoğunluğu bu bölgeden çıkmıştır.

İslam coğrafyasının diğer parçası Batı bölgesinde ise Müslümanlar tarafından fethedilmeden önce Vizigotların hakimiyeti altında olan Endülüs Fenikelilere, Portekizlilere, İspanyollara, Yunanlılara, Vizigotlara ve Vandallara ev sahipliği yapmıştır. Bu dönemde bölgeye hâkim dil Latince olmuştur (Abiyye, 7-8). Emevilerin İslâmî fetihlerinden sonraki dönemde İspanya'da Vulgar Latincesi³, Berberice ve azınlık durumundaki Arapça dilleri konuşulmuştur. Zaman içerisinde Arapların yerli kadınlarla evlenmesi, resmi dilin ve eğitim dilinin Arapça olması üzerine bu dili bilenlerin sayısı oldukça artmıştır (Özdemir, 1995, 11: 211-225).

³ Günümüzde konuşulan Portekizce, İspanyolca, Romanca, Fransızca'nın geldiği Antik Latincenin bir alt dalıdır. Daha fazla bilgi için bkz. Grandgent, C.H. (1907), An Introduction to Vulgar Latin, Boston: D.C. Heath

Üç farklı dilin aynı bölgede konuşulması ve karşılıklı sosyal etkileşimlerde bulunulması neticesinde eğitim, dil, kültür ve edebiyat alanlarında da etkileşim artmıştır. Resmi dilin ve eğitim dilinin Arapça olması hasebiyle bu dil ile yapılan çalışmalar büyük ölçüde artış göstermiştir. İlk dönem doğudaki kitaplardan faydalanılmış, buradaki eserler taklit edilmiştir. Sonraki dönemlerde her alanda özgün eserler ortaya konulmuştur. Bu ürünler her ne kadar Arapça olsa da değerler açısından içeriklerinde ve üsluplarında diğer iki kültürün etkileri de gözlenmiştir (Özdemir, 1995, 11: 211-225).

Arap şairleri ile Endülüs'e intikal eden klasik Arap şiiri Endülüs'te yeni bir boyut kazanmıştır. Endülüs'teki Arap şiiri kendine has bir usul kazanana kadar farklı aşamalardan geçmiştir. Bu aşamalar: Doğuyu taklit dönemi, taklitten kurtulma dönemi ve yenilik dönemi şeklindedir. Doğuyu taklit döneminde şairler, Doğuya olan özlemlerini her fırsatta dile getirip bunları şiirlerinde işlemişlerdir. Konu bakımından olduğu kadar üslup bakımından da doğuyu taklit etmişler, İbn Abdürabbih (ö. 940), İbn Hânî (ö. 973) gibi şairlerin temsil ettiği bu dönemde şairler doğudaki soydaşlarını özellikle Emevileri üslup bakımından takip etmişlerdir. İkinci dönem olan taklitten kurtulma döneminde ise doğuyu taklitten tamamen vazgeçmemekle birlikte Endülüs'ün güzelliklerinin farkına varmışlar ve bunları şiirlerine yansıtmışlardır. Yenilik dönemi olan üçüncü dönemde Endülüslü şairler şiirlerini ve ülkelerini Doğu ile yarıştırap kendilerini daha üstün tutmuşlardır (Toprak, 1988, 158-159).

Berberi ve Latin halkın değerlerinin yansıdığı en önemli alanlardan biri olan şiirde yeni bir tarz ve usul icat edilmiştir. Bu yeni nazım şeklinin, Arap edebiyatının İspanyol edebiyatı ile teması ve İspanyol halk ozanlarının belli bir vezin ve kafiye uymadan okudukları kahramanlık ve aşk şiirlerinden etkilenilmesi neticesinde Mukaddem b. Muâfâ tarafından icat edildiği bilinmektedir. Kendisinden sonra Latin şarkılarından beslenerek yeni bir üslupla çalgı aletleri eşliğinde söylenen şiirleri üreten şairler olmuştur. İbn Bâce (ö. 1138), İbn Sehl (1251) ve İbnu'l-Hatîb (ö. 1374) gibi isimler bu şairler arasında yer almaktadır (Fâhûrî, 1953, 813).

1.2 Anonim Halk Edebiyatı Türleri

1.2.1 Kıssa

Arapların kıssa türü ile tanışmaları Cahiliye Dönemine değin uzanmaktadır (Fahuri, 1953, 120). Nitekim Kuran-ı Kerim'de Cahiliye toplumuna hitaben indirilen “*Biz bu Kur'an'ı sana vahyetmekle (başka konular yanında) en güzel kıssayı da anlatıyoruz*”⁴ ayeti o dönemin insanların kıssa türünden haberdar olduklarını göstermektedir. Cahili dönemi kıssaları gerek edebiyat alanında gerekse diğer bilimsel alanlardaki çalışmacılara Cahiliye toplumunun düşünce yapısını anlayabilme fırsatı vermiştir (Ali, 1993, 8: 371). Bu kıssalarda Arapların hayatları, şehirleri, medeniyetleri, ilimleri, öğretileri, dinleri ve

⁴ “تَحْنُ نُحْصُ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ” (Yusuf Suresi / 3)

akaidleri verilmiştir. Bu durumları işleyen kıssalara kısasu'l-Arab denilmiştir (Câd el-Mevlâ, 1962, 1 :4). kısasu'l-Arab'da geçen hikayelere bağlı olarak dönemin akıl yapısını ve alışkanlıklarını çözümleyebilmek mümkün olmuştur (Ali, 1993, 8: 371). Cahiliye Dönemine ait Arap kıssalarını el-Câhiz'in (ö. 869) *el-Beyân ve't-Tebyîn*'i, İbn Abdürabbih'in *el-İkdu'l-Ferîd*'i, Ebû Ali el-Kâlî'nin (ö. ?) *el-Emâlî*'si, İbn Hamdûn'un (ö. 1167) *Tezkiratu'l-Hamdûniyyesi* Cahiliye dönemine ait Arap kıssalarını içerisinde barındıran eserlerden birkaç tanesidir (Demirayak, 2016, 15-21-46-53).

Cahiliye dönemi Arapları, kıssalarında dini ya da içtimai temalı olayları işlemişlerdir. Dini içerikli kıssalar hikmetli bilgiler taşıdığından öğretici nitelikte olmuştur (Ali, 1993, 8: 372). Araplar bu dini içerikli kıssalarla kendilerinden önce yaşamış ve helak olmuş Ad⁵, Semûd⁶, Sebe⁷ ve İrem⁸ kavimlerinden, İslam'ın zuhurundan önce gerçekleşen Fil hadisesinden⁹ haberdar olmuşlardır. Bu kıssalar Cahiliye döneminde ibret amaçlı anlatılmıştır (Fâhûrî, 1953, 120).

Dini kıssaların yanında el-kısasu'l-mervî olarak adlandırılan rivayet edilmiş kıssalar vardır. Bu kıssalarda baş karakterler hayvanlardır. Söylenmek istenen asıl maksat *Kelile ve Dimne* kıssa örneğindeki gibi hayvanlar konuşturularak verilmiştir. Bu kıssalarda karga, kurbağa, çavuşkuşu ve güvercinler kullanılan hayvanlar arasında örnek gösterilebilir. Ancak Cahiliye dönemi, hayvanların konuşturulduğu bu kıssa örneği açısından çok zengin bir dönem değildir. (Ali, 1993, 8:372-373).

Cahiliye dönemine ait olan Arap kıssalarından en önemlilerini ise meliklerin, kabile reislerinin ve kahramanlarının hikayelerini içermiştir. Bu kıssaların temalarını Arapların birbirleri ile ya da Rum ve Bizanslılar ile olan savaşları oluşturmuştur. Böyle hikayelerde Cahiliye asabiyetinin hâkim olduğu görülür (Ali, 1993, 8: 373).

Arap edebiyatında Cahiliye dönemindeki savaşlarda cereyan eden olayların nesir veya nazım halinde anlatıldığı kıssa çeşidi vardır ki bu çeşit eyyâmü'l-Arab olarak bilinmektedir (Kapar, 1995, 12: 14-16). Eyyâm kelimesi ile kastedilen Cahiliye dönemindeki kabileler arasında vuku bulan savaşlar ve bu savaşlardaki kahramanlık hikayeleridir. Arapların hikayelerini anlatmasından dolayı ahhâru'l-Arab olarak da anılmıştır. Cahiliye döneminin kahramanlık şiirlerinde eyyâm kelimesi bu savaşlara nispetle

⁵ Kuran'da adı geçen eski bir Arap kavmidir. Daha fazla bilgi için bkz: Kırca, C. (1988), "Âd", *DİA*, 1: 333-334

⁶Hz. Salih'in tebliğ faaliyetinde bulunduğu bir kavimdir. Daha fazla bilgi için bkz: Kırca, C. (2009), "Semûd", *DİA*, 36: 500-501

⁷ Yemende hüküm süren bir devlet. Daha fazla bilgi için bkz: Yiğit, İ. (2009), "Sebe", *DİA*, 36: 241-243

⁸ Bir kabilenin ya da yerleşim merkezinin adı. Daha fazla bilgi için bkz: Harman, Ö. F. (2000), "İrem", *DİA*, 22: 443

⁹ Kâbe'yi yıkmak maksadıyla fillerden kurulu bir Habeş ordusunun Allah tarafından gönderilen kuşlar ile imha edilmesi olayıdır. Daha fazla bilgi için: Fayda, M. (1996), "Fil Vak'ası", *DİA*, 13: 70-71

geçmiştir. Her biri tıpkı Gılgamış¹⁰ gibi birer destan olma özelliği taşımaktadır. Savaşlardaki kahramanlıkları anlattığı için okuyucusuna birer askeri belgesel izletmektedir. Savaşta yaşanan olaylardan dolayı devam edegelen intikam ruhunu bu hikayelerde görmek mümkündür. Milletinin vicdanından çıkan yaratıcı sesi ve süregelen uzun yolculukları işlemiştir. Bu itibarla Eyyâmu'l-Arab aynı zamanda tarihi ve sosyolojik bir kaynak olma niteliğini de taşımaktadır. Aynı zamanda önemli kişilerin hayatları ve edebi eserleri hakkında da bilgi vermiştir. Örneğin bunlardan Yemu'l-Zikar Adiy bin Zeyd el-İbâdî ve şiirini, Yemu Dâhis ve'l-Ğubrâ Antera'nın hayatını içermektedir. Bu nedenle Eyyâmu'l-Arab tarih kitaplarında bulunmuş ayrıca dil, siyer, tabakat, biyografi kitapları ve sözlüklerde de ondan alıntılar ya da ihtisar yapılmıştır (el-Beyâtî, Eyyâmu'l-Arab Kable'l-İslam, 1987, 1: 59-68). İlerleyen dönemlerde bu savaşlar, Arap edebiyatı için sanatsal ve Arap müfredatı için de dilsel bir kıymet kazanmıştır (el-Beyâtî, Eyyâmu'l-Arab Kable'l-İslam, 1987, 1: 11).

Kıssalara üslup açısından bakıldığında da icazın hâkim olduğu gözlenmiştir. Oldukça coşkulu bir anlatımı vardır. İçerisinde çokça isim zikredilmiştir. Belli bir tertibi olmayan bu hikayelerde şiirlerden alıntılar yapılmıştır (Fâhûrî, 1953, 122).

Anonim eserlerden olan kıssaya örnek olarak Eyyâmu'l-Arab'ın Zikar savaşına¹¹ ait bir olan aşağıdaki kıssa örnek gösterilebilir:

”خرج زيد يوما من الأيام يريد الصيد في ناس من أهل الحيرة, وهم منتدون بحفير, فأنفرد في الصيد, وتباعد من أصحابه فلقى رجل من بني امرئ القيس الذين كان لهم الثأر قبل أبيه, فقال له – وقد عرف فيه شبه أيوب – ممن الرجل؟ قال: من بني تميم. قال من أيهم؟ قال مرئي. قال له الأعرابي: وأين منزلك؟ قال: الحيرة. قال: أمن بني أيوب أنت؟ قال: نعم, ومن أين تعرف بني أيوب؟ واستوحش من الأعرابي, ذكر الثأر الذي هرب منه أبوه منه؛ فقال له: سمعت بهم, ولم يعلم أنه قد عرفه. فقال له زيد: فمن أي العرب أنت؟ قال: أنا إمرؤ من بني طيء, فأمنه زيد فسكت عنه. ثم إن الأعرابي تغفل زيدا, فرماه بسهم فوضعه بين كتفيه ففلق قلبه, فلم يرم حافر دابته حتى مات.” (el-Becâvî, İbrahim, 2011, 7).

Zeyd bir gün Hire ehli ile avlanmak için çıkmıştı. Hire ehli Hafır'de toplanmıştı. Bu sebeple Zeyd avda yalnız kaldı. Hire ashabından uzakta kaldı. Bu sırada Zeyd'in babasının oç aldığı kabile olan Kays oğullarından bir adam ile karşılaştı. Bu adam onun Eyyub oğullarından olduğunu anladı. Zeyd'e şöyle dedi: Kimlerdensiniz? Zeyd de: Beni Temim şeklinde cevap verdi. Akabinde adam şöyle dedi: Beni Temim'in hangilerindensiniz? Zeyd de Merî şeklinde cevap verdi. Bedevi: Nerede oturuyorsunuz? diye sordu. Zeyd: Hire şeklinde cevap verdi. Adam: sen Beni Eyyub kabilesinden misin? diye sordu. Zeyd de adama: evet, sen Benu Eyyub'u nereden biliyorsun? diye sordu. Zeyd, bedeviden ürkü ve babasının

¹⁰ Gılgamış Destanı Mezopotamya'dan günümüze ulaşmış epik şiir tarzında olan en eski metinlerden biridir. Daha fazla bilgi için bkz. Anonim Eser (1992), Gılgamış Destanı (Çev. T., Durallı), İstanbul: Çantay Yayınları

¹¹ Bekir b. Vail komutasındaki Arap kabileleri ile Sasaniler arasında gerçekleşen savaş. Daha fazla bilgi için bkz: Kelpetin, M. (2013), “Zukar”, *DİA*, 44: 506-507

kaçtığı intikamı hatırladı. Bedevi de ona: onları duymuştum şeklinde cevap verdi. Zeyd'in onu tanıdığını anlamadı. Zeyd de ona sen kimlerdensin diye sordu. O da Tay oğullarından bir kişiyim şeklinde cevap verdi. Zeyd de adamın, kaçtıkları kabilenin üyesi olduğundan emin oldu ve hiçbir şey söylemedi. Bedevi Zeyd'in dalgın olduğu zamanı yakaladı. Okunu fırlatıp onu iki omuzunun arasına isabet ettirip kalbini yardı. Zeyd'in binek hayvanını da ölene kadar yardı.

1.2.2 Efsaneler

Arap halk edebiyatının anonimleri arasında sayılan efsaneler ise kıssa gibi tek başına müstakil bir tür olmaktan ziyade toplum tarafından benimsenmiş batıl inançları, doğaüstü kahramanları veya hurafeleri kapsamaktadır. Bu içeriklere sahip efsaneler hem manzum hem mensur olarak eserleşmiş veya bu tarz eserlerde kullanılmıştır (ed-Dakkûkî, 1997, 15: 350-352). Şiirlere ve hikayelere konu olan Arapların efsanevi inanışları kendini farklı suretlerde göstermektedir. Cahiliye dönemindeki Arap toplumundaki bu efsaneler dini ve toplumsal kaynaklı olup tamamen Arapların hayal gücüne dayanmaktadır (el-Haj Hasan, 1998). Arapların hayal gücüne dayalı olan bu suretler; Üc b. Unuk, Hemeys b. Bekr ve Seyf b. Zîyezen gibi mitolojik kahramanlar, Zebrâu'l-Kâhine gibi kahinler, Gûl ve Sel'ût şeklinde tabiatüstü varlıklar olarak kendilerini göstermektedirler. Bunlara ek olarak karga, yılan ve deve gibi çeşitli hayvanlara ve Güneş, Ay gibi yıldız ve gezegenlere doğaüstü anlamlar yüklemiş, bunları hikayelerinde ve şiirlerinde kullanmışlardır (Usta, 2019, 55).

Alûsî'nin *Bulûğu'l-Ereb* kitabındaki Arap efsanelerini oluşturan kaynaklara bakıldığında bu kaynağın Cahiliye dönemi Araplarının dini inançları olduğu görülmektedir. Örneğin Arapların horoz karga, güvercin, tavşan gibi hayvanlara yükledikleri anlamlar onların inançları olmuş ve bu hayvanlar efsanevi bir boyut kazanmıştır. Arapların bir kısmı bu hayvanların cin olduğuna, bir kısmı da cinlerin bineği olduğuna inanmışlardır. Bu hayvan motiflerini kıssa ve şiirlerinde kendilerine yüklenen anlamlara gelecek şekilde kullandıkları görülmektedir (Alûsî, 2009, 2: 370).

1.2.3 Darb-ı Meseller

Anonim türlerden biri olan meseller ise Cahiliye döneminden beri var olduğu bilinen Arap halk edebiyatı türlerinin arasında gösterilmektedir. Bu edebi türün varlığı Cahiliye dönemi klasik şiirinin mevcudiyeti kadar eskidir. Nitekim bu sava delil olarak klasik Arap şiirinde mesellere yer verilmesi gösterilmektedir. Meseller, oluşumları itibarıyla dört gruba ayrılmaktadır. Bunlar: bir hadisenin akabinde doğan ve yaygınlaşanlar, bir kıssa hakkında rivayet edilen meseller, teşbihten doğanlar ve aslı kinaye olan meseller şeklindedir. Dolayısıyla bir meseli anlamlandırabilmek için onun doğmasına sebep olan hadiseyi bilmek gerekmektedir (Demirayak, 2014, 265). Arap mesellerinin bir kısmı Cahiliye döneminde yaşanmış eyyâmü'l-Arab gibi gerçek tarihi olaylara da dayanmaktadır. Ancak bunlardan bir kısmının hikayesi unutulmuş ve onların yerine yeni hikayeler uydurulmuştur (Mufaddal bin Seleme, 1960,

93). Mesellerin arka planındaki hikayeleri konu alan çeşitli kaynaklar vardır, bu kaynaklardan bazıları şu şekildedir: Mufaddal ed-Dabbî¹²,nin *Emsâlu'l-Arab*'ı, Ebû Hilâl el-Askerî¹³,nin *Cemheretu'l-Emsâl*'i, Meydânî¹⁴,nin *Mecmau'l-Emsâl*'i, el-Mufaddal b. Seleme¹⁵,nin *el-Fâhir fi'l-Emsâl*'i, Mürrec el-Sedûsî¹⁶,nin *Kitâbu'l-Emsâl*'idir (Durmuş, 2004, 29: 293-297).

Mufaddal ed-Dabbî'nin *Emsâlu'l-Arab*'ı meseller hakkında günümüze ulaşan en eski kaynak olma özelliğine sahip olması eserin ehemmiyetini arttırmaktadır. Bu eserde Cahiliye dönemi meselleri, hikayeleri ile desteklenerek verilmiştir. Mufaddal ed-Dabbî çok fazla atasözü toplamış sonrasında bunların içinden İbnu'l-Arabî'nin rivayet ettiklerini seçtiğini söylemiştir. *Emsâlu'l-Arab*'ta Cahiliye dönemine ait meseller verilmiştir. İlerleyen dönemlerde mesel kitaplarının konuları daha da zenginleşmiş; el-emsâlu'l-kadîme, emsâlu'muvelledîn ve emsâlu'l-âmme şeklinde üç kısma ayrılmıştır (ed-Dabbî, *Emsâlu'l-Arab*, 1980, 5, (*Emsâlu'l-Arab*'ın muhakkine ait olan mukaddime bölümünden alınmıştır).

Cemharatu'l-Emsâl'de Ebu Hilâl el-Askerî, atasözlerini zikredip bu mesellerin kaynaklarını ve kullanışlarını şerh etmiş ve ğaribu'l-elfâz'a rastlaması durumunda bu lafızları tefsir etmiştir. el-Askerî'nin meselleri alfabetik sıraya göre tertip etmesi araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlamaktadır (Ebu'l-Fadl el-İbrahim, *Cemharatu'l-Emsâl*, 1964, 1: ط (Kitâbu'l-Cemharatu'l-Emsâl'in muhakkikine ait olan mukaddime bölümünden alınmıştır).

el-Fâhir'e gelince o da diğer mesel kitapları gibi insanların günlük hayatlarında kullandıkları mesellerin arkasında yatan hikâyeyi aktarmayı amaçlamıştır. Bu kitapta ilk olarak bu meselleri kimin zikrettiğini, kelimelerin hangi köke dayanıp türediğini aktarmış, anlamını ifade etmiştir. Ebû Bekr Muhammed bin Kâsım bin el-Enbârî *el-Zâhir* kitabında *el-Fâhir*'den çok yararlanmış buradaki atasözlerini yöntemsel olarak basitleştirmiş, şevahidlerini çoğaltmıştır (İbn Seleme, 2011, 4-5).

Arap halk edebiyatında meseller, olayların akabinde gelişmelerinden dolayı konu açısından çeşitlilik göstermektedir. Bir meselle cömertlik, cimrilik, vefa, zekâ, anlama kıtlığı v.b. gibi durumlar ifade edilebilir. Bu durumlar ise halk arasında kişilerin meşhur özellikleri ne ise ona benzetme yapılarak anlatılmıştır. Misal olarak Herim b. Sinan cömertliği ile ön plana çıkmış bir kişidir. Cömertliği mesellere konu olmuş ve bu özelliği أجود من هرم (*Herim'den daha cömert*) şeklinde darb-ı mesel olup bir kişinin cömertliğini anlatmak için kullanılmıştır. Kişilerin yanında birçok hayvanın da ön plana çıkan özellikleri mesellerde yerini bulmuştur. Bir kişinin cesaretli olduğunu söylemek amacıyla أجراً من أسامة (*aslandan daha cesur*) ifadesi kullanılmıştır (Demirayak, 2014, 270). Ayrıca Arapların hikmetli anlamlar içeren ve

¹² Hayatı hakkında bilgi için bkz: Elmalı, H. (2020), "Mufaddal ed-Dabbî", *DİA*, 30: 362-363

¹³ Hayatı hakkında bilgi için bkz: Arslan, A. T. (1991), "Askerî Ebû Hilâl", *DİA*, 3: 489-490

¹⁴ Hayatı hakkında bilgi için bkz: Tüccar, Z. (2004), "Meydânî Ahmed b. Muhammed", *DİA*, 29: 501-502

¹⁵ Hayatı hakkında bilgi için bkz: Tülücü, S. (2020), "Mufaddal b. Seleme", *DİA*, 30: 363-364

¹⁶ Hayatı hakkında bilgi için bkz: Sarıms, İ. (2020), "Müerrec es-Sedûsî", *DİA*, 31: 476-477

onların ahlak anlayışlarındaki güzel olan özelliklerini gösteren meselleri de vardır. Bunlardan bir kısmı الجار قبل الدار (*Ev alma komşu al*), العتاب قبل العقاب (*Cezadan önce uyarmak gerekir*) şeklindedir (Zeydan, 2013, 62).

Mesellerin üslup özelliklerinden en ön plana çıkanı bu edebi türe icazın hâkim olmasıdır. Bu yüzden atasözlerinin içerdiği manayı anlamak kaynaklandığı hadiseyi bilmekten geçmektedir. Bu edebi türün diğer üslup özellikleri de teşbih, istiare ve kinaye şeklindeki manevi; seci, cinas, tıbâk ve izdivâc gibi lafzi sanatları içermesidir (Demirayak, 2014, 269). Teşbih sanatı ve manada isabet de atasözünün üslup özellikleri arasında yer almaktadır (Zeydan, 2013, 62).

1.2.4 Bilmeceler ve Fıkra Türü

Arap Halk Edebiyatının türlerinden biri olan bilmece ise çok eski dönemlerden bu yana kullanılmakla birlikte yazıya geçirilmemesi dolayısıyla az bir miktarı bizlere ulaşmıştır. Bilmeceler, atasözleri gibi hem klasik Arap şiiri içerisinde hem de nesir türlerinde kullanılmıştır. Arap halk edebiyatına ait olan en meşhur bilmecelerden biri Sebe hâkimi Belkıs ile Hz. Süleyman arasında geçtiğine inanılan bilmecedir (el-Berkû, 2011, 15: 56-59).¹⁷

Arap edebiyatının fıkra türüne gelince bu türde en belirgin karakter olan جاح (hoca) karşımıza çıkmaktadır. Bu karakter h. 6. yy. da yaşamış gerçek bir kişiden esinlenerek oluşturulmuştur. Fıkralarda kendisine yüklenmiş olan anlamlar gerçek hayatta kendisinin sergilediği tutum ve davranışlardan daha etkili olmuştur. Bu sebeple جاح karakteri halk edebiyatında sanatsal bir sembol halini almıştır (el-Neccâr, 1978, 15-16). Oluşturulan bu karakter üzerinden anlatılan fıkralarda mizahi bir üslupla siyasi ve içtimai eleştirilerde bulunulmuştur (el-Neccâr, 1978, 83-84).

1.2.5 Şarkılar, Türküler ve Maniler

Halk Edebiyatının bir diğer parçası olan şarkılar bu çalışmada; dini kaynaklı, savaş şarkıları, ağıtlar ve özel ziyafetlerde söylenen şarkılar olmak üzere dört ana kol üzerinden incelenmiştir. Bu türlerden dini kaynaklı olanlar o dönem halkının inanç sistemine dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Kâbe, putlar, ağaçlar ve ilah edindikleri nesneler o dönem toplumun nezdinde mukaddes sayılmıştır. Kutsal olduğunu düşündükleri bu nesnelerin etrafında dönerek dans edip şarkı söylemişlerdir. Edindikleri ilahlara coşkuyla bağırıp telbiye getirmişlerdir (Esed, 144). Ayrıca hicreti sırasında Hz. Peygamberi karşılayan Medineli ensarın söylediği taleal bedru aleyna türküsü anonim eserlerin örneklerinden sayılmaktadır (Ed-Dakkûkî, 1997, 15: 350-352).

Savaş şarkıları ise recez kalıbıyla söylenen Arap halk şiiri ve savaşanları destekleyici tarzda söylenen şarkı şeklinde iki türden oluşmuştur. Savaşçılar, savaş sırasında ya da savaşa hazırlanırken

¹⁷ <https://www.folkculturebh.org/ar/index.php?issue=15&page=article&id=267>

kendilerini tedirgin hissetmişlerdir. Bu zamanlarda birbirleriyle olan diyalogları recez kalıbıyla oluşturulmuş müzikal şiirlere dönüşmüştür. Destekleyici tarzda olan şarkılar ise savaş sırasında çarpışanları yüreklendirmek amacıyla kadınlar tarafından söylenmiştir (Esed, 149). Hendek Savaşından önce hendek kazan kadınların söylediği türküler buna örnek olarak gösterilebilir (Ed-Dakkuki, 1997, 15: 350-352).

Ağıt niteliğinde ölünün arkasından onun ölümüne karşı olan üzüntüyü dile getiren yas dolu şarkılar da söylenmiştir. Bu şarkıları söyleyenler Cahiliye dönemine ait olan belli ritüeller uymuştur. Örneğin bu kişi ölenin arkasından ağıt yakmadan önce saçlarını tıraş etmiş olmalı ve hayvan ya da insan kanı akıtmalıdır. (Esed, 153). Ağıtların yanında düğün, doğum ve sünnet gibi ziyafetlerde söylenen neşeli şarkılar da mevcuttur. Ancak bunlarda da ağıtlar da olduğu gibi kan akıtmak ve saç tıraş etme ayinleri öne çıkmıştır. Her iki türde de benzerlikler bulunmasının asıl sebebi şarkı türünün dini duygulardan beslenmiş olmasıdır. Diğer türler olan savaş şarkıları, ağıt ve özel gün şarkıları dini şarkılardan türemiştir. Bu sebeple her biri özünde kul ile ilahın birbirine yaklaşması amacını taşıdığından ayinlerinde de benzerlik göstermiştir (Esed, 155).

Ukaz panayırlarında şairlerin yarıştığı gibi el-Cezîra'nın etrafındaki bölgelerden gelen şarkıcılar da yarışmışlardır. Kaval, def, zurna gibi basit çalgı aletleri kullanmışlardır. Ayrıca Cahiliye dönemi toplumu şairlerin cinleri olduğuna inandıkları gibi şarkı içinde العرف olarak adlandırdıkları bir cinin varlığına inanmışlardır (Farmer, 2010, 16). Şarkının en sevildiği yerler olarak Medine, Taif, Hayber, Vâdi'l-Kurâ, Devmetu'l-Cendel, Yemâme bölgeleri gösterilmiştir. Bu bölgeler Arapların panayırılar düzenledikleri yerlerdir (Farmer, 2010, 10-11). Nitekim Hz. Aişe'nin rivayet ettiğine göre Hz. Peygamberin şu hadisi bize bu bölgede şarkının yaygın olduğunu ve sevildiğini göstermektedir: "أَهْدَيْتُمُ الْفَتَاةَ؟ قُلُوا: نَعَمْ. قَالَ: أَرَسَلْتُمْ مَعَهَا مِنْ يُغْنِي؟ قَالَتْ: لَا. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ الْأَنْصَارَ قَوْمٌ فِيهِمْ غَزَلٌ. قُلُوا بَعَثْتُمْ مَعَهَا مَنْ يَقُولُ: أَتَيْنَاكُمْ قَالَ: أَرَسَلْتُمْ مَعَهَا مَنْ يُغْنِي؟ قَالَتْ: لَا. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ الْأَنْصَارَ قَوْمٌ فِيهِمْ غَزَلٌ. قُلُوا بَعَثْتُمْ مَعَهَا مَنْ يَقُولُ: أَتَيْنَاكُمْ" (İbn Mace, 1: 512).

“Peygamber Efendimiz Hz. Aişe’ye “kızı verdiniz mi?” diye sormuştur. Hz. Aişe “evet verdik” şeklinde cevap vermiştir. Hz. Peygamber “peki onunla beraber şarkı söyleyecek birini gönderdiniz mi?” demiştir. Hz. Aişe de “Hayır” şeklinde cevap vermiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) de “Ensar, gazeli sever, gelinle birlikte “Size geldik, size geldik, bizler de sizler de çok yaşayın” şarkısını söyleyecek birini gönderseydiniz ya” demiştir.

Türküler ve maniler arasında bedevi olarak yaşayan Arap kabilelerinin kuyulardan su çekerken okudukları maniler, av ve savaşlar esnasında deve sürülerinin başını çekenlerin söyledikleri “rukbâniyye” olarak adlandırılan türküler gösterilmektedir. (Ed-Dakkuki, 1997, 15: 350-352).

1.3 Arap Halk Şiiri

1.3.1 Zecel

Zecel sözlük anlamıyla “oynamak, şarkı söylemek” manalarına gelmektedir (Enis, Muntasır, el-Savâlihî, Halfu’llahî Ahmed, 2004, 1: 389; Yıldız, 2013, 44:176-177). Edebiyat alanında bir şiir türünün terimi olarak kullanılmaktadır (Üstün, M., 2021: 125). Terim anlamıyla zecel, Endülüs edebiyatına özgü olan çalgı aleti eşliğinde söylenip, bestelenmeye ve raks hareketlerine uygun şiiri yansıtmaktadır. Bu türde şiir söyleyen şairler de zeccal olarak adlandırılmıştır (Yıldız, 2013, 44: 176-177).

İbn Haldun zecel için “Endülüs’te muvaşşah türü şiir yaygınlaşmaya başlayınca (üst tabaka) ona yönelmiş, onu geliştirip güzelleştirmiştir. Fakat bu tür ile iştigal olmak için dilbilgisi bilmek gerekmektedir. Bu sebeple (alt tabaka) kendi usullerince, ammice olarak ve dilin belâgat unsurlarını da içinde barındıran yeni bir sanat icat etmişlerdir. Bu sanata da zecel denilmiştir” (İbn Haldun, 2001: 825) şeklinde söylemiştir. Buradan anlaşıldığı üzere zecel, muvaşşah şiir türünden sonra ortaya çıkmıştır. Fakat kaynaklarda zecel türünü icat eden kişinin kim olduğuna dair bir isim bulunmamaktadır. Çünkü halk şarkılarından etkilenilerek ortaya çıkarılmıştır ki halk şarkıları da anonim eserlerdir. Bu şarkılar, kısa bir süre içinde zeccallar tarafından sanatsal hale getirilip bir usule bağlanmış (Abbâs, 1997: 206-207).

Endülüs devleti döneminde, zecel şiir türünde en çok tanınan ve ustalaşmış kişi İbn Kuzman’dır (ö. 1160). Ancak, İbn Kuzman’dan önce gelen tabaka bu halk şarkılarına şiir şeklini vermeye başlamıştır. Bu tabakalarda Ahtal bin Nemâre (ö. ?) ve İbn Râşid (ö. ?) isimleri öne çıkmaktadır. Zecelin müstakil bir şiir türü olmasında da İbn Nemâre’nin payı vardır. Fakat bu şiiri sistematize edip son şeklini vererek Endülüs’e duyuran İbn Kuzman’dır (Abbâs, 1997: 206-207).

Müstakil olarak bir kimlik kazanan bu türün gelişimi beş döneme ayrılmaktadır: ilki, muvaşşah türünden etkilenen halk şarkıları dönemidir, ikincisi 11. yüzyıla tekabül eden irab kurallarına uyularak irad edilen dönem ve üçüncüsü Mülûkü’t-Tavâif döneminin sonları ile Murâbîtin döneminin başlarıdır. Üçüncüsüne “Yüzyıl Şairleri Dönemi” de denmektedir. İbn Kuzman’da bu dönemde yetişmiştir. İbn Kuzman, halk şiirinde irabın zevksizliğe ve zorlamaya yol açtığını, şiiri herkesin anlayabilmesi için onun halk diliyle irad edilmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Ona göre zecel; belâgi unsurlardan uzak, akıcı ve mizahsal yönü ağır basan konularla avâmi sözleri içermelidir. Eğlence meclislerinde şarkı söyleyenleri eğlendirmelidir. Bu dönemde zecel belli esaslara bağlanmış ve sözlü dönemden yazılı döneme geçilmiştir. Zecelin gelişim döneminin dördüncü evresi 12. yüzyıla değin uzanmaktadır. Bu dönemin ileri gelen zeccallarının zecelleri *Muhtârû mâ li’z-zeccâlîn el-maṭbû’în* ve *Mûlaḥu’z-zeccâlîn* adlı mecmuada toplanmıştır. Bu türün gelişim döneminin beşinci evresi ise 14. yüzyılda meydana gelmiştir (Yıldız, 2013 44: 176-177).

1.3.2 Mevâliyyâ

Kelime anlamı ile “*Efendi*” manasına gelen mevâliyya, mevlâ kelimesinin çoğulu olup sonuna tekil şahıs zamiri olan nispet ىnın birleşmesi ile işba (son harf üzerindeki fethayı belirginleştirme) veya nida elifinin bitişmesi ile oluşmuştur. Mevâliyyât ise çoğulun çoğuludur. Bazı kaynaklarda ise bu kelime şeddesiz halleri olan Mevâlî, Mevâliyâ ve Mevâliyât şeklindedir. (Durmuş, 2004, 29: 426-427)

Mevâliyyâ’nın amicesi mevvâl, mevvâlîn çoğulu da mevâvildir. “Maval okumak” şeklinde deyim olan bu literatür, “birini boş ve uzun sözlerle oyalama, kandırma” manasında anlam değişikliğine uğrayarak Türkçeye geçmiştir. Terim anlamıyla da Arapçada bir şiir türünü ifade etmektedir. Türk edebiyatında da uzun nağmelerle okunan Türk halk türkülerine verilen addır. (Durmuş, 2004, 29: 426-427)

Şiir türünün bu ismi almasında kelime anlamının etkisi olmuştur. Çiftçilik, inşaat, bağ bahçe gibi işlerle uğraşan Vâsıt¹⁸ şehrindeki köleler, kısa kıtalar ve bentler halinde söz konusu şiirleri ezberleyip okumuşlar ve sonlarında da “*ey benim efendim*” anlamına gelen “*ya mevâliyâ*” ifadesiyle efendilerine hitapta bulunmuşlardır. (Durmuş, 2004, 29: 426-427)

Mevâliyâ türü ilk dönemlerinde irab ve gramer kurallarına uyularak nazmedilmiş olsa da Bağdat’a intikalinden sonra nazmedilirken bu kurallara riayet edilmemiştir. Bunun yerine lafzı kolaylaştırıp manayı kuvvetlendirmişlerdir. Konu olarak da çeşitlilik kazanmış; ciddi, mizahi veyahut müstehcen konular da bu şiir türünde yerini almıştır. Mevâliyâ şiir türünü genel kabule göre Vâsıt halkı icat etmiş olsa da üslup ve içeriğinde yapılan değişiklikler sebebiyle bu şiir türü, Bağdatlılara nispetle anılmaya başlanmıştır. (el-Hilli, 2003, 106-107).

Rüşdî Sâlih, mevâliya şiir türünün çıkış noktası konusunda belli bir şehir halkına ya da isme nispette bulunulmamasını uygun görmüştür. Tek bir olaya bağlanmasından ziyade süreç içinde gelişip en son halini aldığı esasını benimsemiştir (Sâlih, 1997, 170-171). Ancak dönem olarak Abbasi devleti döneminde tohumları atılmıştır (Durmuş, 2004, 29: 426-427).

1.3.3 Dûbeyt

Aslı Farsça olan dûbeyt kelimesi Arapçada dörtlük anlamına gelen rubaiye karşılık gelmektedir. Türk halk şiirindeki dörtlük-mâni türüne benzeyen manzumelerdir. Her üç milletin dilinde de tam bir karşılığı olan bu türün nereden geldiği hakkında birbirinden farklı görüşler mevcuttur. Rûdekî (ö. 329/940) ve Ebu Saîd-i el-Hayr (ö. 440/1048) gibi İran asıllı şairler tarafından 3. asrın sonlarına tekabül eden zamanda icat edildiği görüşünü savunanlar vardır. (Demirayak, 2015, 351). Diğer yandan da bazı

¹⁸ Güney Irak’ta Batîha adı verilen bataklık kuzeydoğu ucunda yer alan bir şehirdir. Emevi valisi Yusuf bin el-Haccac tarafından kurulmuştur. Daha fazla bilgi için bkz: Söylemez, M. M. (2012), “Vâsıt”, DİA, 42: 541-544

oryantalistler, bu türü Orta Asya Türklerinin icat ettiği görüşünü ve Türklerden Farşlılara, Farşlılar'dan da Araplara geçtiğini görüşünü benimsemişlerdir (Öztürk, 2008, 35: 176-177).

Aslı hakkında farklı tezler olan bu türün biçimsel özelliklerinden birisi dört şatırdan oluşmasıdır. Bu dört şatırın her biri kimi zaman birbiri ile kafiyeli iken kimi zaman da sadece birinci, ikinci ve dördüncü şatırlar birbiri ile kafiyelidir. Arap edebiyatına sonradan dahil olan bu tür, aruz vezni yönünden de farklıdır. Nazmında hezec vezni (Fa'lun mütefâilun feûlun filân) kullanılmıştır. (Demirayak, 2015, 351).

1.3.4 Kâne ve Kâne

Bağdatlılar arasında son yüzyıllarda yayılmış olan ammice söylenen şiirlerdir. Adını, söyleyen kişinin “kâne ve kâne” şeklinde söze başlayıp ardından söyleyeceklerini hikâyeleştirmesinden almıştır. Bu söz; dinleyiciye, anlatılan olayların aslı ve dayanağı olmayan rivayetlerden oluştuğu mesajını vermiştir. Şiir ve beste yazarları, bu şiir türündeki bazı irab kurallarını tahlil etmiş ve onun için bazı kafiye düzenleri ortaya koymuşlardır. İlk zamanlarında, bu türü; hikâyeler, hurafeler için kullanmışlardır. Cemaluddin bin el-Cevzî, el-Şeyh Şemsuddin Muhammed el-Vâiz ve eş-Şeyh Muhammed Şemsuddîn bin Kûfî gibi isimlere değin çok yavaş bir ilerleme seyretmiştir (Yakûb, 1991: 382).

1.3.5 Kûmâ

Kûmâ, Abbasiler döneminde icat edilen, ramazan aylarında insanları sahura kaldırmak amacıyla söylenen manilerdir. Manilerin son beytinde قوما نسحر قوما (kalkın, sahur yapalım kalkın) şeklinde söylenmesinden dolayı bu isim ile anılmıştır (Demirayak, 367).

İbn Nukta tarafından icat edilmiştir. Safiyyuddîn el-Hillî Âtilu'l-Hâlî Mirhasu'l-Ğâlî adlı kitabında şöyle demiştir: “kûmâ, İbn Nukta tarafından icat edilmiştir. O, halife Nâsır'a şiirlerini okumuş ve onu eğlendirmiştir. Halife Nâsır'da İbn Nukta'nın dilediği şey ile onu ödüllendirmiştir. İbn Nukta öldüğünde onun kûmâ yazıp bestelemede mahir olan küçük bir oğlu vardı. Gereklilikleri yerine getirmek için babasının ölüm haberini halifeye bildirmek istemiş. Ancak bu durum ona ağır gelmiş. Ramazan ayına kadar sabretmiş ve ramazan ayının ilk gecesinde babasının yaptığı gibi hoş bir ses ile kûmâ söylemiştir. Halife de bu şiiri duyup onunla mutlu olup eğlenmiştir” (el-Hillî, 2003, 128).

Kâne ve kâne'nin alt kolu olan bu türün sadece bir vezni ve bir kafiyesi vardır. Birinci, ikinci ve dördüncü beyitleri kafiyelidir. Üçüncü beytinde ise serbest nazım ölçüsü vardır. Bu türün ikinci şekli de vardır ki o da üç beyitten oluşmaktadır. Birinci beyti uzun, ikinci beyti orta ve üçüncü beyti kısa şekilde söylenir. Bu düzende nazmedilenler ayrı kafiye fakat aynı revî üzerine nazmedilirler. “Müstef'ilun fa'lân” ya da “müstef'il'un fail'ân” şeklindedir. Bu türün halk arasında kabul görüp yaygınlaşmasının en büyük sebebi irab ve gramer kurallarının kullanılmamasıdır (Demirayak, 2015, 368).

1.4 Arap Edebiyatının Mısırda Tanınması

Filistin'in Müslümanlar tarafından ele geçirilmesi Bizans ile karadan bağlantısı kalmayan Mısır'ın fethini kolaylaştırmıştır. Cahiliye döneminde burası ile ticarî ilişkileri bulunduğu için bölgeyi tanıyan Amr b. Âs, Filistin'i İslâm hâkimiyeti altına aldıktan sonra Mısır'ın stratejik açıdan çok önemli olduğunu ve oraya kaçan Bizans kuvvetlerinin tekrar kendilerine saldırabileceğini söyleyerek Hz. Ömer'i ikna etmiş; emrine verilen 4000 kişilik orduyla başlattığı Mısır'ın fethini, Zübeyr b. Avvâm kumandasındaki 5000 kişilik diğer bir birliğin de yardımıyla üç yıl içerisinde tamamlamıştır. İlk önce Muharrem 19'da (Ocak 640) Feremâ'yı almasının ardından Aynişems'te Bizanslılar'la karşılaşan Amr b. Âs, Zübeyr b. Avvâm'la birlikte büyük bir zafer kazandı. Stratejik açıdan çok önemli olan Babilon kalesinin fethiyle de (20/641) Müslümanlar bölgede tutunabilecekleri bir mevkiyi ele geçirmiş oldular ve deltanın güneyle ilişkisini kestiler. Bundan sonra Amr b. Âs İskenderiye'ye yöneldi. Direnemeyeceklerini anlayan Bizans kuvvetleri Şevval 21'de (Eylül 642) şehri Müslümanlara teslim ettiler. Bu sırada İslâm ordusunun diğer kısmı Feyyûm'u ve buradan hareketle Asvan'a kadar Yukarı Mısır'ı (Saîd) ele geçirdi. Böylece "Mısır fâtihi" unvanını alan Amr b. Âs eyalet haline getirilen bölgeye vali tayin edildi. Müslümanlar daha önce Irak'ta ve Suriye'de yaptıkları gibi Mısır'da da yeni yerleşim birimleri oluşturdular ve divanlarda mahallî memurları görevlendirdiler. Eyaletin merkezi, Babilon'un biraz kuzeyinde kurulan Fustat adlı karargâh-şehirdi. Bölgeye çoğunluğu Güney Arabistan'dan getirilen çeşitli kabileler yerleştirildi (Tomar, 2004, 29: 559-563).

Emevî ve Abbasî devirlerinde Mısır toplumunun yapısı göçler ve ihtidalar sebebiyle önemli ölçüde değişmiştir. Bölgenin cizye gelirlerinin Hz. Osman zamanından Abbasîlerin sonuna kadar tedricî olarak düşmesi ve tarihî kayıtlarda Hristiyan isimlerinin azalması, yerel halkın fetihden sonra geçen yaklaşık 250 yıl içerisinde Müslümanlaştığının açık delilidir. III. (IX.) yüzyılın ortalarına gelindiğinde Hristiyanların büyük kısmı ihtida etmiş ve bölgeye gönderilen Arap kabileleriyle askerleri de yerleşik bir düzene geçerek halkla iyice karışmıştı. Müslümanların yeni fethedilen Mısır'da Bizans dinarının kullanılmasına izin vermeleri, kiliselere dokunmamaları ve divanlarda yerli unsurları çalıştırmaya devam etmeleri halkı İslâm'a yaklaştıran sebeplerdendir. Emevî halifeleri devlet dairelerinde Müslümanları çalıştırmayı tercih etmiş ve bu durum ihtidaların yaygınlaşmasına yol açmıştır. Ömer b. Abdülaziz'in ihtida edenlerden cizyeyi kaldırması bu gelişmeyi iyice hızlandırmıştır. Müslümanlar Mısır'ı fethettiklerinde bölgede Kıptice ve Grekçe konuşuluyordu. Emevîler döneminde özellikle divanların Arapça tutulmasıyla birlikte Arapçanın yaygınlaşması hız kazanmıştır. Dil alanındaki bu gelişmelere ek olarak bir de Hristiyanların bazı dinî kitapları Arapçaya çevrilmiştir. Arapçanın tamamen yaygınlaşması ancak III. (IX.) yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir. IV. (X.) yüzyıldan itibaren Kıptice unutulmuş, kilisenin dili de Arapçaya dönüşmüştür. Artık ayinler Arapça yapılıyor, kilise tarihleri dahi Arapça olarak kayıt altına alınmıştır. Mısır'ın fethiyle başlayan Arap kabilelerinin bölgeye göçleri

yaklaşık beş asır boyunca devam etmiştir; fetihten bir asır sonra Mısır divanlarında kayıtlı Arapların sayısı 40.000 aileyi geçmiştir. Bu kabileler arasında Kays, Tay, Rebîa, Fezâre, Hilâl, Süleym, Hevâzin en önde gelenlerdir. Bölgeye yerleştirilen ilk Arap kabileleri özellikle Emevî devri boyunca yönetici sınıfı oluşturmuş, bu imtiyazlı durumları sebebiyle yerlilere karışmamıştır (Tomar, 2004, 29: 575-577).

1.5 Arap Halk Şiiri Formlarının Mısır’da Tanınması

Mısır bölgesi İslami fetihler vasıtası ile öncelikle Arapları, sonra Arapçayı ve Arapçayla birlikte onların edebiyatlarını tanıma fırsatı bulmuştur. Cahiliye döneminden itibaren Arap edebiyatının parçası olan gerek halk gerek klasik tarzdaki edebi türleri tanımış ve bunları benimsemiştir. Böylelikle diğer eyaletler gibi Mısır da sadece toprak parçası olarak değil bir bütün olarak Arap-İslam devletinin bir parçası halini almıştır.

Emeviler döneminden sonra Doğuda kurulan Abbasiler zamanında da Mısır’ın Araplar, Arapça ve Arap edebiyatı ile olan irtibatı devam etmiştir. Öyle ki Doğuda Bağdat’ın Moğollar tarafından istila edilmesi üzerine buradan Memlükler döneminde bir kültür ve ilim kenti olan Kahire’ye alimler, edipler ve şairler tarafından göç edilmiştir (Tomar, 2004, 29: 575-577). 1491 yılında da Batıda Endülüs Emevi devletinin düşmesinin ardında buradan alimler, edipler ve şairler Mısır’a göç etmiştir. Bu iki devletten göç edenlerle birlikte Mısır’a kültür ve ilim göçü de gerçekleşmiştir. Önce Abbasilerin sonra da Endülüslü şairlerin göçü ile birlikte Arap halk şiirinin yeni formları Mısır’da Memlükler döneminde tanınmış ve yayılmaya başlamıştır (el-Hilli, 2003, 9-10). Önceki asırlara kıyasla bu asırda ammice olarak söylenen şiirler artmıştır (Beyyumi, 1947-1948, 132). Arap halk şiirinin yeni formlarına bölge insanlarının genel üslupları ve kelimeleri dahil olmuştur. Bu lafızlar sadece o bölgeye ait olduğu için sadece o bölgenin insanına hoş görünmüştür (el-Hilli, 2003, 9-10).

1.5 Memlükler Döneminde Mısırda Arap Halk Şiiri

Mısır, Kuzey Afrika bölgesinde bulunmakta ve konumunu sebebiyle dünya ticaret yolları üzerinde yer almaktadır. Maden kaynakları açısından da oldukça zengindir. Bunların yanında öncelikli geçim kaynağı Nil Nehri’nin bulunması sebebiyle tarımdır. Buna bağlı olarak tarihin her döneminde çiftçiler bu bölgede görülmüştür. Mısır, bu özellikleri dolayısıyla tarih boyunca insanlar tarafından yurt edinilmiş ve birçok farklı kültürün bir arada yaşadığı bir ülke halini almıştır. Bu etkenler, Mısır’ın eğitim, edebi ve kültürel boyutlarına zenginlik katmıştır. Bu zenginliklerden biri de Endülüslü ve Abbasi şairlerin göçüyle birlikte tanınan Arap halk şiiri olmuştur. Endülüs ve Abbasi’den Mısır’a gelen Arap halk şiiri türleri Memlükler dönemiyle tanınmıştır. Bu dönemin sultanları özellikle Kalavun ve Hasan sultanlar Arap halk şiiri formlarından zeccele büyük önem vermişlerdir Bu tür Endülüs döneminde gazel ve medih konularında işlenirken Arap halk şiirinin Mısır’a girmesiyle birlikte çeşitlilik kazanmıştır. Mısırlıların hayatları, yaşam tarzları, örf adet ve gelenekleri hakkında Mısır lehçesinin kendine has özelliğini

kullanarak bilgi aktaran bir araç halini almıştır. Zeccallar ve şairler Arap halk şiiri alanında yeni temalar icat etmişlerdir. Bu temalar, el-karkayâ, el-belik ve el-mükeffir olarak adlandırılmıştır (el-Cemmal, 1966, 124).

Zecelin yanında Arap halk şiirlerinin diğer türleri olan mevâliyâ, dübeyt, kâne ve kâne’de de kendi hayatlarını ve düzenleri yansıtmayı başaramışlardır. Bu şiir türlerinden mevaliya’da diğer şiir türlerinde işlenen bütün konuları işlemişlerdir. Dübeyt türü de her konuda kullanılmakla birlikte Memlûkler döneminde bu şiir türünün örnekleri diğerleri kadar çok görülmemiştir. Kâne ve kâne’de dübeyt gibi bu dönemde az kullanılmıştır. Kuma ise ramazan ayında halkı sahura kaldırmak için kullanılmıştır. (el-Cemmâl, 1966, 125-143).

1.6 Memlûkler Döneminde Arap Halk Şiiri Formlarının Gelişimleri

Memlûkler dönemi Arap halk şiiri formalarının gelişimi başlığı altında yukarıda tanımlarını vermiş olduğumuz zecel, mevâliya, kâne ve kâne ve dübeyt Arap halk şiiri türlerinin Memlûkler dönemindeki gelişimleri, gösterdiği farklılıklar ve benzerlikler ele alınmaya çalışılacaktır.

1.6.1 Zecel

Zecel her ne kadar Endülüslü İbn Kuzmân tarafından icat edilmişse de bu şiir türü Mısır’a girdikten sonra burada bir sanat haline gelmiş ve Mısırlılar zecelde ustalaşmıştır. Memlûkler döneminde zecel, Endülüs’te icat edildiği muvaşşah vezninin düzenine kıyasla çeşitlilik kazanmıştır. Bunun yanında şekil yönünden dübeytin şeklinde olanlar da mevcuttur ki bu hali Mısır’da Memlûkler döneminde diğer vezin şekillerine kıyasla oldukça yaygınlık kazanmıştır. Konu açısından ise Endülüs’te sadece klasik veznin konuları olan medih, gazel, vâsf v.b türlerinde nazmedilirken Memlûkler döneminde yeni ve orijinal konularda nazmedilmiştir. Hatta öyle ki zecel konularına göre alt türlere ayrılmış, bu alt türlerden el-belik (البليق) Mısır’da zecelden bağımsız Arap halk şiirinin bir türü olarak işlenmiştir (Sellâm, 306-307). Bu alt türlerin sıralaması Safiyyuddin el-Hillî’nin *el-Âtilu’l-Hâlî ve’l-Mirhasu’l-Ğâlî* adlı kitabında aşağıdaki şekilde yapılmıştır:

- Gazel, zühed, hamriyyât, nesîb gibi konuları işleyene zecel
- Konuları mizahi bir tarz ve usulle işleyenlere el-belik
- Hiciv ve taşlama türündekiler el-karkayâ (القرقيا)
- Hikmet ve vaaz türündekiler ise mükeffir (المكفر)’dir.

Safiyyuddin el-Hillî, bu türlerden bazılarının irablı bazılarının ise irabsız olarak nazmedildiğini ancak irablı olarak nazmedilmesinin bir kavme mahsus olduğunun ve genele yayılmadığını söylemiştir (el-Hillî, 2003, 6):

Muhibbi ise *Hulâsatu’l-Eser*’inde aşağıdaki şekilde beş alt türe ayırmıştır:

- Gazel, zühed, hamriyyât, nesîb gibi konuları işleyen zecel
- Konuları mizahi bir tarz ve usulle işleyenler el-belik
- Hiciv ve taşlama türündekiler el-hammâk (الحماق)
- Hiciv ve taşlama konularını bazı lafızları irablı bazı lafızları da lahn içeren şekilde işleyen tür el-müzeblîc (المزبلج)
- Hikmet ve vaaz türündekiler ise mükeffîr'dir (Sellâm, 313).

Bunların yanında Halfu'l-Ğubârî adındaki Memlûkler dönemi şairi her önemli olayın ardından zecel söylemiştir. Hatta kendisinin Araplar-Memlûklerler arasında cereyan eden bir olayı zecel olarak nazmetmesiyle tarihi destan konusu Arap halk şiirinin bu türünde işlenmiştir (Sellâm, 314).

Konuları ile yelpazesi genişleyen zecel dil açısından da Memlûkler döneminde Mısır'da konuşulan lehçenin etkilerine maruz kalmıştır. Örneğin (Sellâm, 311):

صرت نرعى النجم لي وقت الصباح
إذ بدا لي الكوكب الدُّرِّي ولاخ
وإذا هي قد أتت سنَّ الملاح

*Sabaha kadar yıldızları sayar oldum
Bir anda ışıldayan gezegen göründü
Bir de baktım güzeller güzeli geldi*

Yukarıda verilen zecelde Mısır'ın Kahire bölgesinden telaffuzda farklı olan el-Said bölgesinin lehçe özellikleri görülmüştür. Bu zecel aynı zamanda konu açısından da özgünlük taşımaktadır. Onu özgün kılan özelliği ise zeccalın bedevi bir kıza olan aşkını ve ailesinin katılığını dile getirmiş olmasıdır. Bir başka orijinal yönü de döneminde nazmedilmiş olan diğer zecellere kıyasla müzikalitesinin ve nağmelerinin farklı ve yeni olmasıdır. Ancak şarkıların nameleri gelişip çeşitlendikçe bu zecel el-Saîd bölgesinde şöhret kazanmıştır (Sellâm, 312).

Zecelin alt türü olan ancak Mısırdaki müstakil bir tür olarak kabul gören el-belîk Endülüs'te olmayıp zecelin diğer bölgelere yayılması ile birlikte gelişip ortaya çıkmıştır. Bu türün vezni kulağa ve lisana hafif geldiği için halk arasında oldukça rağbet görüp yayılmıştır. El-belîk şekil olarak birkaç şekil olmakla birlikte bunların en yaygını aşağıdaki gibidir (Sellâm, 317):

بالعوينات السرد يسحر

ذا الأسمر

El-belîk'in şekillerinden zeceler ve muvaşşaha benzeyenleri de vardır. Bunlar matla/kufl, gusn ve harce bölümlerini içermiştir. Bu tür muvaşşah ve zecel kadar uzun tutulmamakla birlikte devir

kısımları sınırlıdır. Bunlarla birlikte dúbeyt nazmı ile nazmedildiği de görülen bu türde kullanılan nazım şekilleri bölgeden bölgeye farklılık göstermiştir. Konu olarak ise bu türde bazen kişisel konular bazen de toplumsal meseleler mizahi bir üslupla işlenmiştir. Bazı el-karîd şairleri hiciv ve hezel şiirleri için bu türü kullanmışlardır. Örneğin dönemin veşşahlarından İbnu'l-Merhel lakabıyla bilinen Sadruddin İbn Vekîl (ö. 1317) döneminin kadısını hicvederken bu türü kullanmıştır. Kadı kendisi hakkındaki hicvi duyduğunda kızmamış, veşşahı affedip ona hediye vermiştir. Bu olay İbn Vekîl'e ve onun el-belîk'ine şöhret olma fırsatını sunmuştur (Sellâm, 320).

1.6.2 Mevâliyâ

Abbasi döneminde icat edilmiş olan mevâliyâ'da rubai şekli yoktur. Ancak Memlûkler dönemindeki çoğu mevâliyâ rubai olarak basit bahrinde tek revî üzerine nazmedilmiştir (el-Hillî, 2003, 105). Memlûkler döneminde Mısır ve Şam bölgesine yayılan bu türde el-karîd'de ve kitabette kullanılan bedî sanatlarından tevriye ve cinasın kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum yayılmış ve şiirlerin ikinci ve dördüncü satırlarındaki kafiyelede tam cinas sanatını kullanarak mevâliyâlar irad etmişlerdir.

İşlediği konulara gelince Memlûkler döneminde de Abbasi dönemindeki gibi klasik kaside konularını işlemiştir. Ancak bu dönemde soytarılık tarzında nazmedilen mevâliyâlar daha çok yaygınlık kazanmıştır. Dönemdeki bazı mevvâller mevâliyâ'larının bir bölümünü kendisi ve sevdiği kişi arasında geçen bir diyalog şeklinde nazmetmişlerdir. Bu bölüm, muvaşşahlardaki harce gibi dördüncü beytin son cüzünde bulunmakla birlikte bazı mevvâller bu şekli her devrin sonunda kullanmışlardır. Mevâliyâ'da irabsız kullanım yaygın olsa da bu dönemdeki bazı mevvâller hatalı irap kullanımına gitmişlerdir. Aynı zamanda Memlûkler döneminde sûfilerde mevâliyâ türünü şarkılarında kullanmışlardır. Sûfi mevvâllerden biri İbn Arabî'nin öğrencilerinden olan Abdulaziz Ebi Fâris Abdulğani bin Ebi'l-Efrâh'tır (ö. 1303) (Sellam, 321).

1.6.3 Dúbeyt

Memlûkler döneminde dúbeyt genellikle tasavvufta kullanılmış ve bu alandaki kullanımı oldukça artmıştır. Dört şatr üzerine inşa edilen genel şeklini korumuştur. Dúbeyt'i kullanan sufilerden birine örnek ise Muhammed bin İsrail'dir (ö.1375) (Sellam, 326).

1.6.4 Kâne ve Kâne

Kâne ve kâne Fâtımiler döneminde Mısır ve Şam bölgelerinde tanınmıştır. Mısır'da zekâliş (الزكاليش) olarak adlandırılmıştır. Bu türü nazmeden kişiye de müzekliş (المزكليش) denilmiştir. Şam'da ve Irak'ta oldukça yayılan bu tür Mısır'da bu bölgelerdeki kadar rağbet görmemiştir. Vaaz ve hikmet konularını içeren kıssa kasîraları andıran kendine has bir nazım şekli olan bu tür İbn Câbir el-Bağdâdî (ö. ?) tarafından el-mustansariyye medreselerini vafetmek için kullanılmıştır. Memlûkler döneminde

Şamlı ve Mısırlılar da el-Bağdâdî'nin nazmettiği şekilde bu türü başlarından geçen olayları anlatmak için kullanmışlardır (Sellâm, 329-331).

İKİNCİ BÖLÜM: OSMANLILAR DÖNEMİNDE ARAP HALK ŞİİRİ

2.1 Osmanlı Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat

Osmanlı döneminde, Türklerden, Memlûklerden oluşan iktidar grubu, kadılar, müftüler, sûfilerden oluşan railer grubu, tüccarlar, loncalar, çiftçiler, Araplardan oluşan halk, Yahudilerden ve Kıptilerden oluşan ehlü'l-zimme, Şamlılardan, Faslılardan, Kafkaslardan, Türklerden ve Avrupalılardan müteşekkil olan azınlık grup Mısır toplumunu oluşturmuştur (Zihni, 2017, 1: 680-701).

Mısır toplumu o dönemde de diğer dönemlerde olduğu gibi tabakalardan oluşmuştur. Birinci tabakayı yabancılar şekillendirmiştir. Bu tabakadaki kişiler siyasi iktisadi ve içtimai açılardan imtiyazlara sahiplerdi. Birinci tabakaya mensup olan kişiler; melikler, paşalar, valiler, evkaf nazırlarıydı (Abdullatif, 2010, 33: 17).

Türkler, iktidarın başında olmaları neden, ile birinci tabakaya mensuplardı. Mısır'ın idari işlerinden sorumluydular. Buraya yönetici olarak gelen Paşalar Mısır'a hizmetlerde bulunup Ezher uleması ile iyi ilişkiler içerisinde olmuşlardır. Mehmet Rami Paşa ve Şeyh Hasan el-Cebertî ile sadakat ilişkisi içinde olan Vakur Ahmet Paşa bunlardandır. Mısır'a gelen Mustafa Paşa şairlerin övgülerine mazhar olmuş, Süleyman Paşa da ticaretle ilgilenip Reşit ve Bulak'a vekaletler kurmuştur. El-Hâdim Dâvûd Paşa da görev süresince mescitler yaptırmıştır (Zihni, 2017, 1: 680-701).

Asker ocakları da Mısır'ın güvenliğinden sorumlu silahlı birliklerden oluşmuştur. Bunlardan bir grup, askeri hizmette bulunup yakın vilayetleri korurken diğer bir grup yeniçerilerden oluşmuştur. Yeniçerilerden oluşan bu grup Mısır'ın daimî güvenliğinden sorumlu tutulurken bekar askerlerden oluşan bir grup ise Kahire kalesini himaye ile görevlendirilmiştir. Memlûkler'in geri kalanlarını Çerkez grupları oluşturmuştur. Bu Çerkez grupları da hem askeri hem idari görevlerde yer almalarından dolayı Memlûkler de ayrıcalıklı bir tabakadaydılar. Gerek idari gerek mali gerekse askeri alanların her birinde nüfuzları olup bu nüfuzları her geçen gün artmıştır (Zihni, 2017, 1: 680-701).

Railer grubunu başta Ezher uleması, kadılar, müftüler, sûfiler ve tüccarlar oluşturmaktaydı. Bu grup, saygınlığı olan bir tabakaya mensuptu. Yöneticiler ile olan ilişkileri iyiydi ve toprak sahibiydiler. Öyle ki ulemaların bir kısmı fakir çiftçi ailelerinden gelmiş olsalar bile sonraları ilimleri aracılığıyla büyük bir servet sahibi olmuşlardır (Abdullatif, 2010, 33: 20).

Loncalar ise aynı bölgede yaşayan esnaf ve zanaatkarların kurdukları meslek organizasyonuydu. Bu organizasyon birimi çarşının sosyal ve iktisadi düzenini sağlamaktan sorumluydular. Kahire'de bu organizasyonların her biri *Hârre* olarak adlandırılırdı. Halk tabakasının bir kısmını oluşturan çiftçiler toplumun üreten kesimini temsil etmekte ancak aynı zamanda da en az imtiyaza sahip olan topluluğunu oluşturmaktaydı. Sıkıntı ve sefalet içinde yaşayan bu topluluğun öğünleri mısır, soğan ve ekmek gibi

basit maddelerden oluşup et gibi ürünleri ancak bayramlarda tadabilmişlerdir. Elbiseleri siyah gömlek ve etrafını kırmızı yün mendilin sardığı keten takkelerden ibaretti. Evleri topraktan olup muamelelerinde kaba davranırlardı. Bu anlamda eğer bir kişi başka birine kaba davranışlarından dolayı hakaret etmek isterse ona çiftçi derdi (Zihni, 2017, 1: 680-701).

Halkın diğer kesimini oluşturan Araplara gelince bu grup göçebe bedevi kabileler ve çiftçi olarak hayatlarını idame edenler olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Bedevi kabileler, başlarında bulunan şeyh dışında hiçbir otoriteyi tanıyıp itaat etmemiştir. Bu sebeple hükümet ile aralarında süregelen bir düşmanlık mevcuttu. Bu durum sadece kısa dönemli maslahat zamanlarında düzelmiştir. Çiftçi olan yerleşik hayat yaşayan Araplar da üç ya da dört köyün sahibi olan şeyhler tarafından yönetilmiştir. Bu köy şeyhleri vilayet şeyhlerinin en zengini ve en azamet sahibi olan tabakayı oluşturmuşlardır (Abdullatif, 2010, 33: 23-24).

Ehlü'l-zimme kesimini oluşturan Yahudiler ve Kıptilere gelince bu kesimin bir kısmını oluşturan Kıptilerin sayısı Yukarı Mısır bölgesinde artmıştır. Kahire'de onlara has semtleri mevcuttu. Bu semtler Hristiyan ve Müslümanların yaşadıkları semtlere benzerdi. İçlerinden zengin olanlar fakirlere bağışta bulunurdu ki bunlardan en meşhurları mal varlığını Kıpti fakirlere vakfeden Muallim İbrahim el-Cevheri idi. Ortodoks mezhebine sıkı sıkıya bağlıydılar. Hatta Kıptilerin, Fransızların Katolikler tarafından katolik mezhebine döndürme girişimleri Kıptiler tarafından oldukça eleştirilmiştir. Dini hoşgörü olmasına rağmen el-Hâdim Hasan Paşa döneminde olduğu gibi Kıptiler zaman zaman belirli renkler ve mavi sarık giymeye zorlanmışlardır (Zihni, 2017, 1: 680-701).

Ehlü'l-zimme'nin diğer bir kesimi olan Yahudiler ise altın, gümüş yapımı ya da sarraf gibi lonca teşkilatını oluşturmaktaydı. Genellikle ticaretle uğraşıp, Memlûkler, Avrupalılar ve Faslılar ile özellikle kumaş ve baharat üzerine ticari şirketler kurmuşlardır. Konsolosluklarda tercüman olarak çalışıp büyük bir çoğunluğu zengin tabakayı oluşturmuşlardır (Zihni, 2017, 1: 680-701).

Azınlık kesimi ise kumaş ve gıda sanayisi ile meşgul olup bunların ticaretini yapmaktaydı. Avrupalı azınlıklardan bir kısmı konsolosluklarda da çalışmaktaydı. Faslı azınlıklar ise Ezher camiine ilim talebesi olarak gelip aynı zamanda geçimlerini sağlamak maksadıyla birçok ticari faaliyette bulunmuşlardır (Zihni, 2017, 1: 680-701).

2.2 Osmanlı Döneminde Mısır'daki Kültürel Faaliyetler

Mısır'ın Osmanlı dönemi kültür hayatının en önemli parçalarından biri Ezher camii olmuştur. Fatımiler döneminde yaptırılan ve aynı dönemde altın çağını yaşayan Ezher camii, Eyyubiler döneminde ihmal edilmiş ancak Memlûkler döneminde tekrar gözde bir eğitim kurumu haline dönüşmüştür. Osmanlı dönemi de Ezher camiinin en parlak dönemlerinden biridir (Uzun, 1995, 12: 53-58).

İslam aleminin en büyük camilerinden biri olan Ezher'e dünyanın her bir yanından öğrenciler gelmiştir. Osmanlı döneminde Ezher camiinin önemi daha da artmıştır. Öneminin artmasında Ezher hocalarına, hocalarını, derslerini ve araştırmalarını seçme hürriyeti verilmesi önemli bir etken olmuştur. Kitapların, kaynakların ve çalışmaların hepsi Arapça ile yazılmıştır. Osmanlı hükümeti tarafından Ezher camiine tanınan bu hürriyet Ezher camiine tefsir, Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerif ve fıkıh ilimleri aracılığıyla Arap-İslam kültürünü yayma olanağı vermiştir. Aynı zamanda bu durum, Arap dili ve edebiyatının, nahiv, sarf ve belagat ilimlerinin mevcut durumunu koruyup devamlılığını sağlamada önemli rol oynamıştır. Ezher camii bu hali ile Mısır'da ve İslam aleminde kendisi ile yarışılmayacak bir eğitim yeri olmuştur (Abdullatif, 2010, 34: 47-48). Bu dönemde yapılan yeniliklerin en önemlisi şeyhü'l-Ezherlik makamının ihdas edilışıdır. Şeyhü'l-Ezher'in görevi, âlimlerle talebeleri ilgilendiren hemen her şeyi içine alacak şekilde dinî ve ilmî işlerle meşgul olmaktı; idarî ve malî işlerden ise yine nâzır sorumluydu. Osmanlılar Ezher'e karşı gösterdikleri saygının bir sonucu olarak şeyhin seçimini buradaki âlimlere bırakmışlardır. Ancak bu makam sonraları ruhanî ve zaman zaman siyasî bir liderlik haline gelecek ölçüde gittikçe artan bir önem kazanmış ve bundan dolayı farklı mezheplere mensup adaylar arasında büyük olaylara sebebiyet verecek bir rekabete yol açmıştır (Âşûr, 1995, 12: 59-63).

Osmanlı Döneminde Mısır'da ilmi, dini, tarihi ve edebi alanlarda tedvin faaliyetleri gelişerek devam etmiştir. Şairler ve ediplerin sayıları artmış, eserlerinde dini, edebi ve tarihi bilgileri bir araya toplayan alimler ün kazanmıştır. Bu alimlerden çoğunluğunun hacimli şiir divanları, bazılarının kasideleri, ihvan risaleleri, edebi makâmeleri mevcuttur. İslam aleminin farklı ülkelerindeki alimler, edipler, şairler ve ileri gelenlerin biyografilerini içeren eserler kaleme almışlardır. Bedruddin el-Ğâzî (ö. 1577) ve *Hulasatu'l-Eser ile Nefhatu'l-Reyhane*'nin yazarı Muhibbî (ö. 1699), *Reyhanetu'l-Elibba*'nın yazarı Şihabuddin el-Hafâcî (ö. 1658) bu tarz eser kaleme alanlardan bazı meşhur isimlerdir (Abdullatif, 2010, 34: 51-52).

Osmanlı döneminde pozitif bilimler, kelim, akide, tasavvuf, Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerif ile ilgili ilimlerde eserler üretilmiş ve seyahatnameler telif edilmiştir. Özellikle seyahatnamelerin telifi bu dönemde oldukça artmış, Biladu's-Şam bölgesi diğer bölgelere oranla seyahatname türünde ön plana çıkmıştır. Biladu's-Şam'ın yanında Mısır da bu seyahatnamelere konu olmuştur. Muhammed b. Takıyüddîn Ebu Bekir Ahmed b. Dâvud'un (ö. 1607) *Hâvâ'l-Ezâni'l-Necdiyye ila Diyâri Mısır*'ı ve Abdulganî el-Nablûsî'nin (ö. 1731) *el-Hakîka ve'l-Mecâz fi'r-Rihle ila'l-Şam ve Mısır ve'l-Hicâz*'ı Mısır'ı konu alan bazı seyahatnamelerdendir (Abdullatif, 2010, 34: 55-58).

Osmanlı döneminde Mısır'daki sosyo-kültürel kalkınmada önemli bir rolü olan diğer unsur ise matbaanın kullanılmasıdır. Mısır'a ilk matbaalar 1557 yılında Gershon b. Eliezer Soncino ve 1740 yılında daha önce İstanbul'da matbaacılıkla uğraşmış olan Abraham b. Moses Yatomi tarafından

Kahire’de kurulmuştur. 1798-1802 yılları arasında Napolyon Bonaparte’ın Mısır’ı ihtilali sırasında Jean-Joseph Marcel tarafından İskenderiye’de, Marc Aurel tarafından da Kahire’de olmak üzere iki matbaa kurulmuştur. İskenderiye’de, Napolyon Bonapart’ın Roma’dan el koyup getirdiği Arapça harufatla, halka dağıtılan beyannâmeler ve ilk defa *Alphabet Arabe, Turk et Persan, à l’Usage de l’Imprimerie Orientale et Française* (An VI/1798) adlı kitap basılmıştır. İskenderiye’deki matbaa Ekim 1798’de Kahire’ye taşınarak Ocak 1799’da Imprimerie Nationale adını aldı. Marc Aurel de Kahire’de kendi matbaasında *Courrier de l’Egypte* gazetesiyle (116 sayı) *La Décade Egyptienne* adlı derginin ilk üç sayısını basmıştır. Bu iki matbaada çeşitli konularda Arapça, Türkçe, Fransızca ve İtalyanca olarak basılmış kitapların ancak yirmi bir tanesi bilinmektedir. Siyasi emelleri için Mısır’ı işgal eden Fransızlar, siyasi hedeflerine ulaşamayınca 1801 yılında Mısır’dan ayrılırken geride matbaa ile ilgili hiçbir malzeme bırakmamışlardır. Aldıkları malzemeleri beraberlerinde götürerek bu malzemeleri bugün Paris’teki Imprimerie Nationale’de saklanmaktadır (Kut, 1992, 6: 387-390). 1820 yılında Mehmet Ali Paşa tarafından Bulak’ta kurulan *el-Matbaatu’l-Ehliyye*’ye kadar Mısır matbaasız kalmıştır (Ceviz, 2002, 69).

2.3 Osmanlı Döneminde Edebi Hayat

Osmanlı döneminde edebi hayat başlığının altında sırasıyla Osmanlı dönemi hakkındaki görüşler genel çerçevesiyle ardından ise Osmanlı döneminde ekol oluşturabilecek şiirler ve konularından bahsedilecektir. Bunlar, el-medresetu’l-bekriyye, el-medresetu’l-aleviyye, el-medresetu’l-emîriyye ve son olarak el-medresetu’l-şabiyye şeklinde şiirlerinde işledikleri konulara göre ele alınmıştır. Klasik kaynaklarda Osmanlı dönemi Mısır’ındaki şiirler için böyle bir ayrıma rastlanmamıştır. Ancak Mısırlı yazarlardan Muhammed Seyyid el-Kilânî’nin *el-Edebu’l-Mısri fi Zilli’l Hukmi’l-Usmâni* adlı kitabında böyle bir ayırma bulunmasına dayanarak araştırmamızı kolaylaştırmak için bu yöneme başvurduk.

2.3.1 Edebi Çevrelerin Osmanlı Dönemi Hakkındaki Görüşleri

Osmanlı dönemindeki Arap edebiyatı, edebiyat çevreleri tarafından en çok tartışılan konulardan biridir. Corci Zeydan, Şevki Dayf ve Taha Hüseyin gibi modernleşme hareketlerinin olduğu 19. yy sonu ile 20. yy ilk yarısında tahsil görmüş olan alimler, Osmanlı Dönemini edebiyat açısından *Karanlık Dönem*, *Çöküş Dönemi* gibi ifadelerle tanımlamışlar (Görgün, 2004, 29: 577-584). Bu tanımlamaların temelin üç farklı görüş ve sebep yatmaktadır. Bu görüşler ise şu şekildedir:

- Sultan Selim, Suriye ve Mısır’ı fethettikten sonra buradaki alim ve sanat ehlini İstanbul’a götürüp bu bölgeleri ilimden mahrum bırakmıştır.
- Osmanlı döneminden önceki dönemlerde istikrarlı bir gelişim yaşayan Arap edebiyatı, Osmanlı döneminde zeyiller, şerhler ve haşiyeler yazılması nedeniyle gerileme göstermiştir. Osmanlı döneminde ansiklopedik eserler kaleme alınmamış edebi ürünler verilmemiştir.

- Osmanlı hakimiyeti altında olan Arap ülkelerinin divanlarında Türkçe'nin kullanılması zorunlu olmuş, halka duyurular Türkçe olarak yapılmıştır. Bunun akabinde halkın günlük hayatında Arapçanın kullanımı azalmış ve bu da Arapçanın gerilemesine yol açmıştır.

Bunlardan ilki olan Sultan Selim'in Mısır ve Şam'daki alim ve sanat ehlini İstanbul'a götürmesi görüşünü ele alacak olursak şayet bu görüş yanlış bir değerlendirmenin sonucu olmuştur denilebilir (Demirayak, 2015, 39-40). Çünkü dönemin tarihçilerinden olan İbn İyas, Sultan Selim'in Kahire'de inşa edilen Sultan el-Ğuri mescidini çok beğenip, buna benzer mimari bir eseri İstanbul'da yaptırmak istediğini belirtmiştir. Sultan Selim ile birlikte İstanbul'a gelen bilim ve sanat adamları tarafından camii ve hamam inşa edilmesinin ardından bu sanat ehli İskenderiye'ye dönmüşlerdir (İbn İyas, 5: 182). Aynı zamanda Kanuni Sultan Süleyman döneminde çıkarılan bir fermanla Mısır'dan gelen bilim ve sanat ehlinin tekrar Mısır'a dönmesi emredilmiş ancak bu emir Memlûklerden sürgün edilmiş olan kişileri kapsamamıştır (İbn İyas, 5: 308). Bunlara ek olarak Sultan Selim döneminde yürütülen bir uygulama dahilinde fethedilen her yerden belli bir grup sanat ehli alınıp İstanbul'a getirilmiş, İstanbul'dan bir grup sanat ehli de bu yeni fethedilen yerlere gönderilmiştir. Bu şekilde kültür alışverişi, çeşitliliği ve zenginliği sağlanmış, aynı değerlere sahip olan farklı kültürler birbiri ile kaynaştırılmıştır (İbn İyas, 5: 188). Bütün bu tarihsel bilgilerin nihayetinde Osmanlı dönemindeki alimlerin ve sanat elinin İstanbul'a götürüldüğü ve bu bölgelerin ilimsiz ve sanatsız bırakıldığı iddiasının ya bilgi eksikliğinden dolayı kaynaklanan hatalı bir yargı ya da yetersiz bir araştırmadan kaynaklanan bir değerlendirme olabileceği sonucuna varılmaktadır.

Diğer görüşlerden olan Osmanlı döneminden önceki dönemlerde istikrarlı bir gelişim yaşayan Arap edebiyatı, Osmanlı döneminde zeyiller, şerhler ve haşiyeler yazılması nedeniyle gerileme göstermiş ve ansiklopedik eserler kaleme alınmamış edebi ürünler verilmemiştir görüşü için de alimler tarafından cevaplar verilmeye çalışılmıştır. Osmanlı döneminin şerh ve haşiye dönemi olarak adlandırılmasının temelinde modernleşme düşüncesine bağlı olarak klasik telif türleri olan şerh, haşiye ve telhisler verimsiz ve zayıf birer telif türü olarak benimsenmeye başlamış ve ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Çünkü İslam dünyası kendine yeterlilik fikrini kaybetmiş ve güvensiz bir ortama düşmüştür (Kara, 2010, 15: 1). Ancak şerh ve haşiye geleneği Osmanlı ile başlamayıp kadim zamandan beri süregelen Semavi kitaplar ve kutsal metinler başta olmak üzere dini, felsefî ve hikemi eserler, kanunlar, kurucu siyasi metinler, hukuki mevzuatlar ile neşideler, şiirler ve nutuklar için her kültürde kullanılmış olan bir telif türü olarak karşımıza çıkmıştır. Nitekim klasik felsefe, Aristo ve Eflatun şerhleri üzerinden yürümüş ve felsefe yapmanın şerh yapmak olduğu düşüncesi Orta Çağ İslam ve Batı dünyasında güçlenerek büyümüştür. Birikime dayalı olan bütün ilimler devamlılığını şerhler, haşiyeler, talikât ve telhislere borçlu olmuştur. Bütün bunlara bağlı olarak Osmanlılar döneminde şerh ve haşiye geleneğini takip eden alimler bu gelenekle ilimlerin devamlılığını sağlamaya

çalışmışlardır. Şerh ve haşiyede doğrudan ilimle uğraşmayan bir kişi baz alınmış, bir metnin veya bir ibarenin alenen ya da zımnen delalet ettiği bâtını veyahut zahiri manaları anlama yolunda kişinin yeterli donanımına sahip olmadığı anlayışı benimsenmiştir (Kara, 2010, 15: 4-10). Şerh ve haşiyenin gerekliliği müstakil bir eser yazdıktan sonra yazdığı eseri şerh etme ihtiyacı hisseden alimlerden de anlaşılabilir. Şerh ve haşiye dışında Osmanlı döneminde ansiklopedik eserler de kaleme alınmıştır. Nitekim Taşköprülüzâde (ö. 1561)¹⁹, Abdulkadir Ömer el-Bağdâdî (ö. 1682)²⁰ ve Şihabuddin el-Hafâcî (ö. 1659)²¹ bu alimlerden sadece birkaç tanesidir (Demirayak, 2015, 40).

Osmanlı hakimiyeti altında olan Arap ülkeleri divanlarında Türkçe'nin zorunlu hale gelip halka duyuruların Türkçe olarak yapılmasıyla Arapçanın değer kaybetmesi iddiası içinse şunlar söylenebilir: Osmanlı devleti, idaresi altında olan bölgelerde divanlar kurmuştur. Bu divanlardaki yetkili kişiler İstanbul'daki yönetim ile iletişime geçerek sorumlu oldukları bölgeler hakkında izahat vermişlerdir. İstanbul ile yapılan yazışmaları düzenleyen dîvânu'l-bâşâ bu yazışmaları pek tabii Türkçe olarak yapmıştır. Bu divanın dışında bölgenin mali işleri ile ilgilenen el-dîvânu'l-defterî ve onun bir alt kolu olan gümrük işleri, vergi, tarımdaki düzenlemeleri tutan dîvânu'l-ruznâme yazışmalarını Türkçe ile yapmıştır. Öyle ki divanlardan üç tanesi yazışmalarını Türkçe olarak yapmış ancak İstanbul'dan gelen padişah fermanları el-Hânu el-Halîlî veya Ezher camiinde Arapçaya çevrilerek halka ya sadece Arapça olarak ya da hem Arapça hem de Türkçe olarak okunmuştur. Bütün bunlarla birlikte Napolyon'un General Bertrand'e yazdırdığı anıları içerisinde Mısır'daki halkın Türkçe bilmediği ve Türkçe olarak konuşmadığı ifadeleri yer almaktadır (eş-Şinnâvî, 2: 679-680). Kenan Demirayak'ın da ifade ettiği üzere Yavuz Sultan Selim ile Bonapart'ın Mısır'a girişi arasında yaklaşık 272 yıl olup bu süre zarfında Türkçe, Mısır halkı arasında yayılmamıştır (Demirayak, 2015, 45). Bütün bunlarla birlikte devlet müesseselerinde çalışılması için ve kütüphanelerde Arapça eserlerin yanında Türkçe ve Farsça eserlerin de yer alması nedeniyle bu dilleri bilen kişilere ihtiyaç duyulmuş ve bu nedenle de bir grup insan iş olanağı maksadıyla bu dilleri öğrenmeye yönelmişlerdir (Çakmakçı, 2005, 10).

Son dönemde yapılan ciddi ve nitelikli çalışmalar, Osmanlı döneminin bir çöküş olmadığını ve kendinden önceki dönemin bir devamı niteliğini taşıyıp belli gruplar tarafından oluşturulan edebi akımların gelişimine katkı sağlayarak günümüze kadar taşıyan köprü vazifesi gören bir dönem olduğunu göstermektedir (Görgün, 2004, 29: 577-584).

¹⁹ Hayatı için bkz. Bursalı Mehmet Tahir (2016), Osmanlı Müellifleri (Haz. Saraç, Y) (1. Cilt), Ankara: Türkiye Bilimleri Akademisi, s. 365-366

²⁰ Hayatı için bkz. Muhibbi, Hulâsatu'l-Eser fi Ayâni'l-Karni'l-Hâdî Aşar (2. Cilt), s. 451-454

²¹ Hayatı için bkz. Muhibbi, Hulâsatu'l-Eser fi Ayâni'l-Karni'l-Hâdî Aşar (1. Cilt), s. 331

2.3.2 el-Medresetu'l-Bekriyye

el-Bekriyye Osmanlı dönemi boyunca büyüyüp gelişen bir sûfî tarikatıdır. Onun öğretileri Hz. Ebu Bekir (r.a.)'ın şahsiyeti üzerine kuruludur. Tarikatın kurucusu fikirlerini yayıp mürit kazanmayı hedeflemektedir. Dönemin edebi zevk anlayışına göre ise bu hedefini gerçekleştirmenin en iyi yolu şiir nazmetmektir. Bu yöntemle tarikat, şiir yeteneğine sahip birçok çocuğu mürit olarak kazanmıştır. El-bekriyye tarikatı özellikle Arap ve İslam ülkelerinden Mısır'a gelen müellif ve alimlerin uğrak yeri olmuştur. İslam alemi aracılığıyla şiiri vesile kılarak tarikat fikirlerini yayıp mürit toplamıştır (Usman, 2017, 2: 187-188).

Aleviyye ve bekriyye ekollerinin temelindeki düşünce Allah'ın nurunun Abdulmuttalip'ten Hz. Muhammed'e Hz. Muhammed'den sonra ardından gelenlere intikal ettiğidir. Bekriyye ekolü Allah'ın nurunun Hz. Ebu Bekir ve zürriyetine, aleviyye ekolü ise bu nurun Hz. Ali ve oğullarına geçtiği görüşlerini savunmuşlardır. Bu nur ile kâmil insanı diğerlerinden ayıran ve peygamberlikten sonra ikinci en büyük makam olan Sıddıklar makamına el-bekriyye tarikatı Hz. Ebu Bekir'in, el-aleviyye ise Hz. Ali'nin yükseldiği görüşündedirler (Kilânî, 74-111).

Her iki ekol de görüşlerini Neml Suresinin 19. ayeti olan “Ey rabbim! dedi, Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl. Rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat”²² ayetine dayandırmış, Şia bu ayetin Hz. Ali ve soyu için indirildiğini belirtmiştir. El-bekriyye ise Hz. Ebu Bekir'in Allah'tan Sıddıklık makamını istediğini ifade etmiştir (Kilânî, 74-111).

el-Bekriyye ekolünün kurucusu Muhammed el-Bekri'dir. Kendisi İbnu'l-Arabi'nin kitaplarından özellikle *Fususul-Hikem*'inden ve İbnu'l-Fârid'den oldukça etkilenmiştir. İbnu'l-Fârid'in minvalinde ilahi aşkı ve Hz. Ebu Bekir'in ehline sevgiyi konu alan çok fazla şiir nazmetmiştir (Kilânî, 74-111).

Muhammed el-Bekri verdiği edebi ürünler dolayısıyla h. 10. yy'ın en büyük şairlerinden biridir. Kulağa hoş gelen müzikal şiirler, muvaşşahlar yazmıştır. Bu muvaşşahlarda ilahi sevgi ve tasavvuf konularını işlemiştir. Şiirleri tekellüften uzak, anlaşılır ve yalındır. Şiirlerinde bazen hamâse ve gazel konularını mezcetmiştir. Aynı zamanda şiirlerinde bulunduğu çevrenin etkisi de görülmektedir ki bu durum şiirlerinde Mısır lehçesine ait ammice bazı kelimeleri kullanmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Örneğin (Kilânî, 74-111):

ما على من حد

دنا بحبك متيم

²² وَقَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ Neml Suresi (19), <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Neml-suresi/3176/17-30-ayet-tefsiri>

Bu şiirde yer alan دنا kelimesi ve ما على من حد ibaresi Mısır lehçesine aittir.

Muhammed el-Bekri'nin 1586 yılında vefatı üzerine el-bekriyye ekolü ailesi ve müritleri tarafından devam ettirilmiştir. Bu ekolün öğretilerini en iyi anlatan şiirlerden biri şu şekildedir (Kılânî, 109):

يا بني الصديق لي	في حكم شأن عجب
كل يوم منه في لحمي	وفي عظمي ديب
حكم آل أبي بك	ر به تُمحي الذنوب
حُبُّكم ديني ومَن	يَغضُّكم طاع مريب
غضب الله عليه	فهو بالحق كذوب
الكمو الرفعة والس	طورة والحال المهيب
دَكُّكم عند ملوك الأر	ض تعويذ وطيب
كل عصر حضرة القد	س لها منكم خطيب
ابن زين العابدين	ين السيد البر الوهوب
ابن من يصدع بال	حق ويعفو ويثيب
أبْنُ مَنْ كان به أَلْعَو	تُ مع الغَيْثِ يَصُوب
شاهدَ الحَضرة واخ	تص وناجته الغيوب
واستمر الفيض لل	أستاذ والفتح القريب
بلبل الحق لسان ال	غيب هطال سكون

<i>O sevgi her gün kanımda</i>	<i>Canımda atıyor</i>
<i>Ey Ebu Bekir ailesi</i>	<i>Sizin sevginiz ile günahlar silinir</i>
<i>Şüphesiz sevginiz dinimdir</i>	<i>Her kim sizden nefret ederse bu nefretin içindedir</i>
<i>Allah'ın gazabı onun üzerinedir</i>	<i>Ki o gerçek bir yalancıdır</i>
<i>Şan sizde</i>	<i>Heybet sizde</i>
<i>Dünya hükümdarları yanında sizi anmak</i>	<i>Onlar için bir dua ve esenliktir</i>
<i>Her çağda Kudüs'te</i>	<i>Sizden bir hatip vardır</i>
<i>Ey Zeynelabidin'in oğlu</i>	<i>Efendi, salih ve cömert kişi</i>
<i>Ey hakkı savunan</i>	<i>Affedenin ve mükafat verenin</i>
<i>Ey Gavs ile ve bereketiyle</i>	<i>Gelenin oğlu</i>
<i>Hazretlerine şahitlik et</i>	<i>Gaybler onu çağırdı</i>
<i>Üstad için feyz</i>	<i>Ve yakın fetihler devam etti</i>
<i>Hakkın bülbülü, gaybın lisanı</i>	<i>Yağmur gibi yağan</i>

Şair burada Hz. Ebu Bekir ve onun ailesine olan sevgisini dile getirmiştir. Öyle ki duyduğu sevgi onun etine, kanına karışmıştır. Bu sevgiyi günahlarının affedilme sebebi olarak görmüştür (Kilâni, 120).

2.3.3 el-Medresetu'l-Aleviyye

el-Medresetu'l-aleviyye ise ehli beyte yazılan şiirleri temsil eden ekoldür. Mısırlılar arasında hiçbir zaman için Şia düşünceleri baskın olmamış ancak ehli beyte karşı da kayıtsız kalmamışlardır bu sevgileri nedeniyle de onlara medih şiirleri nazmetmişlerdir. Şemsuddin Muhammed Ebu'l Envâr (ö. 1813) bu ekolün en meşhurlarındandır (Usman, 2017, 2: 189-190).

el-Aleviyye ekolünün ilk şairi Bahâuddîn el-Âmilî (ö. 1621)'dir. Mısır'a gelip bir müddet burada kalmış ve bu sırada *el-Keşkûl* isimli bir kitap yazmıştır. Bu kitabın *Vesiletu'l-Fevz ve'l-Emân fi Medhi Sahibi'l-Zaman* adlı babında o vakitte Mısır'da yaymış olduğu Şii düşüncelerini konu alan şiirler

yazmıştır. Bu kitapta uzunca bir bölümü Hz. Fatıma'ya ayırmış ve burada onun menkıbelerini ve faziletlerini konu alan şiirler nazmetmiştir. Aynı kitapta Hz. Hüseyin ve âl-i beytin bazı fertlerinden ahbarları derlemiştir. Bunun yanında insanlığı zulüm ve fesattan kurtaracağına inandıkları on ikinci imamın Benî Hamdân kabilesinden çıkacağına olan inancını şiirlerine de yansıtmıştır (Kılânî, 131-133).

el-Aleviyye ekolüne ait olan bir şiir aşağıdaki gibidir (Kılânî, 139):

عمدتي في الخطوب يا آل أحمد	لست أخشى ريب الزمان وأنتم
وعلیکم سرادق العز ممتد	من یضاهي فخارکم آل طه
يا بني الطهر بالاصالة يسند	كل فضل لغيرکم فإلیکم
طهر الله ساکنیه ومجد	أي نیت کبیتکم آل طه
یهدی منه کل قارئ ویسعد	ولکم فی الکتاب ذکر جمیل
ثناء الکتاب مجد سؤدد	وعلیکم أثنی الکتاب وهل بعد
<i>Zamandan ve onun bana getireceklerinden korkmuyorum</i>	<i>Çünkü ben musibetlere karşı sırtımı Al-i Ahmed'e yasladım</i>
<i>Kim övgüde ve statüde sizin gibi olursa</i>	<i>Sizin onurunuz onları hendeğin, kalenin etrafını kuşatması gibi kuşatıp tehlikeden korur</i>
<i>Kim sizinle iftihar etmişse</i>	<i>Ancak o kişiyle iftihar edilir bu dünyada</i>
<i>Âl-i Taha hangi ev sizin eviniz gibi ki</i>	<i>O evin sakinlerini Allah temiz pak ve soylu kılmıştır</i>
<i>Kitapta (Kur'an-ı Kerim) sizler güzelliklerle anılırsınız</i>	<i>Onu okuyan hidayete erip mutluluğa ulaşır</i>
<i>Kutsal kitap sizi över ki</i>	<i>Bundan daha üstün bir durum var mıdır?</i>

Osmanlı döneminde Dâvut el-Antâkî (ö. 1599)'de Mısır'a gelmiş ve alevî inancını destekleyen şiirler yazmıştır. Ancak bu ekol Osmanlı döneminde el-bekriyye ekolü düşünce ve inançlarının insanlar arasında yayılması, hükümetin ehli sünnet olması ve bu hükümetin Şia düşüncesine karşı kitaplar kaleme

almaları konusunda alimleri desteklemesi Şia ekolünün Mısır'da diğerleri kadar yaygınlaşmamasına neden olmuştur. Alevi şairler, Muhammed Vefa'nın kurucusu olduğu el-Sâdâtî'l-Vefâiyye şeyhlerinin etrafında toplanmışlardır. Fatımi halifeleri hakkında söylenenleri zihinlere getirecek şeylerle onları övmüşlerdir Aleviyye ekolü şairlerinin şiirlerinde hac, say, tavaf, vukuf ve arafat gibi dini terimlere rastlanmıştır. Bunun yanında Kur'an-ı Kerim ayetlerinden iktibas yapmışlardır (Kılânî, 137-164).

2.3.4 el-Medresetu'l-Emîriyye

El-medresetu'l-emîriyye ise halifeler, melikler, sultanlar, vezirler v.b. gibi yönetici tabakasına mensup kişiler tarafından yazılan şiirleri temsil eden ekoldür. Bu dönemin Mısır'ında bu ekol diğerleri kadar üretken olamamıştır. Ancak ilmi ve alimi seven şehzade ve vezirler aracılığıyla bu dönemde çokça kitaplar edinilip kütüphaneler kurulmuşlardır. Söz konusu ekolün o dönemindeki önemli şairleri arasında Memlükler emiri Rıdvan Kethüda el-Çelebi (ö. 1755) gösterilmektedir (Usman, 2017, 2: 191). Medih, hica ve risa gibi klasik kasidenin konularını işlemişlerdir. Örneğin Sultan Selim'in vefatının ardından tahta geçen Sultan Süleyman'ın Hristiyan ülkelerine karşı düzenlemiş olduğu seferler coşku ile karşılanmış ve kazandığı zaferlere İslam zaferi gözüyle bakılıp Sultan Süleyman medihlere mazhar olmuştur. Muhammed b. Kansuvâ şu beyitleriyle Sultan Süleyman'ı öven şairlerden biridir (Kılânî, 176):

ليس له في الورى مقاييس

من دوسه وهو خير داييس

مدارسا أمحت الكنائس

وتمحق أهلها النحاييس

في عنق المشركين ماييس

أفندي سليمان من ملوك

أنكرسا داسها وهدت

ومنه صارت لخير دين

وبعد في رودس ستبدو

وهو بسيف الله نصر

Süleyman Efendi meliklerin arasında

*Onunla birlikte devlet işleri düzene girmiş,
huzur ortamı oluşmuştur*

Hayır dini (İslam) için medreseler inşa etmiş

Rodos Savaşında Süleyman'ın işi belli oldu

O Allah'ın desteği ve cihad ile

Onun bir eşi yoktur

O ki yaptığı işin en iyisini yapmıştır

Kiliselerin izini silmiştir

O bölgenin ehlinde şanssız olanları imha etti

Kibirle yürüyen müşriklere karşı galip gelmiştir

Mısır'a atanan valiler arasında ilim sahibi olup, edebiyatı destekleyenler sevilip sayılmış ve şairlerin medih şiirlerine konu olmuşlardır. Bunlardan biri de 1739 senesinde Mısır valiliğine getirilen Ali Hekim Paşa'dır. el-Cebertî onun valilik döneminin huzurlu ve güvenli geçtiğini belirtmiştir. el-İdkâvî şu beyitlerle kendisini övmüştür (Kilânî, 180-181):

ر ومن أيد الإله فخاره	ألا أيها الوزير يا سامي القد
ر عين الملا وصدر الوزاره	والجليل الكبير والفاضل النحري
د إليه حقا بكل إشاره	والمشير المشار في دولة المج
ه إلى كل بئس ديناره	والكريم المهيمن في ذات مولا
ر فأضحى فريده مختاره	والذي جمل الإله به الده
راق لله ما أعزّ نجاره	والسنى الأخلاق والطاهر الأع
<i>Ey Allah'ın onu desteklemesi ile gururlanan</i>	<i>Yüksek makam mevki sahibi vezir!</i>
<i>İnsanlar arasında fesahat ile tanınan</i>	<i>Celalet sahibi, vezirliği ile öne çıkan</i>
<i>Devletin şerefi ve kuvvetini belli etmek için</i>	<i>Onu gösterirler, onun görüşlerini alırlar</i>
<i>Mahını yoksul ve muhtaç uğruna harcayan</i>	<i>Devlete hükmeden cömert kişi</i>
<i>Allah onu kendi zamanının süsü eylemiş</i>	<i>Kendi zamanından onun dengi olmamıştır, o sanki zamanın seçilmiş kişisi gibidir</i>
<i>Ey yüksek ahlak sahibi cömert, nesebi temiz insan</i>	<i>Senin etrafındakiler de ancak senin gibi aziz ve cömerttir</i>

2.3.5 el-Medresetu'l-Şabiyye

el-Medresetu'l-şabiyye, şiiri söylerken Derice lehçesini kullanmayı tercih edenlerin oluşturduğu bir ekoldür. Öyle ki bu dönemde bu lehçenin kullanımı arttı. Bunun sebebi Derice lehçesinin üslubunun kolay olmasıdır. Bu, kolaylıkla kitapları herkesin okuyup anlayabileceği bir şekle sokmuştur. Derice lehçesi ile kaleme alınmış tarihi ve edebi kitaplar mevcuttur. Meseller ve halk kıssalarını işleyen kitaplar

bulunmaktadır. Bunlardan biri de el-Şirbini'nin *Ebi Şâdûf* kasidesidir. Lehçe için oluşturulan sözlükler de bize bu kitaplarının şerhlerini yapmayı mümkün kılmaktadır (Usman, 2017, 2: 192).

Lehçe ile yazılan şiirler o dönem halkının sesi olmuştur. O dönemin yöneticilerinden dolayı kaynaklanan sıkıntılar ya da Memlükler ve ordudan kaynaklı çıkan tarihi hadiseleri anlatmışlardır (Usman, 2017, 2: 192). Bu yönden halk şiirleri döneminin sosyal ve tarihsel arka planını yansıtmışlar ve edebi yönlerinin yanında birer tarih kaynağı olma niteliğini de taşımaktadırlar. Mısır'ın sosyal hayatı Arap halk edebiyatında kullanılan bazı metaforların doğmasında önemli rol oynamıştır. Sosyal hayata konu olabilecek birçok metafor şiire de konu olmuştur ve bunlardan biri Mısır'ın her döneminde içtimai hayatta ön plana çıkan çiftçilerdir. Çiftçiler, Arap halk şiirleri aracılığıyla eleştirilmiş ve onların yaşam tarzları, üslupları aktarılmıştır. Aynı zamanda yönetimin halk tarafından eleştirilmesi, halkın çektiği sıkıntılar, onların eğlenceleri, mizah anlayışları da Osmanlı dönemi Arap halk şiirine konu olmuştur.

Arap halk edebiyatı türleri Modern dönemde de varlığını sürdürmektedir. Bu türlerin varlığını koruyup unutulmaya yüz tutmadan günümüze kadar gelebilmesi tarihsel gelişim sürecine dayanmaktadır. Endülüs ve Abbasi'de doğmuş olan bu türler Osmanlı döneminde de gelişim gösterebildiği için günümüze değin ulaşmıştır. Bu sebeple hala bu alanda zeccallar, mevvâllar yetişmektedir.

2.4 Osmanlı Döneminde Mısırdaki Arap Halk Şiirinin Gelişimi

Osmanlı döneminde Mısırdaki Arap halk şiirinin gelişimi başlığı altın yukarıda tanımlarını ve Memlükler dönemindeki gelişimlerini vermiş olduğumuz Arap halk şiiri türlerinin Osmanlı dönemindeki gelişimleri ele alınıp söz konusu dönemde gösterdiği ilerleme ve geçmiş dönemlerle olan benzerlikleri işlenmeye çalışılacaktır.

2.4.1 Zecel

Zecel, Endülüs Emevi devletinin yıkılması ile birlikte buradan Doğuya göç eden şairler aracılığı ile Doğuda tanınmaya başlamıştır. Burada ilk dönem taklit edilmiş sonra bu tür geliştirilerek özgün eserler verilmeye başlanmıştır. Doğuda Batıdakinden farklı olarak zecellerde işlenen temalar çeşitlilik göstermiştir. Endülüs'te daha çok eğlence meclislerinde ve aşk konularında irad edilirken Doğuda klasik kasidenin hemen hemen bütün konularına yer verilmiştir. Hz. Peygambere ve din büyüklerine methiye, gazel, mersiye ve günlük olayların eleştirileri bu şiirin konuları arasındadır (Demirayak, 2015, 347).

Osmanlı döneminde bu türde mersiye teması diğerlerine nispeten daha ön plandadır. Bu durum günümüzde de güncelliğini korumaktadır ki bazı bölgelerde belli durumlar sonrasında bir grup kadın tarafından yakılan ağıtlar o dönemin mersiye temalı zeceline karşılık gelmektedir (Kilânî, 192).

Hem Memlûkler hem Osmanlı döneminde yaşamış olan şair Bedruddîn el-Zeytûnî'nin (ö. 1518) vefatından sonra oğlu Muhammed bin Bedriddîn el-Zeytûnî (ö. ?)'nin acısını zecel aracılığıyla dile getirmesi, mersiye temalı zecele örnektir. Bu zecel aşağıdaki şekildedir (Kîlânî, 192):

يحق لي أن أرثي لموت والدي	كان أفصح النظم وعقلو رجيح
في درج الأكفان للقيامة إندرج	واجب على فقدو بعزمي أصبح
كان والدي في فن الأزجال تقصدو	حفاظ مصر والكل بيه يعتنون
وفي جميع العلم مالو نظير	فقيه مدرس في جميع الفنون

Babamın ölümüne mersiye düzmek benim hakkımdır; o dili fasih ve bilgili bir şairdi
Kefenlenmiş şekilde kıyamete doğru gidiyor; olan gücümle onun için ağıt yakmalıyım
Zecel sanatında başvurulacak kaynak babamdı; Mısır'da şiir ezberleyenler ona yönelirlerdi
Bütün bilim dallarında onun dengi yoktu, bütün sanat dallarında usta idi.

1718 yılında Mısır'da vuku bulan büyük bir karışıklık neticesinde vali görevden alınmıştır. Buna binaen çocukların Mısır sokaklarında dans ederek söyledikleri zecel şu şekildedir (Kîlânî, 194):

يا باشا يا باشا يا عين القمله	مين قال لك تعمل دي العمله
يا باشا يا باشا يا عين الصيره	مين قال لك دبر دي التدبيره

Ey Paşa, ey Paşa, ey bitin gözü; kim dedi sana bu işi yap

Ey Paşa, ey Paşa, ey balığın gözü; kim dedi sana bu sahtekârlığı yap

Osmanlı Dönemi Mısır'ında yazılmış olup halk şiiri çerçevesinde önemli bir yer tutan zecel tarzı eserlerden biri de Yusuf bin Muhammed eş-Şirbînî'nin (ö. 1687) kaleme aldığı *Kasîdetu'l Ebî Şâdûf* olarak da bilinen *Hezzu'l-Kuhûf fi Şerhi'l Kasîdeti'l Ebî Şâdûf* adlı manzumesidir (Ceviz, 2002, 142).

Yazar bu manzumesini Ahmed Sendûbî'nin isteğine binaen kaleme almış ve aynı zamanda bizzat kendisi şerh etmiştir. Müellifin bu zeceli, olayların başkarakteri olan hayalperest çiftçi Ebû Şâdûf (el-Uceylî) etrafında dönmektedir. Manzumede belli çevreler ve çiftçiler tarafından benimsenen yanlış tasavvuf uygulamalarından söz edilmiştir. Olayların anlatımında çiftçilerin günlük hayatlarında kullandıkları üslup biçimi öne çıkmaktadır. Kelimeler ammicedir ve sokak jargonuna aittir. Şair

kasidesindeki bu üslupla çiftçilerin adetlerini, geleneklerini ve yaşam tarzlarını yansıtmaya çalışmıştır (Ceviz, 2002, 142).

Manzumede işlenen konu, özellikle Mısır bölgesinde geçmişten günümüze değin güncelliğini koruyan şehirli – köylü çatışmasıdır. Müellif bir şehirlidir ve köylü kesim – ona göre – kabalığı ve cahilliğı temsil etmektedir. Bu durumu manzumesine şu beyitlerle yansıtmıştır: (Ceviz, 2002, 142-143)

لَا تَصْحَبِ الْفَلَّاحَ لَوْ أَنَّهٗ
نَافِجَةً أَرْيَا حُهَا صَاعِدَهُ
ثِيرَانُهُمْ قَدْ أَخْبَرَتْ عَنْهُمْ
بِأَنَّهُمْ مِنْ طَيِّبَةٍ وَاحِدَةٍ

Misk kokulu olsa bile çiftçi ile arkadaşlık yapma

Öküzleri, onların aynı çamurdan olduğunu söylemiştir (eş-Şirbini, 1890: 6).

Şair, çiftçilerin içinde bulundukları koşulların, onları kendilerine benzettiğini ve mizaçlarını sertleştirip kabalaştırdığını dile getirmiştir.

Bir başka beytinde de şunları aktarmıştır (eş-Şirbini, 1890: 8)

أَهْلُ الْفَلَّاحَةِ لَا تُكْرِمُهُمْ أَبَدًا
فَإِنَّ إِكْرَامَهُمْ فِي عَقَبِهِ نَدَمٌ
يَبْنُوا الصَّبَاحَ بِلَا ضَرْبٍ وَلَا أَلَمٍ
سَوْءُ الْوُجُوهِ إِذَا لَمْ يُظْلَمُوا

Çiftçilere ikramda bulunma, bu ikramın akabinde pişmanlık vardır

Şiddet uygulamadan, acı çekirmeden bağırlar, zulmetmezsen sana zulmederler

Yukarıda verilen beyitlerde şair, çiftçileri nankörlükle tanımlamış, kişiliklerinden yana yakınmıştır.

Osmanlı döneminde zecelin bir diğer kullanımı temsiller olmuştur. Yani modern dönemin tiyatrosu denilebilir. Bu dönemden günümüze ulaşan “*el-Ravd el-Vidâh fî Nihâyeti'l-Efrâhi, el-Musemma bi'ctimâi 'ş-Şemli fî Fenni Hayâli'd-Dallî*” adında bir mecmua bulunmaktadır. Temsildeki şiirde birkaç kişi yüksek bir platform üzerinde, perdenin arkasında farklı konulara değinerek piyes sergilemişlerdir. Müzik aletlerini kullanmış, dans edip şarkı söylemişlerdir. Hacivat-Karagöz oyunundaki gibi bazı pehlivani hareketler yapmışlardır. Bu mecmuadan örnek olarak şunlar gösterilebilir: (Kilânî, 197)

عن خيال الضل دايم محتجب
فانتبه يا من غفل عنو ونام
تلتقي هزلو وجدو شي عجب
وعبارات شبه الاحلام في المنام

والمرقص من ورا الستر احتجب

والشخوص تحكى شخوص هذا الأنام

Gölgelerin arkasında hep birileri gizlenir

Dikkat et ey bundan gafil uyuyan!

Mizah, ciddiyet ve acayip şeyler bulursun

Uyuduğun vakit gördüğün rüyaya benzer olan

Perdenin arkasında bir oynatıcı

*Diğer yanda bu insanların hikâyelerini yazıp
çizen*

Burada, bir dansçı, perdeler ve ustalıklı sunulan bir temsil vardır. İnsanların, hayvanların, yapıların ve bahçelerin betimlemelerine benzer betimlemelere yer verilmiştir (Kılânî, 197). Örneğin:

أهل الأدب يحكو بدور الكمال

ليلة سعيدة عندما قد رأيت

للعب والتفريح وفن الخيال

لما طلبتوني إليكم أتيت

يا من حويتو الفخر والامثال

يا سادتي أنى بكم اقتديتم

بزيارة النبي الهادى ودار السلام

ربي يفرح قلوب الجميع

والفاتحة اقروها لبنت الإمام

يا سامعين قولوا مدد يا حسين

Edebiyat ehlinin kemalini

Gördüğüm bu mutlu gece

Sizler beni talep ettiğinizde geldim

Oyun, eğlence ve hayal sanatı için

Ey efendiler! Sizden biri oldum

Ey övgüyü hak edenler!

Rabbim herkesin kalbini ferahlatsın

Peygamberi ve Darı's-Selam'ı ziyaretle

Ey işitenler! söyleyin; medet ya Hüseyin

Fatiha okuyun imamın kızına

Bu şekilde piyeslerini sunduktan sonra seyircileri selamlayarak onları duaya çağırdıklarını görmekteyiz. Karşısındaki topluluğun davetlerine karşılık verdiğini ve onların kalplerine sevinç, mutluluk vermek ve onlara gölge hayal oyunu sergilemek için geldiğini zikretmiştir. Katılanların hayatlarını pozitif yönde etkilemek için güzel örnekler vermiştir. Bu örnekler, güzel ahlaklı ve övülmeye

değer kişilerden oluşmuştur. Sonra Allah'tan bu insanlara, Hz. Muhammed (s.a.v)'in ziyaretini nasip etmesini dilemiştir. Onlardan Hz. Hüseyin'e başvurmalarını ve onun kızı olan Hz. Zeynep için Fatıha okumalarını istemiştir (Kılânî, 197).

Yukarıdaki girişten sonra oyuncular, katılımcıların izleyeceği şey hakkında onlara ön bilgi vermişlerdir. Bu sanatın bir müddet Mısır'da olmadığını söylemiş ve katılımcıları övüp, onlara olan sevgisini dile getirmiştir. Ardından Allah'a, onları bağışlayıp, cennetine sokması için dua etmiştir. (Kılânî, 197-198)

بعد هذا انتظروا أشياء عجب	في الأدب والحظ والانشراح
أشخاص وحازوا كل معنى طرب	كان السبب من مصر دا الفن راح
وحبي ظهر شكلو لأهل الرتب	نالوا الأدب بأهل الوجوه السماح
يارب بالهادى نبينا الشفيع	وبالصحابه الفائزين الكرام
تغفر ذنوبى يا كريم يا معين	بفضلك وادخلنا ديار السلام
<i>Edebiyattan, neşeden ve rahatlamadan</i>	<i>Bundan sonra ilginç şeyler ekleyin</i>
<i>Bu da bu sanatın Mısır'dan göç etme sebebidir</i>	<i>İnsanlar nice eğlencelere haiz</i>
<i>Onlar mübtesim insanlar gibi edeb sahibidirler</i>	<i>Mevki sahiplerine olan sevgim açığa çıktı</i>
<i>Ve Sahabe-i Kiram hatırına</i>	<i>Ey rabbim! Peygamberimiz</i>
<i>Fadlınla bizi affet ve cennetine sok</i>	<i>Ey Kerim ve herkesin yardımcısı Allah'ım</i>

Yukarıdaki hitaplardan sonra mümessillerin isimleri zikredilir: Nergis bin Takâdîr, el-Kâbis, Ebu Herdân, Ebu Karâmî ve el-Sekrân'dır.

Her birinin bir rolü ve söylediği ayrı bir muvaşşahı vardır. Söyledikleri muvaşşah sokak jargonu ile öne çıkmıştır. Temsile; gazel, sevgiliden ayrı kalmaktan şikâyet etme ve geceye seslenme gibi günümüzde de bilinen konular egemen olmuştur. Aynı zamanda evliyalara övgü, vaaz, irşad ve ahlaki değerlere sarılma gibi konular da işlenmiştir. Ciddiyetin yanında eğlence, deliliğe vurma gibi konularda mevcuttur. (Kılânî, 198). Bu dönem temsillerinden olan ciddi dramalardan biri ise “*Fellâh fî batni'l-*

Timsâh” tır. El-Kâbis isminde biri, çiftçiye şöyle der ki o sırada yani el-Kâbis’in sırası geldiğinde çiftçi timsahın karnındadır;

يا أخي أعلمني على دى القصة	لما بقيت في بطن تمساح كاسر
ياهلترى غضبوا عليك إخوانك	والا مرابط كان سرو حاضر
والا أبوك قلبو غضب من يمك	والادعت أمك في الظلام العاكر
أنهض وأعلمني صحيح وصدقني	يامن رماه وعدو وأصبح نواح
قل لي على من أخرجك من بيتك	لما عليك قد اغتدى دا التمساح

<i>Ey kardeşim! Bana şu hikâyeyi bildir</i>	<i>Vahşi timsahın karnında neden kaldın?</i>
<i>Acaba kardeşlerin mi kızdı sana?</i>	<i>Yoksa seni tutan bir sırrın mı var?</i>
<i>Baban mıydı kızdırdığın</i>	<i>Yoksa annen kızgınlığı mı sebebi bu karanlığa düşmenin</i>
<i>Kalk ve bana dürüstçe doğruyu söyle</i>	<i>Ey kaderinin onu karanlığa attığı ağlayan kişi</i>
<i>Bana seni evinden çıkartanın kim olduğunu</i>	<i>Ve timsahın sana neden düşmanlık yaptığını söyle</i>

Çiftçi timsahın karnında sıkışıp kalmasından dolayı acı bir durumdadır. El-Kâbis, çiftçinin başına gelen bu musibetin sebebini öğrenmek istemiştir. Bunun sebebini sormuş ve kardeşlerinin, Allah dostlarından birisinin, anne veyahut babasının kendisine karşı olan kızgınlığı gibi tahminlerde bulunmuştur. Aslında bu tahminlerle izleyicilere de Allah’a sevgili olan kimselerin kızgınlığından sakınılması gerektiği şeklinde de mesaj vermiştir. Kendisini evinden çıkarıp vahşi timsahın karnına düşüren sebebi söylemede dürüst davranmasını talep etmiştir. (Kilânî, 199)

Söz sırası çiftçiye gelmiştir ve o şöyle demiştir:

أبكى ودمع العين	جارى على خدى
حالى صبح مسكين	واللى انكتب وعدى
وقعت وقعة شين	وعدى ولا بيدي

يا باعث الأرياح

لكن أقول يارب

Ağlıyorum ve gözyaşlarım

Yanaklarımdan akıp gidiyor

Sabahın ağardığı vakit miskin bir haldeyim

Alnıma yazılan kaderim bu benim

Acınası duruma düştüm

Elden ne gelir; kaderim bu benim

Ancak Ey Rabbim!

Ey Ruhları dirilten! diyorum

Çiftçi bu beyitlerde başına gelen duruma ağlamıştır, fakat bununla birlikte Allah'ın rahmetinden ümidini kesmemiş bilakis sevinç ve kurtuluş dilemiştir. Zorluktan sonra bir kolaylığın geleceğine inanmıştır.

Bu beyitlerden sonra peygamber efendimizi övmüş, Hulefa-i Raşidin'i ve sahabelerden ileri gelenleri zikretmiştir. Bu kısımdan sonra ise piyesin verdiği mesaja değinmiş ve bazı insanların içine düştüğü çetin imtihanları betimlemiştir. Ardından bu insanları, Allah'tan, peygamber ve evliyalardan yardım dilemeye yönlendirmiştir. Kaza ve kadere rıza göstermelerini tavsiye etmiştir. Zorluklardan sonra gelen sevindirici olaylarla sözlerini bitirmiştir. (Kılânî, 199).

Zecel türünde eser vermiş olan bir başka isim de İbrahim eş-Şâfiî'dir (ö. ?) . Uzun bir kasidesi vardır. Bu kasidelerde Emir Abdurrahman Kethüda'yı övmüştür. Kethüdanın yapmış olduğu iyilikleri ve hizmetleri şu beyitlerle kaleme almıştır (Kılânî, 202)

وَكَمْ غَرِيبٌ قَدْ أَكْرَمَهُ

كَمْ عَرَايَا قَدْ كَسَا

تَجَاهَ بُولَاقٍ فَافْهَمَهُ

بِأَرْضِ الْجَزِيرَةِ لَوْ سَبِيلُ

مِنْهُ الْحُسُودُ قَدْ انْكَمَدُ

عَلَيْهِ سِوَا قِي دَايِرِهِ

شَيْدُ بِنَاءٍ وَنَظْمَةٍ

بِشَارِ عِهِ حَوْضٍ لِلدَّوَابِ

بِفِعْلِ خَيْرٍ قَدْ انْفَرَدُ

وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ أَمِيرُ

وَأَقْمَى الْأَعَادِي بِالْكَفْدِ

وَرَبُّنَا صَارَ لَوْ مُعِينُ

Kaç çıplağı giydirmiş, kaç garibe ikramda bulunmuştur

Bulak yönüne doğru yol üzerinde Cezira'da, anla onu

Onun üzerinde dönen fıskiyeleri vardır, kıskanan kişi onu görünce kendini yer bitirir

Sokağında binek hayvanlar için yalaklar vardır, yaptırıp düzenlettirdiği

Abdurrahman'ın hayır işlerinde rakibi yoktur

Allah onun yar ve yardımcısı olsun, düşmanlarını bozguna uğratsın

Osmanlı dönemi zeccallarından bir diğer isim Âmir el-Enbûti'dir (ö. 1759). Bu ismi öne çıkaran özelliği ise zecelleri alışlagelmiş konular dışında işlemiş olmasıdır. Bu zecellerinden bir kısmı yeme-içme ile ilgilidir (el-Cebertî, 1: 320):

أَصْحُنُ الرُّزَّ فِيهَا مُنْتَهَى أَمَلِي	أَتَاجِرُ الضَّائِنَ تَرِيَّاقُ مِنَ الْعِلَلِ
حَدَّ سَوَى إِذَا اللَّحْمُ السَّمِينُ قُلِّي	أَكْلِي غَدَاءَ وَأَكْلِي فِي الْعَشَاءِ عَلَى
فِيهَا وَلَا نَزْهَتِي فِيهَا وَلَا جَزَلِي	فِيمَ الْإِقَامَةُ بِالْأَرْيَافِ لَا شَبَعِي
كَمَعَدَمٍ مَاتَ مِنْ جُوعٍ وَ مِنْ فَشَلٍ	نَاءٍ عَنْ الْأَهْلِ خَالِي الْجَوْفُ مُنْقَبِضُ
وَلَا كَرِيمٍ بِلَحْمِ الضَّائِنِ يَسْمَحُ لِي	فَلَا خَلِيلٍ يَدْفَعُ الْجُوعَ يَرْحَمُنِي
حَشَاشَتِي بِحَمَامِ الْبَيْتِ حِينَ قُلِّي	طَالَ التَّلَهُمُ لِلْمَطْعُومِ وَاشْتَعَلْتُ
عَلَى الْعِبَادَاتِ وَالْمَطْلُوبِ مِنْ عَمَلِي	أُرِيدُ أَكْلًا نَفِيسًا أَسْتَعِينُ بِهِ
بِالْعَدَسِ وَالْكُنْكَ وَالْبَيْسَارِ وَالْبَصَلِ	وَالدَّهْرُ يَفْجَعُ قَلْبِي مِنْ مَطَاعِمِهِ
فَإِنَّهُ خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ	نَادَيْتُ هَيَّا وَلَا تُبْطِئِي بِغُرْفِكَ لِي

Koyun etinin pişirilmesi hastalıkların devasıdır, son isteğim pirinç tabağıdır

Yağlı kızarmış et olduktan sonra öğle yemeğimde akşam yemeğimde budur

Köylerde neden ikamet edeyim; orada karnım doymaz, gezemem ve paramda olmaz

Ehlinden uzak, karnı aç ve kederli; açlıktan ve başarısızlıktan ölmüş gibi

Bana merhamet gösterip karnımı doyuracak dosttan ve koyun eti ikram edecek bir cömertten yoksun

Yemeyeli epeyce oldu, karnım dolup taşıtı

İbadetlerimde ve diğer işlerimde enerjimi toplayacak nefis bir yemek isterim

Zaman canımı yakıyor sunduğu mercimek, kişk, bisar ve soğanla

“Haydi! Doldur ver, ağırdan alma, acelecilik yaratılıştandır” diye seslendim

Benzer konudaki bir başka zeceli de şu şekildedir (el-Kılânî, 204-205)

مَقَاصِدُ الْأَكْلِ بِهَا مَحْوِيه

أَسْتَعِينُ اللَّهَ فِي الْفِيه

لَذْتُ لِكُلِّ جَائِعٍ وَهَائِمٍ

فِيهَا صُنُوفُ الْأَكْلِ وَالْمَطَاعِمِ

Allah'ın bin yıl onu anarak yemeyi içmeyi diledim ki

Bütün aç ve kimsesizler için lezzetli olan çeşit çeşit yemeği yemeğe nail oldum

İbnu'l-Verdi'nin lamiyesinin vezninde olan bir başka zeceli de şudur (el-Cebertî, 1: 321)

فِي عِشَاءٍ فَهُوَ لِلْعَقْلِ خَبْلٌ

اجْتَنِبْ مَطْعُومَ عَدَسٍ وَبَصْلٌ

تَمَسَّ فِي صِحَّةِ جِسْمٍ مِنْ عِلَلٍ

وَعَنِ الْبِيَارِ لَا تَعْنِ بِهِ

زَاكِي الْعَقْلِ وَدَعِ عَنْكَ الْكَسْلُ

وَاحْتَقِلْ بِالضَّأْنِ إِنْ كُنْتَ قَتِي

أَكْلُهَا يَنْفَى عَنِ الْقَلْبِ الْوَجَلُ

مِنْ كِبَابٍ وَضُلُوعٍ قَدْ زَكَّتْ

Akşamları mercimek ve soğan yemekten uzak dur o akla zarar verir

Vücudun hastalıklarına kapı aralar

Eğer bir delikanlıysan kuzu ye, o akli keskinleştirir ve tembellikten uzaklaştırır

Temiz pirzola ve kebab da kalpten korkuyu atar

Osmanlı döneminde Mısır'da eğlence yerleri çoğalmıştır. Bu eğlence yerlerinin sahipleri diğerleri ile girdikleri yarış kazanmak ve daha fazla gelir elde etmek için bu yerlerde şarkıcıların çıkarılması ihtiyacını duymuşlardır. Şarkıcılar da şairler ile iletişime geçerek onlardan bestelenmeye elverişli şiirler yazmalarını istemişlerdir. Şairlerin bu isteğe cevap vermeleri üzerine dönemin zevkine uygun ince ve latif şarkılar ortaya çıkmıştır. Bu dönemin şairlerinin birçoğunun biyografisinde “Onun muvaşşahları, zecelleri, sanat ve şarkı erbabının arasında meşhur olmuş ve insanlar arasında yaygınlaşmış parçaları vardır. Bu şarkılar, gece sohbetlerinde söylenmiştir” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Bu dönemin şarkı yazar şairleri arasında en meşhuru Abdullah el-Şebrâvi'dir. Onun beyitlerinden bazıları şu şekildedir (Kılânî, 206):

وأنا أحبه ملو قلبي وأهواه

والله مليح وجميل وكامل الأوصاف

في رفته أما كلامه ما أحلاه

لطيف ظريف الشكل مالوش مثل

Allah ki, o kâmil ve güzel sıfatların sahibidir

Kalbim onun sevgisi ve arzusuyla doludur

*Şefkatte onun misli gibi letafete ve zerafete sahip
bir başkası yoktur*

Kelamı ise kelimelerin en üstünü en tatlısıdır

Bir başka bestelenmiş şiiri de aşağıdaki gibidir (Kilâni, 206):

أسمر ومن طبعي أحب الأسمر

شفته على غفله قوي حبيته

ولطف زايد والبشاشة أكثر

ميلت ناغشته لقيت له رقه

ما شفت عمري في الجمال مثله

يا أهل الأدب والله وحق المختار

في حد من بعده ولا من قبله

قمر مصور ما نظرتش حسنه

Onu görür görmez aşık oldum

Esmer tenlileri tabiatım gereği severim

*Ona yakınlaşıp kibarca onunla konuştum, öyle
narin ve kibar*

Güler yüzlü, neşeli biri olarak göründü ki bana

Ey edeb ve usul bilenler beni dinleyin!

Ben ömrüm boyunca onun gibi güzelliğe sahip

Muhammed Mustafa 'ya yemin olsun ki

olan birini görmedim

Güzelliği ayın güzelliği gibidir

Böylesine ne ondan önce ne de ondan sonra

rastladım

Halk şiirinde, Fransızların işgali sırasında Mısırlılar ve Fransızlar arasında yaşanan gerçek tarihi olaylar da konu alınmıştır. Zeccallerden birinin bu konudaki epik zeceli şu şekildedir (Kilâni, 207):

وباشهم خيم ببيت الألفى	حازوا بيوت الغز سكنوا فيها
على البيوت ما عاد لهم بيت يكفي	عسكرهم بالأزبكية صاروا
والكمسارى حل ببيت الجلفى	وزيرهم خيم ببيت البكرى
والجند في الأسواق تراهم خطر	قايم مقام دوى سكن ببيت هانم
هذى مواعظ جت لأهل الأبصار	حتى الديار تشقى وكن مستبصر

<i>Saygınlık (rütbe) sahibi insanların evlerine sahip olup orada oturdular</i>	<i>Onların komutanı el-Elfi 'nin evine yerleşti</i>
<i>Onlara ev yetmediğinden</i>	<i>Askerleri Özbek bölgesine girip oraya yerleştiler</i>
<i>El-Bekri ailesinin evini aldılar</i>	<i>Komserleri de el-Celfilerin evine yerleşti</i>
<i>Hanımın evini elinden aldılar</i>	<i>Askerleri çarşılarda misafirlermiş gibi görürsün</i>
<i>Uyanın! Vatan kötü bir vaziyette kalacak</i>	<i>Bu nasihatler görmesini bilenler içindir</i>

1798 yılında Fransızlara karşı yapılan devrime işaret eden başka bir şiir şu şekildedir (Kılâni, 207):

قالوا الجهاد مفروض على دى الأمة	نادى منادى في البلد بالنهضة
قايم مقام فاغتاظ وقام في همه	راح الخبر في الحال إلى بيت دوى
فمات وبعده اشتد كرب الزحمه	هجم عليه زمزم ودشوا راسه
وقاتلوا الاسلام وباعوا الأعمار	وجات عساكر مسرعة لا تحصر
ما خلّتهم إلا عفاريت عمار	يومين قتال والحرب زايد قدره

<i>Ülkedeki kalkınmayı haykırıyor seslenen</i>	<i>Bu ümmete cihad farz kılınmıştır</i>
<i>Haber, derhal Dubey'in evine ulaştı</i>	<i>Sinirlenip bu habere dertlendi ve harekete geçti</i>

Zemzum ona saldırdı ve kafasından yaraladı

*Bunun akabinde Dubey öldü ve vaziyet iyice
kötüleşti*

Sayılamayacak kadar çok asker süratle geldi

İslama karşı savaştlar

Savaş şiddetini arttırarak iki gün sürdü

*Bundan sadece yaratık gibi olan çok az bir
kesim hayatta kaldı*

Fransızlara karşı yapılan protestoların bastırılmasının ardından General Barthemely el-Hareketu'l-Vataniyye üzerinde baskı kurmuş ve bu grup içerisinde yer alanlara eziyetler etmiştir. Yaşanan bu olay halk arasında Fartı'l-Rumman (narın tanelerini koparmak) olarak bilinmektedir. İlerleyen dönemlerdeki zeccallardan biri bu olaya dikkat çekmek maksadıyla şu zeceli söylemiştir (Kîlânî, 207):

مع الأغا والكلب فرط الرمان

من بعد هذا الأمر دار الوالى

قد أسجنوهم والقدر كان

حاشوا خلايق في حبوس القلعة

ومن خلص من عزته قد هان

من كان فرغ عمره قتل في ليله

اللى تقدم ذكرهم في الأدوار

وتمموا النكته بقتل الستة

اجعلى دموعك عليهم غزار

يا عين عليهم بالمدامع جودى

Olan olduktan sonra Vali

Ağa ve köpeği ile Fartı'r-Rumman'ı dolaştı

İnsanları toplayıp onları

Kaleye hapsettiler

O gece ömrü biten öldü

*Hayatına devam eden de zelil bir vaziyet içinde
kaldı*

Şarkılarda geçen altının ölümü ile

Hikâyeyi tamamlayıp yeni bir devre açtılar

Ey gözlerim! Onlara göz yaşlarını akıt

*Çekinme! Göz yaşlarını sağanak bir yağmur gibi
akıt*

Osmanlı döneminin yaygın olan konulardan biri başkası gazeldir. Gazel teması gerek fasih Arapça ile gerekse de ammice ile nazmedilmiş ve bu tema oldukça yayılmıştır. Genelde şarkı olması amacıyla yazılan ammice şiirlerde, zecellerde ve mevâliyâlarda kullanılmıştır. Bu dönemde yazılmış gazel konulu şarkılar genelde sevgili, sevgilinin hicreti, yüz çevirmesi, onu tekrardan görme isteği, gözlerinin ve kirpiklerinin güzelliği, ona olan özlem ve yanaklarının kırmızılığı gibi temalar etrafında dönmüştür. Aynı zamanda gazel konusuna tabiat tasvirleri de karışmış, çiçeklerin, dalların, meltemlerin, güzel kokuların ve içkiden söz edip bunların betimlemelerini yapmışlardır (Kılânî, 217-218). Bu dönemin gazellerinde Mısırlılar hitap ettikleri karşı cinse müzekkerlik zamirleri ile hitap etmişlerdir. Şu şarkı örnek olarak gösterilebilir (Kılânî, 219):

جاد بالوصال, رشيق القوام

بعد بعده ودلاله, بست أسنانه و خده

ورن الكاس في إيدِه, وفاح المسك والعنبر

من اللي قوامه, فاق غصن البان

فرش لي حبيبي فرش بالقصب

وقضيت الوقت في هنا الموصول

ودلوقت اطلب من الله مولاى

يعفر لي ذنوبي وآثامى

وكل اللي قاله قلبي, دى أعضائي تشهد علي

وكل من يشتد كربي أنت ياربى رجاي

أنت الكريم الغفور, احفظني يارب واعف عني

وأصلي على المخلوق الكريم, اللي ضللت عليه الغمامه

وحيشفع لنا يوم القيامة

Kavuşmayı ikram etti, endamlı olan

Şımarıklığı boyunca uzak durmuştu benden, onun dişlerinden ve yanaklarından öptüm

O elindeki kadehi tokuşturdu, misk ve anber kokuları yayıldı

Ban ağacının dallarından daha uzun olan kişiden

Benim sevgilim benim için kamış hasır döşedi

Ben de kavuşma vaktini orada geçirdim

Şimdi Allah'tan istiyorum ki

Benim suçlarımı ve günahlarımı affetsin

Kalbimin ona söylediği her şeyi affetsin, uzuvlarım aleyhimde şahitlik ederler

Kederimin her şiddetlendiği vakitte umudum sensin ya Rab!

Sen Kerimsin, Gafursun, beni koru, beni affet

Bulutların kendisine gölge olduğu, kıyamet günü şefaate edecek

Yaratılmışların en soylusuna salavat ederim

Gazelin, Osmanlı dönemi boyunca bu kadar yayılmasının arkasında; Mısırlıların yaşadıkları zulümlerden duydukları acıları hafifletmek ve kendilerini eğlendirmeye olan meyilleri, bazı Mısırlıların eğlenceye olan düşkünlüğü, doğum ve diğer sevinçli olaylar karşısında şarkı türünü başvurmaları ve karşı cinse karşı duydukları sevgi ve muhabbet gibi sebepler yatmaktadır. Osmanlı döneminde oldukça yaygınlık kazanmış olan gazel, bugünkü aşk temalı romanlar ve kıssalar gibi düşünülmelidir. Dönemin revaçta olan türü olarak gazel klasik kaside olsun halk şiiri olsun şiirin her türünde kullanılmıştır (Kılânî, 217-221). Dâvûd Munâvî el-Attâr kara sevdasını bir zeceline şöyle anlatmıştır (Demirayak, 2015, 347):

هذا حكم رب الناس	علا وقدر
ومن ذا لرد المكتوب	أو يحمي القدر
لطيف عادل وأمره نافذ	في سائر عباده
وأمره على الكاف والنون	ويفعل مراده

لازم من نفاده

مشيد مصور

وزايد نصاحه

لا أعلم قباحه

والعذال فراحه

ودمعي تحدر

مثل البحر الأزخر

ومن عليه شيء مكتوب

ومن كان عليه صور مبني

أنا كنت عاقل صاحي

وعقلي براسي راسي

أمسيت في قيد وشباك

موسود وساهي ساهر

والدما من عيوني تجري

Bu, insanların Rabbi

Kendi için yazılmış olanı

O latif ve adildir ki diğer kulları

Onun hükmü Kaf ile Nun arasında (كن) arasında

Kime ne yazılmışsa

Onun etrafında engelleyecek

Aklı safi olan

Aklı başında olan olan

*Ben sevgimle prangalar ve kapanlar içinde
akşamladım*

Yatağında uykusuz sabahlarken

Dolu dizgin nir deniz gibi

Yüce Allah'ın hükmü ve takdiridir

Kim değiştirebilir ya da silebilir

Arasında da onun emri geçerlidir

İstedığı hüküm oluverir

Hayatı onu gerçekleştirmek üzere yön bulur

Surlar kuşatılmış olsa bile

Nasihate ihtiyaç duymayan biriyim

Adilik, kötülük bilmeyen biriyim

Beni kınayanlar da rahat içindeler

Gözlerimden yaşlar süzülüyor

Gözlerimden kanlar süzülüyor

Ayrıca dini konularda da zeceller verilmiştir. Örneğin Muhammed b. Merzûk el-Dîcevî Peygamber efendimizi şu beyitlerle methetmiştir (Demirayak, 2015, 348-349):

أحمد نبينا سيد المرسلين	في ليلة أسرى عليه السلام
قال باطلب علم العلوم والحكم	أنهى عن المكر وفصل الحرام
أظهر لنا الاسلام وسيد بنا	ومحى سيفه أعاد بدين الصليب
وكم غزا غزوة وفيها انتصر	متحصن بالحوض واللوا والقضيب
واصفاه مولاه وأعطاه علوم	قواعد الاسلام وقال يا حبيب

حسن الشهادة والسلام والزكاة	والصوم وحج البيت الحرام
أشهر لنا الدين بالفروض والسنن	ختام الرسل بدر التمام

*Ahmed, gönderilmişlerin efendisi, bizim
peygamberimizdir*

Ki o Miraç 'a yürümüştür

*Miraca çıktığında Allah 'tan ilmini ve hikmetini
talep etmiştir*

*Kötü şeylerden menetmiş ve haram olanları
açıklamıştır*

İslam 'ı bize tanıtmış ve bize efendi olmuştur

*Onun kılıcı Haçlı dinindeki (Hristiyan) orduları
silip atmıştır*

*Kaç savaş görmüştür ki o savaşlarda zafer nasip
olmuştur*

*Bu savaşlarda, savaşçıları mızraklar ve
sancaklarla korunmuştur*

*Mevlası, kulları arasından onu seçmiş, ona ilim
vermiştir*

*İslamın kaidelerini öğretmiş, ona Habibim!
demiştir*

İslam kaideleri de şehadet, namaz, zekât

Oruç ve Kabeyi hacetmektir

*O, farz ve sünnetleriyle bizim için dinin canlı
örneği olmuş*

Gönderilenlerin sonuncusuyla kemale ermiştir

Bir başka zeccalın da ehl-i beyti övdüğü ve onların ruhuna Fatiha okumanın faziletinden bahsettiği zeceli şu şekildedir (Demirayak, 2015, 349-350):

من جدهم طه مليح الملاح

يا مصر الله بالكرام شرفك

وشايد الاسياد مسا وصباح

يا سعد من زار الكرام كل يوم

اقعد حدا المنبر وديل البنا

يا زاير أولاد النبي كل يوم

والفاتحه اقراها تعيش في هنا

وابسط أياديك للحسن والحسين

واطلب من الاسياد تمام المنا

ومرغ الخدين وبوس العتب

من قارين العلم أهل السماح

وتأخذ إجارة بالزيارة لهم

*Ey Mısır! Allah sana keremiyle muamele etmiş
sei soylu kişiler ile şerefleştirmiştir ki*

Bu kişilerin dedesi insanların en sevilisi olandır

Bu şerefli kimseleri her gün ziyaret edip

Onları sabah akşam gören kişiye ne mutlu

*Ey Peygamberin evlatlarını hergün ziyaret eden
kişi*

Minberin hizasına türbenin arkasına otur

Ellerini Hasan ve Hüseyin için havaya kaldırıp

Onlar için Fatiha oku ki hayatın bereketlensin

Yüzündeki tozu toprağı sil,

Efendilerden bütün dileklerini iste

İlim ve hoşgörü sahiplerinden

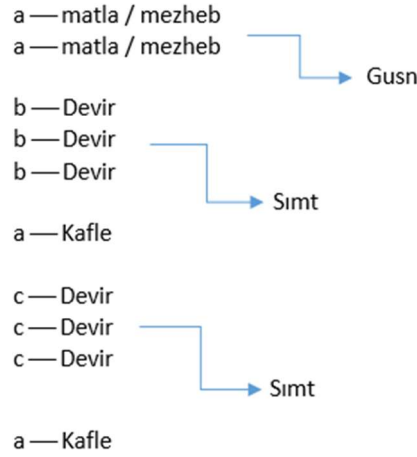
Onları ziyaret etmek için icazet al

Bir başka dini konulu zecelde ise zeccal, Hz. Peygamber'in torunu seyyide Zeynep'i ziyaret etmenin hem dünya hayatı hem de ahiret hayatı için bir kurtuluş olduğu söyleyip kişinin felaha ereceğini söylemiştir (Demirayak, 2015, 350):

فقول لهم أحمد محمد يا أهيبيل	وإن حد سالك من نظم هذا الزجل
قبل الوفا والستر يا نعم الجليل	يرجو من المولى الكريم حسن العمل
في حب أهل البيت نشيت هذا الدليل	لما هوى عقلي وقلبي انشغل
مادارت الأفلاك وما غنى الحمام	يا رب صلى على النبي وآله
من جدها ظلت على رأسه الغمام	بشرى لكم يا زائرين أخت الحسن
حتى ويبقى في كرم بنت الإمام	من زارها نال الرضى طول الزمن

<i>Eğer sana bu zeceli kimin nazmettiğini soran olursa</i>	<i>De ki: onu nazmeden Ahmed Muhammed'dir ey akılsız!</i>
<i>O Kerim olan Mevla'dan vefat etmeden önce</i>	<i>Hüsn-ü amellerin nasip olmasını istemiştir</i>
<i>Kalbim ve aklım Ehl-i Beytin sevgisi ile</i>	<i>Meşgul olduğundan, bu sevgiye delil getirdim</i>
<i>Ya Rabbi! Felekler dönüp kuşlar cıvıladıkça</i>	<i>Peygamber ve Âl-ine salat ve selam eyle</i>
<i>Yürürken bulutların gölgelendirdiği ceddi (Hz. Peygamber) sebebiyle</i>	<i>Hasan'ın kız kardeşini ziyaret edenlere müjdeler olsun</i>
<i>Kim onu ziyaret etmişse hayatı boyunca kendisinden razı olunur</i>	<i>İmam'ın (Hz. Ali) kızının keremine layık görülür</i>

Zecelin konuları Endülüs'te belirli temalar üzerine işlenmiş olmasına karşın doğuya intikalinden sonra çeşitlilik kazanmıştır. Yukarıdaki zecel örneklerinde görüldüğü üzere toplumsal konulardan günlük aktivitelere kadar yelpazesi genişletilmiştir. Bu temaların yanında zecellerde belli bir kafiye düzeni de söz konusu olmuştur. Bu kafiye düzeni “aa bbb a, ccc a, ddd a” şeklindedir. Zecele başlanan ilk beyitlere matla ya da mezhep denilmiştir. Akabinde gelen ve tekrar eden her bir beyite “devir”, bu devirleri oluşturan cüzlere “sımt” adı verilmiştir. Her sımt, “kafle” (çoğulu kufl) adı verilen bir beyitle bitirilmiştir. Zeceller matlân kafiye düzeni ile aynı olan ve “harce” adı verilen beyitler ile sona erdirilmiştir. (Yıldız, 2013, 44: 176-177)

Tablo 1. Zecel kafiye düzeni

Bu düzene ek olarak farklı kafiye düzenleri de kullanılmıştır. Bazıları “abab ccc ab, ddd ab” şeklindedir. Bu kafiye düzeninin kullanımına da fazla rastlanmamaktadır. Diğer yandan “bbba, ccca” şeklinde oluşan ve matla kısmı bulunmayan zeceller de vardır ki bu tarz zecellere daha erken dönemlerde rastlanmaktadır. Ayrıca matlası bulunmayan kafiye düzenlerinin bir kısmı da şu şekildedir: “aa bbb aa, ccc aa ...”; “ab ccc ab, ddd ab ...”; “dedede abcb, fgfgfg abcb, hihhi abcb ...” (Yıldız., 2013, 44: 176-177).

2.4.2 Mevâliyâ

Mevâliya şiir türü Bağdat’tan Mısır’a intikal etmiştir ve Mısır’daki şehir halkının izleri yani onların adetleri, alışkanlıkları, yaşadıkları ülkenin çevresel koşulları ve lehçelerinin farklılıkları bu türe yansımıştır (el-Hillî, 2003, 106-107). Buradan da anlaşıldığı üzere bu tür Mısır bölgesinde Osmanlı döneminden önce de bilinmekteydi. Ancak Osmanlı dönemi boyunca büyük bir yayılım göstermiştir. (Kilânî, 194).

دع عنك أهل الهوى تسلم من التشكيك

واجعل سلاف الجلاله دائما في فيك

يا مبتغى طرق أهل الله والتسليك

إن اذكروني لرد المعترض يكفيك

*Ey Allah yolunda olan arınmayı murad eden
kimse*

*Hevalarının peşinden koşup şüphelere teslim
olanları bırak*

*Tartışmacıya cevap verecekken beni hatırlaman
sana yeter*

Celalin ismi daima dudaklarında olsun

Muhammed Sâlim el-Hafnâvî'ye (ö. 1767-1768) ait olan yukarıdaki mevâliya şiiri türünden verilmiştir. Şair, bu beyitlerde Allah'a tasavvuf yolu ile ulaşmak isteyen kişilere seslenmiştir. Onlara, insanlara sitem etmeyi bırakıp, Allah'ı zikretmekle meşgul olmayı nasihat etmiştir. (Kılânî,, 194)

Mevâliya işlediği temalara göre iki gruba ayrılmıştır. Bunlar, yeşil ve kırmızı mevvâllerdir. Yeşil mevvâller; sevgi, aşk, neşeli ve sevinçli konuları işlerken kırmızı mevvâller ise savaş, göç, acılı ve üzüntülü konuları işlemişlerdir. Temaların yanında şekil olarak da birden fazla şekle sahiptir. Bunlar; açık (meftûh), kapalı (muğattâ/merdûf), mürekkebe ve müfred'dir. Mürekkebe mevvâl kendi içinde birkaç kısımdan oluşmuştur. Bu bölümler sırasıyla ferş, gıtâ ve kufle olarak adlandırılır. Ferş bölümünde bir konu işlenir ve gıtâda buna cevap verilir. Kufle bölümünde ise son sözlerle mesele çözüme kavuşturulur. (Sâlih, 1997, 170-174)

Mevâliya şiir türü dört mısra halinde aynı vezinde ve aynı kafiyede bulunan ikişer kıtalar halinde söylenmiştir. Daha sonra bu formlar üzerinde bazı değişikliklere gidilerek kullanılmıştır. Bu formlar, beş mısralı ve yedi mısralı olacak şekilde nazmedilmiştir. Beş mısralı olanların dördüncü mısrası ve yedi mısralı olanların dördüncü, beşinci ve altıncı mısraları farklı kafiyede kullanılmıştır (Bencheneb, 1940, 8; 177).

a _____
a _____
a _____
b _____
a _____

Tablo 2. 5 mısralı mevâliyâ kafiye düzeni

<u>a</u>	_____
<u>a</u>	_____
<u>a</u>	_____
<u>b</u>	_____
<u>c</u>	_____
<u>d</u>	_____
<u>e</u>	_____

Tablo 3. 7 mısralı mevâliyâ kafiye düzeni

Bu sanatın kelime sonlarının sakin olması, fethaların ve özellikle kafiyelerdeki fethaların imâlesi, kafiyelerden sonra bazı edatlar, harf-i cerlerin ve mecrûr kelimelerin tekrarı ve cinaslı kafiye düzeninin kullanılması gibi kendine has bazı özellikleri vardır (Durmuş, 29: 426-427).

Osmanlı döneminde şair Muhammed el-Bekrî (ö. 1586)'ye ait olan kahvenin haramlığı-helallığı ile ilgili şiir şu şekildedir (Kilâni, 194-195):

أدر القهوة في كأس البها

قهوة الدين وناهيك بها

هي حل ما نهى عنها نهى

فاسقني يا صاح

شنف الكاسات واسمع ما أقول

إنها شرب الأجلاء الفحول

أولياء الله أرباب الوصول

لحمي فتاح

ما علينا من عذول جاهل

مفتري زور كلام باطل

خامل الذكر و ميت زائل

راح مع من راح

Mutluluk fincanına kahveyi doldur

Kahve ağacından ne güzeldir

O helaldir, akıl onu nehyetmek

Bana kahve içir dostum

Fincanları süsle ve kulağını bana ver

Bu yücelerin ve mertlerin içeceği

Allah dostlarının, erenlerin

Fettah'ın himayesine sığın

Cahilin sözüyle işimiz olmaz bizim

Yalancı, iftiracı, sözü batıl

Şanı yok, değersiz, ölüden farksız fani

Gidenlerle gitti

el-Bekrî, kahvenin haram olduğunu düşünen kişilere karşı gelmiştir. Sakiden ona güzel bir bardakta kahve vermesini istemiştir. Kahve içmenin çok lezzetli olduğunu ve aklıselim kişilerin nezdinde helal olduğunu zikretmiştir. Kahvenin seçkin konumdaki büyüklerin, Allah dostlarının içeceği olduğu ve onları Allah'a yakınlaştırdığını söylemiştir. “Kahve içenleri suçlayan cahillerin sözlerini önemseme. Onlar, bozuk ve batıl görüşleri baz alarak kahveyi haram kılarlar” şeklinde sözlerini

sürdürmüştür. Bu muvaşşah; kulağa hoş gelen terkipler, güçlü bir üslup, açık ifadeler ve duruma uygun düşen sıfatlarla süslenmiştir. (Keylânî, 195).

İki beyit halinde nazmedilen mevâliyâ temelde aruzdaki basit bahriyle nazmedilmiştir. Dört şatr kullanılmış ve iki beytin her bir şatrında sakın bir tek ravi üzerine dört kafiye kullanılmıştır. İlerleyen dönemlerde ise şairler bu düzenin üzerinde birçok değişiklik ve yenilik yapmışlardır. Örneğin Ebu Bekr b. Mansûr b. Berekât el-Omerî (ö. 1631)'nin uzun bir murabba olan mevâliyâ şiirini beş şatırlı hale getirmesi gibidir. El-Omerî'nin beş şatırlı mevâliyâsı aşağıdaki şekildedir (Demirayak, 2015, 356-357):

ولو سقاء من كاسه جر عا	لا تلح صبابه الهوى ولعا
دعه يداري فنعم ما صنعا	وإن صغى للعذول أو سمعا
لولم يكن عاشقا لما خضعا	
يهذا صب أحشاؤه قطع	كيف وصل الحبيب ممتنع
وكل من في فؤاده وجع	وليس فيما سواه منتفع
يطلب شيئا يسكن الوجعا	
بعد أسير يبيئ في صفد	أصعب من حرقة على ولد
وا رحمتا للغريب في البلد	يصيح ذا علة وذا نكد
النازح ماذا بنفسه صنعا	
فيه وخلانه به فجعوا	واها لصب أعداؤه طمعوا
فارق أحبابه فما انتفعوا	ما هجعت ينه وما هجعوا
بالعيش من بعده وما انتفعوا	
وقاطعوه من بعد صحبته	أقصوه عن أهله وترتبته
يقول في نأيه وغربته	فهو ينادي من فرط كربته
عدل من الله كل ما وقعا	

Onun sevgiye ve aşka olan düşkünlüğünü
kınama

O aşkı yudum yudum içse de

Aşık onu eleştirenleri dinlese de bırak

Onlara politik davransın, yaptığı ne güzeldir

Eğer âşık olmamış olsaydı onlara boyun eğmezdi

Sevgiliye ulaşmak yasaklanmışsa

İçi yanan aşık nasıl sakin olsun?

Sevgiliden başka kimse ona şifa olmaz

Yüreğindeki herkes ona bir yara olur

Acısını dindirecek bir şey talep eder

Zincire vurulmuş bir esirin sabahlamasından
sonra

Bir çocuğa duyulan hasretten daha zordur

O esir hastalık ve dert sahibi olur

Vay bir beldeye yabancı olanın haline

Göçmen olan kendisi adına ne yapabilir?

Vah ona ki düşmanları ona ele geçirmek ister

Dostları ise ona acı çektirmiştir

Sevdiklerine de ona da ne yazık olmuş ki

Ne o sevdiklerinden ne sevdikleri ondan yarar
elde edebilmiştir

Bundan sonrasında hayattan bir fayda elde edememiştir

Onu ehlinden uzaklaştırmış

Sevdiklerinden ayırmışlardır

O acının en derinine işlediği anda haykırır

Uzak ve gurbette iken der ki:

Olan her şey Allah'ın adaleti ile olmuştur

Kur'an ayetlerinin zikredildiği Şihâbuddîn Ahmed el-Ğazzî'ye (ö. 1593) ait olan bir mevâliyâ da aşağıdaki gibidir (Demirayak, 2015, 360; el-Gazzi, 3: 95):

وهود والأنبياء والنمل والأحقاف

عَوَزْتُ حَبِي بِطَهَ وَالزَّمَرِ مَعَ قَافٍ

والطَّوْرَ وَالنُّورَ وَالْأَنْعَامَ وَالْأَعْرَافَ

وَالْفَجَرَ وَالْحَجَرَ مَعَ حَمِ عَسَقٍ

1.2. Ben dindeki sevgimi Taha, Zümer, Kaf, Hud, Enbiya, Neml, Ahkaf, Fecr, Hicr, Hamim, Aynsinkaf, Tur, Nur, Enam ve Araf sureleri ile arttırdım

2.4.3 Dûbeyt

Dûbeyt şiir türü Abbasi döneminden itibaren Arap Edebiyatında yerini bulmuştur. Takip eden dönemlerde de şairler tarafından bu türe başvurulmuştur.

Osmanlı döneminde dûbeyt türünde bütün şiir konuları işlenmiştir. Ancak Osmanlı döneminde neredeyse bütün şiir türleri için en önemli konulardan sayılan tasavvuf ve peygambere medih diğerlerine kıyasla daha ön plandadır. Peygambere medih konulu Hafâcî'ya ait olan bir dûbeyt'te şu şekildedir (Demirayak, 2015, 352):

ما جُرَّ لِظِلِّ أَحْمَدَ أَذْيَالُ فِي الْأَرْضِ كَرَامَةٌ كَمَا قَدْ قَالُوا
هَذَا عَجَبٌ وَيَا لَهُ مِنْ عَجَبٍ وَالنَّاسُ بِظِلِّهِ جَمِيعاً قَالُوا

Dedikleri gibi keramet olarak yeryüzünde Ahmed'in gölgesi uzamamıştır

Ne acayip şeydir bu, hem de ne acayıptır ki dedikleri gibi bütün insanlar onun gölgesinde

Bunun yanında ünlü tarihçi İbn İyas'ın (ö. 950/1523) da dûbeyt şiir türünü gazelde kullandığını görmekteyiz (Demirayak, 2015, 354):

مَنْ قَبْلَ هَوَاكَ كَانَ عِنْدِي جَلْدٌ وَالْيَوْمَ إِذَا طَلَبْتُهُ لَا أَجِدُ
قَدْ سَافَرَ صَبْرِي أَقَامَ الْكَمَدُ مَا يُمَكِّنُ أَنْ يُطِيقَ هَذَا أَحَدُ

*Gönlümü sana kaptırmadan önce tahammülüm
vardı*

Bugün onu aradığımda bulamıyorum

Sabır yerini kedere bıraktı

*Bir insanın buna güç yetirebilmesi mümkün
değilmiş*

Yine başka bir şiirinde şöyle demiştir (Demirayak, 2015, 354):

قَدْ جَارَ هَوَاهُ فِي فُؤَادِي وَطَعَا

يَا لَيْتَ بَلَغْتَ مِنْهُ قَدْ بَلَغَا

أَهْوَى قَمَرًا فِي حُسْنِهِ مُذْ بَرَّغَا

إِنْ حَرَّضَهُ عَلَيَّ وَاشْيِيهِ وَصَعَا

*Doğduğunda güzelliğinden dolayı istenen ay
gibi*

Onun arzusu gönlüme düştü ve çoğaldı

*Onu bana karşı kıskırttılar, o da bu
kıskırtmalara kulak verdi*

*Keşke sen de onun sana yaptığını ona
yapabilsen*

2.4.4 Kâne ve Kâne

Irak'tan Mısır ve Şam'a intikal etmiştir. Şam ve Mısır'a intikalinden sonra konu açısından zenginlik kazanmış ve hicri 16. ve 17. yüzyıllarda zühtlük, atasözleri, hikmetli sözler ve vaaz gibi konular işlenmeye başlanmıştır. (Yakûb, 382) Bu türde eser verenler, onu zecelin alt kolu olarak değerlendirmiştir. Fakat zecelde olmayan iki özelliği: tek bir veznin ve tek bir kafiyesinin olması ve zühtlük, atasözleri, hikmetli sözler gibi konuları içermesi onu müstakil bir şiir türü haline getirmiştir (Râfi', 2005: 158).

Kâne ve kâne şiir türünün esası irab kurallarından uzak olup tek bir vezne (çoğunlukla müctes: müstef'ilün fâiletün/ müstef'ilün, fâiletün) dayandırılmış olmasıdır. Ancak ilerleyen dönemlerde şairler bu sistem üzerinde değişikliğe gitmişlerdir. Bu değişikliklerden biri kafiye redifli yapmış ve ilk halinde birinci şatır daha uzunken bunun tam tersini yani ikinci şatır birinci şatırdan daha uzun yapmışlardır. Kâne ve Kâne'de revî her zaman sakın olmuştur (Demirayak, 2015, 362; Muhibbi, 1: 109).

Osmanlı Döneminin Mısırlı şairlerinden el-Âmilî'nin tasavvuf ve din ile ilgili şu beyitleri mevcuttur (Demirayak, 2015, 365):

مالك وديناه مزرعه

وقد رتو أكار

وريح الأجل تختلف

بمنجل الأقدار

مجموعنا سوف تفترق

الحق جل جلاله

ونحن زرعو الفاني

ونهر الأمل يجري

وحاصد الموت يحصد

أجسامنا كالسنابل

كمثل طاقين الرحا

ودي سماك وأرضك

كمثل بغلين داير

وذا نهارك وليلك

Mülkün asıl sahibi Hak Teala'dır

Yarattığı dünya ise sadece bir çiftlik yeri

Bizler onun çiftliğinde yetişen fani ürünleriz

Gücün aslı Allah'a dönmektedir

Ümitlerin nehri akar

Ecellerin rüzgarı değişir

Ölüm hasadı kaderleri gelen

Bütün bedenleri biçer

Bedenlerimiz başaklar gibidir

*Hepsi bir arada olsa da birbirinden
ayrılacaklardır*

Bu yerin ve göğün

Bir öğütücü değirmen gibi seni kuşatmış

İşte gündüzün ve gecen

İki katır gibi sürekli dönmekte

Bu şiir türünde klasik kasidenin temalarından olan gazel de kullanılmıştır. Bunun bir örneği el-Âmilî'nin aşağıdaki şiiridir (Demirayak, 2015, 366; el-Âmilî, 1: 123-124):

وهم حضور بخاطري

يا سادة أوحشوني

وأفرحتم الشمات

أحزنتمو القلب منى

أن ترحلوا عن ناظري

ما كان قط بظني

معثر الخطوات

وتتركوني معنى

ودعت لذات الهوى

من يوم ودعتموني

قد ماتت اللذات

وقلت للنفس موتي

من بعدكم وحياتكو

لم يبق للعيش معنى

والاجتماع أشتات

أنس خلائق وحشه

والعين تطلبكم مني

يطلبكم القلب مني

يلح في الطلبات

ومن غريمو معسر

Ey aklımda oldukları halde

Yanımda olmayan efendiler!

Beni üzüntüler içinde bırakırken

Alaycılarını sevindirdiniz

Bir gün gidebileceğinizi

Hiç düşünmemiş, aklıma getirmemişim

Beni yürüyemez acı çeker bir halde

Bırakabileceğinizi hiç ummamışım

Beni bırakıp gittiğiniz günden beri

Ben de hevalarımı bıraktım

Ve nefsim: ey nefsim öl!

Çünkü dünya lezzetleri bitti dedim

Sizden ve sizin canlılığınızdan sonra

Yaşamının bir anlamı kalmadı

Yabanileşmiş yaratılmışları

Parçalanmış toplulukları unut

Kalbim sizi istiyor

Gözlerim sizi arıyor

Kim fakire hasım olsa

Alacağı şeyi her defasında ister

2.4.5 Kûmâ

Bu dönemde Bedruddîn Muhammed b. Muhammed el-Zeytûnî el-kûmâ şiir türü nazmeden şairlerdendir. Onun bir kûmâ'sından bir kısım şu şekildedir (Demirayak, 2015, 368):

إَجْعَلْ لِسَانَكَ صَلَاحُ

إِنْ كُنْتَ تَهْوَى صَلَاحُ

إِذَا بَدَأَ لَكَ وَلَاخُ

لَا تُطْعِمِ فِيهِ عَاذِلُ

يَا حَبِيبِي أَوْفِي وَعُودُ

وَرُزْ مَرِيضَتَكَ وَعُودُ

فَقَدْ بَقِيَ رَقْ وَعُودُ

مِنْ النَّوَى وَالنَّوَاخُ

وَصَارَ عَدَمٌ فِي الْوُجُودُ

زَوْدُ عِدَارِهِ جَلِيلُ

وَرُمَحُ قَدُّهُ عَدِيلُ

سَيْفُ لَحْظِهِ صَقِيلُ

وَلَا خَزَائِنُ سِلَاحُ

هَذِي مَحَاسِنُ تَجَلَّتْ

إِنْ رَدَّتْ تَلَقَّا النَّعِيمُ

مِنْ وَصَلِ نَافِرُ كَرِيمُ

كُنْ فِي عَرَامِكَ كَرِيمُ

تَلَقَّا السَّخَا وَالسَّمَاحُ

وَلَا تَنْسَامُخُ وَلَا سَامِخُ

أَوْ رُمْتَ تَلَقَّا وَصُولُ

أَنْفَقُ وَوَادِدُ وَصُولُ

وَإِنْ كُنْتَ لَكَ وَصُولُ

وَاسْتَوْفِي الْأَفْرَاحُ

فَاقْبِضْ وَبَاشِيرُ وَشَاهِدُ

فِي نَظْمٍ قَوْمًا أَقُولُ

وَإِبْدَأْ بِمَدْحِ الرَّسُولُ

فِيهِ امْتِدَاحِي يَطُولُ

أَهْلُ الرُّبَا وَالْبِطَاحُ

فَقَدَّعَجَرَ عَنِ مَدِيحِهِ

نَظْمِي يُقَرُّ الْعُيُونُ

عِنْدَ الْكِرَامِ الْعُيُونُ

فِي الْقَلْبِ يَبِيعُ الْعُيُونُ

عَنِّي فُتُونٌ أَفْتِرَاغُ

فَاشْرَبْ وَرَوِّي وَارْوِي

إِجْعَلْ لِسَانُكَ صَلَاحُ

إِنْ كُنْتَ تَهْوَى صَلَاحُ

إِذْ بَدَأَ لَكَ وَلَاحُ

وَلَا تُطْعِ فِيهِ عَاذِلُ

Eğer iyilik istersen hayatında

Dilini iyileştir

Ayıplayanlara boyun eğme

Sana görünseler de

Ey sevgili! Ahde vefa göster

Hastanı ziyaret et

Sonrasında ise eğlence saçan tef ve ud geriye kalır senden

Uzaklık ve feryat sebebiyle

Yaşayan bir ölü haline döndüm

Sakalının gür görüntüsü görkemli

Endamı bir mızrak gibi dimdik

Bakışı bir kılıç gibi keskin

Bu tecelli eden güzellikler

Silah depoları değildir

Eğer soylulukla karşılık verecek olursan

Nefret dolu olana

Sevginde cömert ol

Hoşgörülü davranmayı

Karşılıksız ve affedici şekilde hoş gör

Ya da uzlaşmaya çalış

İnfak et, dostluk kur, çabala

Eğer gönlündekine kavuşmayı istersen

Gönlündekine sıkıcı yapış, müjdele ve izle

Mutlu et

Kuma nazmındaki önerim şudur

Ona, resule medihle başla

Benim resule övgüm uzundur

Onu hakkıyla övmekte aciz kalır

Bunu kalkışan kim olursa olsun

Nazmım gözleri aydınlatır

Büyüklerin gözündeki değeri

Kalplere mutluluk veren sevinçli haber gibidir

Kendini benim nazmımla besle

Kendin gibi onunla başkalarını da besle

Eğer iyilik istersen hayatında

Dilini iyileştir

Ayıplayanlara boyun eğme

Sana görünseler de

2.10 Mısırlı Halk Şairlerinden Öne Çıkanlar ve Hayatları

2.10.1 Abdullah el-İdkâvî

Abdullah bin Abdullah bin Selâme el-İdkâvî el-Mısırî el-Şâfi müezzinliği ile ünlü olmuştur. 1693 yılında Reşîd yakınlarındaki İdkû köyünde doğmuş ve Kur'an-ı burada ezberlemiştir. Kahire'ye intikal etmiş ve Ezher camine iltihak etmiştir. Asrının şeyhlerinden öğrenim görmüş, edebiyata olan meyli ortaya çıkmıştır. Edebiyata karşı olan ilgisini fark edince asrının en önemli ismi olan Seyyid Ali Efendi Burhanzâde Nakîb'e katılmıştır. Kendisine katıldıktan sonra ona bol ihsanda bulunmuş, yaşamı için gerekli olan ihtiyaçlarını temin etmiştir. Nakîb'in yol arkadaşlığı ile birlikte hac görevini eda edip, Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in kabrini ziyaret etmişlerdir. Hac görevinin akabinde Mısır'a dönmüştür. Edebiyat alanında ilerlemiş, nazım ve nesir alanlarında yazmış, bu alanlarda ustalaşp yıldızı parlamıştır. Reşîd, Fuvvâh ve İskenderiye'ye defalarca yolculuk yapmıştır. Bu yerlerin önde gelen isimleri ile tanışmış, sohbet edip onları methetmiştir.

Evlenmiş ve bir aile sahibi olmuştur. Nakîb vefat ettikten sonra hayatında danıştığı kişi olan Nakîb'in kaybına üzülmüştür. Hayatındaki sorunlar karşısında bir çözüm yolu bulamadığı durumlarda el-Şebrâvî'ye yönelmiştir. Ona eşlik edip hizmetini görmüştür. Önde gelen kasidelerinde onu övmüştür. El-Şebrâvî'de el-İdkâvî'nin fadlını dile getirmiş ve ona saygı duymuştur. el-Şebrâvî vefat ettikten sonra asrının şeyhlerinden el-Şems el-Hıfnî'ye intikal etmiştir. Yolculuklarında ona eşlik etmiş, medihler nazmetmiştir. İhtiyacı olan şeyleri karşılamıştır. el-Hıfnî'nin vefatından sonra derin bir üzüntüye kapılmış ve fakirlik çekmeye başlamıştır.

Yetenekli bir hattat olduğundan ömrünün son zamanlarını emirler, vezirler ve ileri gelenler için kitapların nüshalarının transkripsiyonu ile meşgul olmuştur. Bir dönem Emir Rıdvan Kethüda el-Çelebî ile iletişim kurmuş ve onu öven şiirler ve nesirler kaleme almıştır. Ahlaki değer taşımayan Özbek çevrelerinden etkilenmiş ve bu çevreye hitap edecek tarzda çokça arsız şiirler yazmıştır.

Mısır'ı ziyaret eden edipler ve şairler ile tanışmıştır. Döneminde yaşamış olan valileri, hakimleri, vezirleri ve emirleri şiirlerinde methetmiş, onların ihsana mazhar olmuştur. Ancak muhtemelen müsrifliğinden dolayı fakir kalmış, bazı hastalıklara yakalanarak hastalık süreci boyunca evinden çıkamamış ve 1770 yılında vefat etmiştir. El-Ceberti'nin zikrettiği eserleri şu şekildedir:

El-Durratu'l-Ferîde ve'l-Menhu'l-Rabbâniyye fî Tefsîri Âyâtî'l-Hukmî'l-İrfâniyye, Muhtasar Şerhi Bânet Suâd, el-Fevâihî'l-Cinâiyye fî Medâihî'l-Rıdvâniyye; bu eser, Emir Rıdvan'ı metheden şairlerin kasidelerini ihtiva etmektedir. Hatime bölümünde kendisinin, Emir Rıdvan için nazmettiği şiirleri ve yazdığı nesirleri sunmuştur. *Hedâyetu'l Mutevehhimîn fî Kizbi'l-Muncimîn, Bidâatu'l-Erîb fî Şiri'l-Ğarîb* olarak adlandırılan bir şiir divanı vardır. Oldukça hacimli bir eserdir.

el-İdkâvî asrının en üretken şairlerindendir ve bu konuda oldukça ustalaşmıştır. Öyle ki şiiri söylerken tekellüften uzak durup kendi seciyesine bırakmıştır (el-Ceberti, 1971, 1: 400).

2.10.2 Abdullah el-Şebrâvî

Adı tam olarak Abdullah bin Muhammed bin Âmir Şerefeddîn el-Şebrâvî el-Şâfi şeklindedir. İmam, fakih, mahir bir konuşmacı, şair ve ediptir. İlimle ilgilenen bir evde büyümüş ve asrının hocalarından ders almıştır. Çocukluğundan itibaren şiir nazmetmeye meyli olmuştur. Babasından kendisine büyük bir servet kalmıştır. Bu servetle kendisine el-Roviaai cami yakınlarında bir saray inşa ettirmiştir.

El-Şebrâvî şiirlerinde gazel, medih, el-medhi'l-nebevi, tevessül, şiru'l-ğınâi ve vasıf temalarını işlemiştir. 1715 yılında Ezher şeyhliğine getirilmiştir. Devlet ricalinin ve emirlerin nezdinde yüksek bir mertebeye sahip olmuş ve sözü dinlenmiştir. Ayrıca ilim ehlinin nazarında da belli bir konuma sahip olan saygınlık kazanmış bir şair ve ilim adamıdır. Ediplere ve şairlere hoşgörü ve iyilikle yaklaşmış bu sebeple de onların medihlerine mazhar olmuştur. El-İdkâvî kendisi için şu medih şiirini nazmetmiştir:

مجموعه ومفرده

ل كان فيه أوحده

فمثله لن نعهده

حاوى الفخار جملة

إن ذكروا وصف الكما

أو ذكروا حسن الوفا

Hem her bir özelliği ile tek tek

Hem de bir bütün olarak kendisi ile iftihar edilir

Kemal sıfatı zikredildiği zaman

Akıllara o gelir (çünkü o bu özelliğe sahiptir)

Hüsn-ü Vefa denildiğinde

Onun gibisi daha tanınmamıştır

Sivri zekası ile

He rşeyi kolaylıkla kavrar

Şairlerden Âmir el-Enbûtî Kahire'ye gelip el-Şebrâvî'yi ziyaret etmiş, kendisi ve onun cömertliği el-Enbûtî'nin hoşuna gitmiştir. el-Şebrâvî 1758 yılı vefat etmiştir. Onun vefatı üzerine şairler mersiyeler yazmışlardır. Mersiyelerden biri el-İdkâvî'ye ait olan şu beyitlerdir:

واندبى أوحـد الزمان ونوحى

عين جودى بمدمع مسفوح

Ceylan gözlerinden dökülen gözyaşları ile

Zamanının bir tanesi olan için ağlayıp dövünün

Edebi eserlerinden bazıları şu şekildedir: *el-İthâfu bi Hubbi'l-Eşraf*; matbu hali mevcuttur, *Şerhu'l-Sadri fi Gazveti Bedr*; Ali el-Hekîm Paşa'ya işaret etmiştir, Mısır tarihinin son zamanlarından ve bu dönemlerdeki valilerinden bahsetmiştir. Bu eserin de matbu hali mevcuttur. *Menâihi'l-Eltâf fi Medâihi'l-Eşrâf*; şiir divanıdır. Şiir divanının matbuu bulunmaktadır (el-Murâdî, 3: 107).

2.10.3 Ahmed el-Ğazzî

Ahmed b. Muhammed b. Muhammed bin Muhammed b. Ahmed şeyhu'l-islam Şihabuddin el-Ğazzî el-Şâfi şevval 931 h.'de doğmuştur. Kur'an-ı Kerim'i şeyh Yahya el-İmadi el-Mağribî'den okumuş, yedi kıraati ve ilmi babasından öğrenmiştir. Usul, fıkıh, nahiv, meani, beyan, tefsir ve kıraat gibi ilimleri almaya ihtiyaç duyunca talebelik için Mısır'a gidip şeyhu'l-islam Bedruddîn İbn el-Tabbâh el-Mısırî'den ders almıştır. Şeyh Seyyid Şerif Kutbuddin İsa el-Îcî'nin eserlerini ve *el-Kâfiye*'nin şerhini ezberlemiştir. *el-Kâfiye*'nin şerhini Şeyh Seyyid Şerif Kutbuddin İsa el-Îcî'den okumuş ve onu kendi hattı ile yazmıştır. Şeyh Şihabuddin Rumeli ve diğer alimlerden de ders almıştır. Babasının arkadaşlığı eşliğinde Mısır'a geldiği sırada Arif Billah Ahmed el-Cânî el-Makdîsî ile tanışmıştır. Ondan yöntem

öğrenmiştir. *Şerhu'l-Buhârî*, *Şerhu Şavâhidi'l-Talhîs* gibi eserleri ile Şeyhu'l-İslam Şeyh Abdulrahim el-Abbasi el-İslâmî Bevlî'den icazetini almıştır. Bu alanlarda derinleşmiş, fetvalar verip öğrenciler yetiştirmiştir.

Vefat etmeden önceki gün oldukça zayıf düşmüştür. Babası kendisine refakat etmiştir. Babasına karşı sözünde duran bir insan olarak bilinmiştir. Refakatçiliği sırasında babasına şeyhe veda etmek istediğini bildirmiştir. Şeyh ona fetvalar vermiştir. Cuma günü şeyhin verdiği fetvaları bazı parçaların üzerine yazmıştır. Babası da yazdığı her parçayı ondan alıp yazılanların üzerinde düşündükten sonra Allah'a şükretmiştir. Kendi zamanının en şefkatlisi ve en merhametlisi olarak bilinmiştir. O ilmini yaymış ve ilmiyle dönemine fayda sağlamıştır. Alçakgönüllü, yumuşak huylu, Cenab-ı Hakkın korkusundan ağlayan, sosyal ilişkileri iyi olan, güzel ahlak sahibi, terbiyeli, bilge ve cömert bir kişiliğe sahip olan el-Ğazzî, girdiği her mecliste güzel kokular yaymış, arkasından yâd edilen tatlı hatıralar bırakmıştır.

Kardeşleri üzerinde etkili olup, akranları arasında vakar bir duruşa sahiptir. Kendisine vefalı davranan kişilere karşı hürmetkar olduğu gibi kendisine düşmanca davranan kişilere karşı iyilikte de bulunmuştur. İnsanların kalplerine girmiş, onun yanında bulunanların ruhları ferahlamıştır. Muhabbeti ve itikadı ile insanları etrafında toplamıştır. İnsanlar onun bulunduğu yerden elini öpmeden geçip gitmemişlerdir. İzleri görme, kuşları duyma ve meyvelerdeki ve çiçeklerdeki gücü fark etme konusunda doğaüstü bir vizyona sahiptir. Sabit gezegenlerin adıyla Râiye manzumesi yazmış,

Ebi Cafer Sıbt Ebi el-İsbehânî'nin okumalarını topladığı *Lamiye* manzumesi yazmıştır. Emevi caminin şâfi imamlığını yapmıştır. Şeyh Takıyüddîn b. el-Hekîm, Dervîş b. Talû, Şeyh Hasan el-Burînî, Şeyh Muhammed el-Sâlihî, Şeyh Muhyiddîn el-Bekrî, Tâcuddîn el-Kârûnî, Şeyh Şemsuddîn el-Meydânî, Şeyh Alâaddîn el-Dehinâtî, Şeyh Fahrüddîn el-Suyûfî gibi önemli isimler kendisinden istifade etmiştir. Şeyh Mesûd el-Mağribî, Şeyh Ahmed b. Süleyman, Şeyh Abdulkadir b. Süleyman gibi salih alimlerle dostluk kurmuştur (el-Gazzî, 1997, 3: 92-93).

2.10.4 Âmir el-Enbûtî

Âmir el-Enbûtî eş-Şâfi' bilge bir şair ve nesir yazarıdır. Âmir el-Enbûtî salih bir kişidir. Gözleri daima sürmeli ve heybeti dikkat çekicidir. Hiciv şiirleri yazmada çok yeteneklidir. Alimler ve ileri gelenler, Âmir el-Enbûtî'yi görmek için onun beldesine gelmişlerdir. Şiirlerinin çoğunda yemekleri ve gıdaları vafsetmiştir. Ünlü şairlerin ve onların şiirlerinin izini sürmüş, şiirlerini inceleyip yemek pişirmeye ve mizaha dönüştürmüştür.

Şairlere ait olan vezin yönünden onun kalbini titreten kafiye yönünden mizaha uygun bir şiir gördüğünde, bu şairler kendilerini ondan koruyabilmek için "Ey Şeyh! Kasidemi yağlama" (bu vezni ve kafiyei yemek şiirlerine dönüştürme anlamındadır. Âmir el-Enbûtî 'nin yemek ile ilgili şiirler

yazmasından dolayı böyle bir ifade kullanıldığı tahmin edilmektedir) demişlerdir. Şeyh el-Şebrâvî ona ikramda bulunmuş ve şunları demiştir: “Şu falanca kişi ve bu da senin ödülün.” İbn Malik’in *Elfiyyesinin* vezninden yemekler hakkında bir *Elfiyye* yazmıştır.

Şeyh Kâmil Muhammed Uveyde, “*Mahmud Sami el-Bârûdî Modern Dönem Şairlerin İmamı*” adlı kitabında onun hayatından bahsetmiş ve şöyle demiştir (s. 27): Şeyh Âmir el-Enbûtî, 1766 yılında vefat etmiştir. Rıdvan Bek şairler grubundandır. Kıvrak zekâsı, ironisi ve çağdaşı olan şairlerin şiirlerini mizahi bir yolla taklit etmiş Mısırlı bir şairdir. Birçok muasır şair, onun oklarına hedef olmamak için kendilerini korumaya çalışmışlardır. Babası ile birlikte İslamiyeti kabul eden yakın arkadaşlarından Muhammed Efendi İsmail el-Sekenderî, Âmir el-Enbûtî’nin Arapça, Türkçe ve Farsça dillerinde yetkin olup bu dillerle yazdığını söylemiştir. Eğlenceli hikâye anlatıcısı, edebiyat aşığı, değerli kitaplar koleksiyoncusu ve dönemin tüm şairlerinin dostu olmasıyla ün salmıştır (el-Cebertî, 1; 306).

2.10.5 Bahâu’l-Âmilî

Bahâuddîn Muhammed b. İzzeddîn Hüseyin bin Abdissamed el-Hârisî el-Âmilî el-Hamezânî 1546 yılında Balebekke’de doğmuştur. Babası ile yabancı ülkelere intikal etmiştir. Babasından ve başka kişilerden ilim almış ve dini anlamda şeyhlik makamına kadar yükselmiştir. Ardından tasavvuf ve seyahate merak salmış hayatının otuz yılını seyahat yaparak geçirmiştir. Acem diyarına geri dönüp burada ikamet etmiş ve kitaplarını acem diyarının sultanı olan Abbas Şah’ın hakimiyeti sırasında tasnif etmeye başlamıştır.

Teliflerinden bazıları şu şekildedir: *el-Hablu’l-Metîni fî Mazâyâ’l-Furkânî’l-Mubîn*, *Meşriku’l-Şemseyn*, *Şerhu’l-Erbâin*, *el-Câmiu’l-Abbasi* (Farsça), *Miftâhu’l-Fellâh*, *el-Zubde fî’l-Usûl*, *el-Tehzîb fî’n-Nahv*, *el-Mulahhas fî’l-Heye*, *el-Risâletu’l-Helâliyye*, *el-İsnâ Aşeriyyâtu’l-Hams*, *Hulâsatu’l-Hisâb*, *el-Mihlât*, *Teşrihu’l-Eflâk*, *el-Risâletu’l-Usturlâbiyye*, *Havâşi’l-Keşşâf*, *Havâşi’l-Beydâvî*, *Hâşiye alâ Hulâsati’l-Ricâl*, *Dirâyetu’l-Hadîs*, *el-Favâidi’l-Samediyye* (Arapça hakkındadır), *Hâşiyetu’l-Fakîh* vb.

Mısır’a iken meşhur kitabı *el-Keşkûl*’ü yazmıştır. Bu eserinde muhtelif ilimlerin her birinden nadir bilgileri bir araya toplamıştır. 1622 yılında İsfahan’da vefat etmiş, cenazesi Tus’ta evinin yakınlarında defnedilmiştir (Omar Musa Paşa, 1979, 55-56).

2.10.6 Bedruddin el-Zeytûnî

Bedruddin Muhammed bin Muhammed el-Zeytûnî el-Avfî Mısır’daki şafî mezhebinin temsilcilerindendir. 1428 yılında doğmuş, 1518 yılının recep ayında vefat etmiştir. Fıkıhta urcuvesi ve şiir divanı vardır. Urcûzesini kendisi şerh etmiştir. (el-Bağdadi, 2; 228).

3.8.7 İbn İyâs

Ebu'l-Berekât Zeynu'l-Âbidîn Muhammed bin Ahmed İyâs çerkez asıllıdır. 1448 yılında Kahire'de doğmuş 1523 senesinde yine Kahire'de vefat etmiştir. Memlûkler devletinin çöküş, Osmanlı devletinin başlangıç dönemlerinde yaşamış bir tarihçidir. Problemlî ve sıkıntı çıkaran bir Çerkez ailesinin soyundan gelmiştir. İlerleyen dönemlerde bu ailenin gelecek kuşakları, yaşadıkları yere uyum sağlamış ve oranın ehli olmuşlardır. Muasırları nezdinde İbn İyâs'ın yeterli miktarda biyografisi bulunmamaktadır. Belki de onu özel bir ilgi ile anlatmamışlardır. Tarihi edebiyat türünü bir çöküş olarak görmelerinden dolayı İbn İyâs'ın yazdıklarında herhangi bir edebi parlaklık görmemişlerdir. Ammice yazmış olduğu kitapları takdir toplamamıştır.

İbn İyâs'ın ailesi ve kendisi hakkındaki bilgiler, ancak ikincil kitaplardan ya da ona sadece işaret edilmiş kaynaklardan alınmıştır. Ailesi hakkında, kendisinin yirmi beş kardeşi olduğuna ve içlerinden sadece üçünün; İbn İyâs, erkek kardeşi ve kız kardeşinin hayatta kaldığı bilgilerine ulaşılmıştır. Erkek kardeşi silah haznedarı olarak görev yapmıştır. İbn İyâs böyle bir ailenin ferdi olarak yetişmiştir. Dönemin önde gelen iki âliminde okumuştur. Bunlar el-Suyûtî, tarihçi ve fakih Abdalbâsî İbn Halîl el-Hanefî'dir (ö. 1514). Tarihe yönelmeyi tercih etmiştir. Çünkü o, tarihi; hadis ilminin isnad zaruretiinden, fıkıhın karmaşıklığından ve dilin kasvet ve esrarından uzak bir ilim olarak gözükmüştür.

İbn İyâs'ın beş tane tarih kitabı vardır. Onlar; *Bedâii'z Zuhûr fî Vakâii'd-Duhûr*, *Cevâhiru's Sulûk fî Ahbâri'l-Umemi ve'l-Mulûkî*, *Neşku'l-Ezhâri fî Acâibi'l-Aktâri*, *Nuzhetu'l-Umemi fî'l-Acâibi ve'l-Hukmi*, *el-Muntazam Bud'i'd-Dünyâ ve Târîhi'l-Umem*'dir (el-Makrîzî, 1997, 2; 62-64).

3.8.8 Kâsım bin Ataullahi'l-Mısri

el-Cebertî, Kâsım bin Atâullah için şunları söylemiştir: Edebiyat erbablarının kapısında bekleyip ona danıştığı, zeki fazilet adamı Kâsım bin Ataullah el-Mısri ölmüştür. Atâullah, Emir Rıdvan Kethûda el-Çelebi'nin şairlerindendir.

Kâsım bin Atâullah'ın çağdaşları olan şairlerde onun hakkında çok ahbar vardır ki o çağdaşı şairlerle mizahi atışmalarda bulunmuştur. Muhammed Şebbâne ile aşağıdaki kasidelerle şakalaşmıştır:

ل لقاسم وأذل هامه	سبحان من قسم النحو
يخزي بها يوم القيامة	وكساه ثوب جنابة
ت وردء من خطف العمامه	هو رءء من هجم البيو

1/2 Kâsım'a naipliği ve zilleti veren Allah'ı tenzih ederim

3/4 Kâsım'a cinayet elbisesi giydirdi, kıyamet günü bu elbiseden dolayı rezil olacaktır

5/6 O evlere saldıranların alçağı, hırsızların en aşalık olanıdır

Kâsım bin Atâullah da ona cevaben şu kasideleri nazmetmiştir:

لشبانة وله أدامه

جل الذى قسم الشقا

توهمها برامه

بعمامة لو خالها القلا

من قبل أن تبنى القمامه

مورثة عن جده

Yüce Allah Şebbaneye zorluk vermiş

Bu zorluğu da devam ettirmiştir

Sarığını alıp çöplüğe atsa

Çöplükte olması yadırganmaz çöp zannedilir

*Bu çöplük yerinden önce bile bu sarık
kendisinde vardı*

Dedesinden ona miras kaldı

Şebbâne kasidesinde hicvi ileri boyutlara taşımaktan çekinmemiş, Kâsım'ı hırsızlık gibi çirkin olaylar ile suçlamıştır.

Şevval ayının cuma gününde 1796 yılında vefat eden Kâsım bin Atâullah el-Mısırî'nin sayılamayacak, araştırılamayacak kadar çok kasideleri, şiir parçaları, medihleri, muvaşşahları, zecelleri bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını övdüğü kişilerin biyografilerinde vermiştir. Sanatçı ve şarkıcı çevreleri tarafından bilinen meşhur muvaşşahları vardır. Ancak bunlardan çok azı günümüze ulaşmıştır. (Kılânî, 232).

3.8.9 Muhammed el-Bekrî

Muhammed Tefvîk bin Ali bin Muhammed el-Bekrî el-Sıddîkî şair ve mektup yazarıdır. Kendi döneminin yüksek tabakasından olup, Mısır'ın önde gelenlerindendir. 1870 yılında Kahire'de doğmuş ve 1932 yılında yine orada vefat etmiştir. Otobiyografisinde şöyle demiştir: “Ben, Allah Tealaya muhtaç

olan Muhammed bin Ali, lakabım Tevfik el-Bekrî el-Sıddîkî el-Amrî Sabtî Âlî'l Hasan.” Meclis-i Şura’ya ve umumi cemiyete daimî üye olarak atanmıştır

Avrupa’ya ilk defa Tevfik el-Bekrî ziyaret etmiştir. Fransız ve Türkçe dillerini çok iyi derecede bilmekle birlikte İngilizceyi de öğrenmiştir. el-Bekrî insanlar arasında oldukça ün kazanmıştır. Hıdiv İsmail’in kendisine karşı düşünceleri olumsuz yönde değişmiştir. Bunun akabinde Muhammed Tevfik el-Bekrî inzivaya çekilmiş ve Hıdivin kendisini öldürtme emri verdiği şeklinde kuruntulara kapılmıştır. Hıdiv kendisine, onu sakinleştirecek mesajlar göndermiş fakat bu durum el-Bekrî’yi iyice korkutmuştur. Vesveseler zihnine hâkim olmuş bu vesveseler sebebiyle çok acılar çekmiştir. Bundan sonra 1912 yılında Beyrut’taki el- Ufûriyye hastanesine kaldırılmıştır. On altı yıl boyunca düşünerek ve zihin egzersizi yaparak sakin ve huzurlu yaşamıştır. Onu ziyaret edenleri hıdivin adını zikretmedikleri sürece kâmil bir akılla ağırlamıştır. Bu süreçte hıdivin hala kendisine karşı suikast planı düzenlediğine inanmaktaydı. Mısır’da bir grup edebiyatçı el-Bekrî’nin Mısır’daki evine geri döndürülmesi talebinde bulunarak seslerini yükseltmişlerdir. el-Bekrî 1928 yılında hıdivin uzun bir müddet önce görevden alınmasının ardından Mısır’daki evine geri döndürülmüştür. Kendi etrafına, şeytanları kovduğu inancıyla, aynalar yerleştirmiş ve vefat edene kadar tek başına yaşamıştır.

Eserleri: *Erâcîzu’l-Arab*, *Terâcîmu Ba’di Ricâli’l-Sûfiyye*, *Beytu’l-Sıddîk*, *Beytu’l-Sâdâtî’l-Vefâiyye*, *el-Mustakbel li’l-İslam*, *el-Ta’lîm ve’l-İrşâd*, *Fuhûlu’l-Belâğa*, *Sahâricu’l-Lu’lu’*. En meşhur şiir kasidesi de Yunanlılara karşı zaferinden sonra Sultan Abdulhamid’e yazdığı şiirdir. O şiirin giriş kısmı şöyledir: (el-Zirikli, 6; 66)

"أما ويمين الله حلفه مقسم
لقد قمت بالإسلام عن كل مسلم"

Allah’a yemin olsun ki birlikler parçalandı

Her bir Müslüman adına İslam’ı temsil ettin

3.8.10 Şihabuddin el-Hafâcî

Ahmed bin Muhammed bin Ömer Şihabuddîn el-Hafâcî el-Mısırî 1569 yılında doğmuştur. Hafâcî kabilesine nispetle anılır. Mısır’da doğmuş ve orada büyümüş, Biladu’r-rum’a yolculuk yapıp Sultan Murad ile bağlantıya geçmiştir. Önce Selanik’te sonra da Mısır’da kadılık görevine getirilen el-Hafâcî döneminin en önde gelen kadıları arasındadır. Edebiyat ve dil alanlarında eserler kaleme almıştır.

Kadılık görevinden ayrıldıktan sonra Şam’a ve Halep’e yolculuk yapmış ve tekrar Biladu’r-rum’a dönmüştür. Mısır’a sürgün edilmiştir (sürgün edilmesinin nedeni belirtilmemiştir). Mısırdaki yaşamak için kadılık görevini üstlenmiş, vefat edinceye dek orada kalmıştır. 1659 yılında vefat etmiştir.

Eserlerinden en meşhuru *Reyhânetu'l-Elibbâ*'dır. Muasırları tarafından tercüme edilmiştir. Bunun yanında *Şifâu'l-Alîl fîmâ fî Kelâmi'l-Arab mine'l-Dahîl*, *Şerh Durreti'l-Ğavvâs fî evhâmi'l-Havvâs li'l-Harîrî* gibi eserleri vardır. Ayrıca şiirlerini topladığı bir divanı mevcuttur (el-Ziriklî, 1; 238).

3.8.11 Yusuf bin Muhammed eş-Şîrbînî

Yusuf bin Muhammed bin Abdilcevâd bin Hadri'l-Şîrbînî el-Mısri'nin doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Vefat tarihi de tam olarak bilinmemekle birlikte 1686 yılından sonra olduğu tahmin edilmektedir. *Hezzu'l-Kuhûf fî şerhi Kasîdeti Ebî Şâdûf* adlı mizah eserinin yazarıdır. Döneminin Mısır'ındaki köy ahalisi adetlerine eleştiri niteliğinde yazılmıştır.

Eserlerinden *el-Âlî ve'l-Durer* noktalı harflerin kullanılmadığı kasidelerinden oluşan bir telifidir. “*Tarhu'l-Muderî ve Hallu'l-Durerî*” adlı eseri ve onun şerhi ise noktasız harflerin kullanılmadığı kasidelerden oluşan bir eserdir (el-Ziriklî, 8; 253).

SONUÇ

Osmanlı dönemi Arap halk şiirini konu alan bu çalışmada Arap halk şiiri kavramının tarihi serüveni açıklanarak Arap halk şiirinin bugün anlaşılan manasına nasıl geldiği incelenmiştir. Osmanlı dönemindeki gelişimi ele alınmıştır. Osmanlı devletinin 1517 yılından 1912 yılına kadar olan Mısır hakimiyeti boyunca bu bölgede yaşamış Osmanlı dönemi Arap halk şairleri ve onların şiirleri incelenmiş bu incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda söz konusu dönem için ortaya atılmış inhitat, karanlık dönem gibi, düşünce tarzlarına farklı açıdan bakılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın nihayetinde sırasıyla aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

- Öncelikle Arap halk edebiyatının uzun bir geçmişe sahip olduğu ve kökenlerinin Cahiliye dönemine kadar uzandığı görülmüştür. Ancak bu dönemde verilen Arap halk edebiyatı ürünleri, bu ürünlerin yazıya geçirilmemesinden dolayı bir kısmının hafızalardan silindiği anlaşılmıştır. Bu edebiyat türünün köklü bir geçmişe sahip olup ilerleyen yıllarda da varlığını farklı coğrafyalarda kabul ettirip sürdürmüş ve girmiş olduğu bu yeni coğrafyaların da etkisi ile farklı formlar halini alıp Arap halk şiirinin günümüzde anlaşılan şekline giriş yaptığı görülmüştür. Arap halk şiirindeki yeni formların oluşumunda siyasi, toplumsal ve kültürel etkenlere değinilmiştir. Ayrıca bu etkenlerin aslında edebiyat ile ne kadar iç içe olduğuna ve onun üzerindeki etkisine ulaşılmıştır.
- Abbasi ve Endülüs devletlerinin yıkılmasının ardından bu yeni Arap halk şiiri formlarının Mısra girdiği ve Memlükler döneminde kendi içerisinde dahi çeşitlilik kazanacak şekilde ilerlemeler kaydettiği görülmüştür. Söz konusu şiir türünün gelişim safhalarını görmek amacıyla Memlükler dönemindeki gelişimleri de ele alınmıştır. Bu gelişimlerinin sonucunda Memlükler döneminin, Arap halk şiirine büyük bir etkisi olduğuna ve bu dönemde bu türlerde çeşitli yenilikler olduğuna ulaşılmıştır. Bu çeşitliliklerin ve yeniliklerin Arap halk şiirine büyük zenginlikler kattığı sonucuna varılmıştır. Bütün bunların yanında Mısırın hem kültürü hem de lehçesi ile artık bu şiir türlerine hâkim olduğu ve Mısır halkının gerek diliyle gerekse değerleriyle kendilerini bu türlerde yansıtabildikleri görülmüştür.
- Osmanlı dönemindeki Arap halk şiiri formlarının Osmanlı döneminden önce de Mısırdan tanınip bilindiği ve belli bir ilerleme kaydettiği fark edilmiştir. Ancak Osmanlı ile birlikte burada yeni bir tarikatın (el-Bekriyye) oluşum gösterdiği ve bu oluşum ile edebiyat ortamının daha da hareketlendiği sonucuna varılmıştır. Çünkü bu tarikat mensupları öğretilerini diğer tarikatın (el-Aleviyye) mensupları gibi şiirler vasıtası ile yaymıştır. Tarikatlar tarafından böyle bir yöntemin seçilmesi edebiyat ürünlerindeki üretimi arttırmıştır. Öyle ki Mısırlı alim Seyyid Muhammed

el-Kîlânî tarafından bu tarikatların Osmanlı dönemindeki şiirleri ekolleştirilmiştir. Bu ekolleri tarikatların isimleri ile adlandırıldığı saptanmıştır.

- Memlûkler'in ardından Osmanlı dönemindeki gelişimleri incelenen bu şiirlerin hem önceki dönemde yakaladıkları gelişmişlik seviyelerini gerek konu gerekse nazım ile korudukları hem de konularına yenilerini ekleyerek günümüze değin ulaştıkları anlaşılmıştır. Bu şiir türlerinde verilen örnekler bizlere, söz konusu dönem şairlerinin bu şiirlerde taklide gerek duymadan kendi kültürlerini ve hayat tarzlarını yansıtabilmelerinden dolayı onların şiir konusunda ustalaştığını göstermiştir.
- Kaynaklardan Arap halk şairlerini ulaşabildiklerimizin hayatlarını vermeye çalıştık. Bu şairlerin hayatlarından çıkarılanlara göre Osmanlı döneminde genelde şiir özelde Arap halk şiiri dönemin edebiyat zevklerini yansıtmaya çalıştık. Dolayısıyla edebiyat erbabı tarafından gerek birbiri ile şakalaşmak gerekse karşıdakini hicvetmek maksatlı bir araç olarak kullanılmaya devam etmiştir. Bu durumda şiir, o dönem edebiyatçılarının hayatında oldukça önemli bir yere hakim olduğunu göstermektedir. Ek olarak, Osmanlı döneminde şiir sadece şairlerin hayatında değil, başka meslekler ile iştigal olan kişiler arasında da varlığını sürdürmüştür. Şiirin başka meslek erbabları arasında ilgi görmesi şiir alanında oldukça üretken bir topluma da işaret etmektedir

KAYNAKÇA

- Abbas, İ. (1997), *Târîhu 'l-Edebi 'l-Endelûsî Asru 'l-Tavâif ve 'l-Murâbitîn*, Filistin: Daru'l-Şurûk
- Abdullatif, İ. F. (2010), “el-Hayatu'l-İlmiyye ve's-Sekâfiyye fi Mısri'l-Usmânî”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/34: 43-73
- Abdullatif, İ. F. (2010), “el-Hayatu'l-Mısriyye fi'l-Asrı'l-Usmâni (Kuşkular ve Cevaplar)”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/33
- Abdulrahman bin Hasan el-Cebertî (2013), *Acâibu 'l-Âsâr fî 'l-Terâcim ve 'l-Ahbâr* (thk. Moreh, S.), Kudüs: el-Câmiatu'l-İbriyye
- Abiyye, A.M.T, *Müciz Tarihi 'l-Endelus min Fethi 'l-İslâmî ilâ Sukûti Gurnâta*, Kahire: Kahire Üniversitesi
- Ahmed bin Ali bin Abdulkadir Liubeydi'l-Makrîzî (1997), *el-Sulûk li-marifeti Duveli 'l-Mulûk* (thk. Atâ, M. A.), Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye
- Ali, C. (1993), *el-Mufasssal fî Târîhi 'l-Arabî Kable 'l-İslâm* (8. Cilt), İskenderiye
- Alûsî, M. Ş. (2009), *Bulûğu 'l-Ereb fî Marifeti Ahvâli 'l-Arab*, Mısır: Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye
- el-Âmilî, M. B., *el-Keşkül*, Beyrut
- Anonim Eser (1992), *Gılgamış Destanı* (Çev. T., Duralı.), İstanbul: Çantay Yayınları
- Arslan, A. T. (1991), “Askerî, Ebû Hilâl”, *DİA*, 3: 489-490
- Âşûr, S. A. F. (1995), “Ezher (Eğitim, Öğretim ve Sosyal Hayat)”, *DİA* 12: 59-63
- el-Bağdâdî, İ. B. (1951), *Hediyyetu 'l-Ârifîn Esmâu 'l-Müellifîn Âsâru 'l-Musannaifîn*, İstanbul: Müessesetu'l-Tarihi'l-Arabî
- Başa, O. M. (1979), *Târîhu 'l-Edebi 'l-Arabî (el-Asrı 'l-Usmâni)*, Dimaşk: Daru'l-Fikr
- el-Becâvî, M. A., İbrahim, M. E. F. (2011), *Eyyâmu 'l-Arab ve 'l-Furas*
- Bencheneb, M (1940), “Mevvâl”, *İA*, 8: 177
- Brockelmann, C., *Târîhu 'l-Edebi 'l-Arabî*, (Çev. A. en-Neccâr), Kahire: Dâru'l-Mârif
- el-Berkû, A. (2011), “el-Luğz fî 'l-Edebi 'l-Şabi”, *es-Sekâfetu 'l-Şabiyye Dergisi*, 15: 56-58
- Beyyûmî, S. (1947-1948), *Târîhu Edebi 'l-Arabî bi Mısır ve 'ş-Şâm Ala Ahdey 'l-Memâlîk ve 'l-Usmânî*
- Bursalı Mehmet Tahir (2016), *Osmanlı Müellifleri* (Haz. Y. Saraç) (1. Cilt), Ankara: Türkiye Bilimleri Akademisi
- Câd El-Mevla, M. A., İbrahim Ebu'l-Fadl, M., el-Becâvî A. M. (1962), *Kıyasu 'l-Arab* (1. Cilt), Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabîyye
- Cemmal, A. S. (1966), *el-Edebu 'l-Âmi fî Mısır fî 'l-Asrı 'l-Memlûkî*, Kahire: Daru'l- Kavmiyye
- Ceviz, N. (2002), *Osmanlılar Döneminde Mısırdaki Arap Edebiyatı (1517-1798)*, Doktora Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Çakmakçı, C. (2005), “Târîhu ta'limi'l-luğati't-Turkiyye li'l-'Arab hattâ Evâhiri'l-'Asrı'l-Usmânî”, *Mecelletu Câmiati 'l-Melik Suûd*, 17: 10

- Çetin, A. (2003), “Lahn”, *DİA*, 27: 55-56
- el-Dakkûkî, İ (1997), “Halk Edebiyatı (Arap)”, *DİA*, 15: 350-352
- Demirayak, K. (2014), *Arap Edebiyatı Tarihi I Cahiliye Dönemi*, Erzurum: Fenomen Yayınları
- Demirayak, K. (2015), *Arap Edebiyatı Tarihi Osmanlı Dönemi (Mısır ve Biladu’ş-Şam bölgesi) (922-1217/1516-1802)*, Erzurum: Fenomen Yayınları
- Demirayak, K. (2016), *Arap İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, İstanbul: Cantaş Yayınları
- Durmuş, İ. (2004), “Mesel”, *DİA*, 29: 293-297
- Durmuş, İ. (2004), “Mevâliyyâ”, *DİA*, 29: 426-427
- Durmuş, İ. (2010), “Şiir”, *DİA*, 39: 144-154
- Ebu Hilal el-Askeri (1964), *Cemharatu’l-Emsâl* (1. Cilt), (thk. Ebu’l-Fadl İbrahim, M., Katâmiş A. M.), Kahire: el-Müessesu’l-Arabiyyetu’l-Hadîse
- Elmalı, H. (2020), “Mufaddal ed-Dabbî”, *DİA*, 30: 362-363
- Esed, N., *el-Kiyân ve’l-Ğina fi’l-Asri’l-Câhili*, Mısır: Daru’l-Mârif
- Esed, N. (1988), *Masâdiru’l-Şiri’l-Câhili ve Kıymetuhâ el-Târîhiyye*, Daru’l-Cil
- Fahuri, H. (1953), *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, el-Bûlisiye Yayınları
- Farmer, H. G. (2010), *Târîhu’l-Mûsika’l-Arabiyye* (Çev. H. Nassar), Kahire: el-Merkezu’l-Kavmi li’l-Terceme
- Fayda, M. (1994), “Ebubekir”, *DİA*, 10: 101-108
- Fayda, M. (1996), “Fil Vak’ası”, *DİA*, 13: 70-71
- Fayda, M. (2007), “Ömer”, *DİA*, 34: 44-51
- Görgün, H. (2004), “Mısır (Osmanlı Dönemi)”, *DİA*, 29: 577-584
- Grandgent, C. H. (1907), *An Introduction to Vulgar Latin*, Boston: D.C. Heath
- el-Hafâcî, M. A. M. (1992), *el-Hayatu’l-Edebiyye fi’l-Asri’l-Cahili*, Beyrut: Daru’l-Cil
- el-Haj Hasan, H. (1998), *el-Ustûra inde’l Arab fi’l-Câhiliyye*,
- Harman, Ö. F. (2000), “İrem”, *DİA*, 22: 443
- Heykel, A. (1985), *el-Edebu’l Endelusi mine’l Fethi ila Sukuti’l- Hilafet*, Kahire: Daru’l Maarif
- el-Hillî, S. (2003), *el-Âtilu’l-Hâlî ve’l-Mirhasu’l-Ğâlî*, (Thk. H. Nassâr), Kahire: Dâru’l-Kutub
- İbn Haldun (2001), *Mukaddime* (thk. Şehade H.), Beyrut: Daru’l-Fikr
- İbn İyas, M. (1984), *Bedâi’z-Zuhûr fi Vakâi’d-Duhûr* (thk. Mustafa, M.) (5. Cilt), Kahire: el-Heyetu’l-Misriyyeti’l-Amme
- İbn Mâce, *Kitabu’l-Nikah* (1. Cilt)
- İmil Bedî Yâkûb (1991), *Kitâbu’l-Mucemi’l-Mufasssal fi İlmi’l-Arûd ve’l-Kâfiye ve Funûni’ş-Şi’r* (1. Baskı), Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye
- Kapar, M. A. (1995), “Eyyâmu’l-Arab”, *DİA*, 12: 14-16

- Kara, İ. (2010), “Unuttuklarını Hatırla!” Şerh ve Haşiyeye Meselesine Dair Birkaç Not”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 15/28: 1-68
- Kelpetin, M. (2013), “Zukar”, *DİA*, 44: 506-507
- Kılânî, M. S., *El-Edebu'l-Misri fi Zilli'l Hukmi'l-Usmâni*, Kahire: Daru'l-Fircani
- Kılıç, H. (2000), “el-İbşihî”, *DİA*, 21: 376-377
- Kırca, C. (1988), “Âd”, *DİA*, 1: 333-334
- Kırca, C. (2009), “Semûd”, *DİA*, 36: 500-501
- Kur'an-ı Kerim, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, <https://kuran.diyaret.gov.tr/>
- Kut, T. (1992), “Bulak Matbaası”, *DİA*, 6: 387-390
- Kuzgun, Ş. (1997), “Hanif”, *DİA*, 16: 33-39
- Mamer bin Müsenna el-Teymi (1987), *Eyyâm'l-Arab Kable'l-İslam* (thk. El-Beyati, A. C.), Beyrut: Alemu'l-Kutub
- Mecduddîn Muhammed bin Yâkûb el-Feyruzâbâdî (2008), *el-Kâmûsu'l-Muhît* (thk. el-Şami E. M., Ahmed, Z. C.), Kahire: Daru'l-Hadis
- el-Mufaddal bin Muhammed ed-Dabbî (1980), *Emsâlu'l-Arab* (thk. Abbas, İ.), Beyrut: Daru'l-Raidi'l-Arabi
- el-Mufaddal bin Muhammed ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, (thk. Şakir. A. M.; Harun, A. S.), Kahire: Daru'l-Mârif
- el-Mufaddal bin Seleme bin Âsım ed-Dabbî (1960), *el-Fâhir fi'l-Emsâl* (nşr. Tahâvî, A., Neccar, M. A.), Kahire
- Muhibbi, *Hulâsatu'l-Eser fi Ayâni'l-Karni'l-Hâdî Aşar* (2. Cilt)
- el-Murâdî, M. H., *Silku'd-Durer fi A'yâni Karni's-Sânî Aşar*
- en-Neccâr, M. R. (1978), *Cuhâ'l-Arabî*, Kuveyt: Alemu'l-Marife
- en-Neccâr, M. R. (2007), *el-Şiru'l-Şabi'l-Sâhir fi Usûri'l-Memâlik*, Kuveyt: Zâtu'l-Selâsil
- Necmeddin Muhammed bin Muhammed el-Ğazzî (1997), *el-Kevâkibu's-Sâira bi A'yâni'l-Mieti'l-Âşira* (nşr. El-Mensur, H.), Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye
- Özcan, A. (2001), “İslam (Doğuşu ve Yayılışı)”, *DİA*, 23: 27-31
- Özdemir, M. (1995), “Endülüs”, *DİA*, 11: 211-225
- Öztürk, M. (2008), “Rubâî”, *DİA*, 35: 176-177
- Sâlih, A. R. (1997), *Funûnu'l-Edebi'l-Şabi*, Kahire: Sekâfetu'l-Şuub ve's- Sekâfetu'l-Şabiyye
- Sarmış, İ. (2020), “Müerric el-Sedûsî”, *DİA*, 31: 476-477
- Sellâm, M. Z., *el-Edeb fi'l-Asri'l-Memlûkî*, Mısır: Daru'l-Mârif
- el-Sultânî, H. C. (2013, 31 Mart), *Funûnu'l-Şiriyye'l-Mustahdese*, Lübnan: Babil Üniversitesi (<https://basiceducation.uobabylon.edu.iq/lecture.aspx?fid=11&depid=3&lcid=35404>)
- Söylemez, M. M. (2012), “Vâsıt”, *DİA*, 42: 541-544

- eş-Şinnâvî, A. M. (2004), *ed-Devletu'l-Usmâniyye Devletü'l-İslâmiyye Mufterâ aleyhi*, Kahire
- eş-Şirbini (1890), *Hezzu'l Kuhûf fi Şerhi Kasîdeti Ebî Şâdûf* (nşr. Mahmud Musa el-Şerif), Bulak
- Talîmat, G., el-Eşkar, İ. (1992), *el-Edebu'l-Câhilî*, Humus: Daru'l-İrşad
- Tomar, C. (2004), “Mısır (Fetihten Sonra)”, *DİA*, 29: 559-563
- Tomar, C. (2004), “Mısır (İlim, Kültür ve Medeniyet)”, *DİA*, 29: 575-577
- Toprak, M. F. (1988), *Endülüş Şiirine Genel Bir Bakış*, Ankara Üniversitesi: Coğrafya Fakültesi Dergisi
- Tüccar, Z. (2004), “Meydânî Ahmed b. Muhammed”, *DİA*, 29: 501-502
- Tülücü, S. (2020), “Mufaddal b. Seleme”, *DİA*, 30: 363-364
- Usman, N. A. (2017), *Tarihu Masr fi'l-Ahdi'l-Usmani 1517-1914 (el-Hayatu'l-Edebiyye fi Masr fi'l-Ahdi'l-Usmani 1517-1798)* (1. Cilt), İstanbul: IRCICA
- Usta, İ. (2019), *İslam Öncesi Arap Mitolojisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları
- Uzun, M. İ. (1995), “Ezher (Mimari)”, *DİA*, 12:53-58
- Üstün, M. (2021), *Endülüş Edebiyatı Benî Ahmer-Nasıriler Dönemi*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları
- Yıldız, M (2013), “Zecel”, *DİA*, 44: 176-177
- Yiğit, İ. (1995), “Emeviler”, *DİA*, 11: 87-104
- Yiğit, İ. (2009), “Sebe”, *DİA*, 36: 241-243
- Yusuf bin Muhammed bin Abdulcevâd bin Hadar eş-Şirbînî (1309), *Hezzu'l-Kuhûf fi Şerhi Kasîdeti Ebî Şâdûf* (2. Baskı), Mısır: el-Matbaa el-Emiriyye
- Zeydan, C. (2013), *Târîhu Adâbi'l-Luğa'l-Arabiyye*, Hindawi Yayınları
- Zihni, İ. (2017), *Târîhu Masr fi'l-Ahdi'l-Usmânî 1517-1914 (el-Hayâtu'l-İctimâiyye fi Masr fi'l-Asri'l-Usmânî 1517-1798)* (1. Cilt), İstanbul: IRCICA